د پوهني وزارت

د تعليمي نصاب د پراختيا او د ښوونکو
د روزنې معينيت
د تعليمي نصاب د پراختيا او درسي کتابونو د
تاليف لوی رياست

پښتو

لسم ټولګی

د چاپ کال: ۱۳۹۶ هـ . ش.

پښتو – لسم ټولګی

درسي کتابونه دپوهنې په وزارت پورې اړه لري. اخيستنه او خرڅونه
يې په کلکه منع ده. له سر غړوونکو سره قانوني چلن کيږي.

moe.curriculum@gmail.com

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی
دا عزت د هر افغان دی
کور د سولې کور د تورې
هر بچی یې قهرمان دی
دا وطن د ټولو کور دی
د بلوڅو د ازبکو
د پښتون او هزاره وو
د ترکمنو د تاجکو
ورسره عرب، گوجر دي
پامیریان، نورستانیان
براهوي دي، قزلباش دي
هم ایماق، هم پشه یان
دا هیواد به تل ځلیږي
لکه لمر پر شنه آسمان
په سینه کې د آسیا به
لکه زړه وي جاویدان
نوم د حق مو دی رهبر
وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

د پوهنې وزارت

د تعلیمي نصاب د پراختیا او د ښوونکو د روزنې معینیت

د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تألیف

لوی ریاست

پښتو

لسم ټولګی

د چاپ کال: ۱۳۹۶ هـ. ش.

مؤلف:

ـ پوهنمل بریالی باجوړی

علمي او مسلکي ایډیټ:

ـ محمد زرین انځور

دیني، سیاسي او کلتوري کمېټه:

- حبیب الله راحل د تعلیمي نصاب د پراختیا په ریاست کې د پوهنې وزارت سلاکار.

ـ مولوي خلیل الله فیروزي

د څارنې کمېټه:

ـ دکتور اسدالله محقق د تعلیمي نصاب د پراختیا او د ښوونکو د روزنې معین.

ـ دکتور شېرعلي ظریفي د تعلیمي نصاب د پراختیا د پروژې رئیس.

ـ دکتور محمد یوسف نیازی د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی ریاست سرپرست.

کمپوز او ډیزاین:

ـ صفت الله مومند

- حمیدالله غفاري

د چاپ چارې سمون: محمد کبیر حقمل د نشراتو او اطلاعاتو رئیس.

بسم الله الرحمن الرحیم

د پوهنې د وزير پيغام

د لوی خدای ﷻ ډېر شکر دی چې انسان يې په احسن تقويم کې پيدا او هغه ته يې د خبرو کولو توان ورکړ او د علم او فکر پر ګاڼه يې سمبال کړ. ډېر درود دې وي د اسلام پر ګران پيغمبر حضرت محمد مصطفی ﷺ چې د انسانيت ستر ښوونکی دی او د رحمت، لارښوونې او روښنايي پيغام راوړونکی.

ښوونه او روزنه په هره ټولنه کې د بدلون او پراختيا بنسټ دی. د ښوونې او روزنې اصلي موخه د انسان د بالقوه ځواکونو فعالول او د هغه د پټو استعدادونو غوړول دي.

درسي کتاب د ښوونې او روزنې په بهير کې يو مهم رکن بلل کيږي چې له نوو علمي بدلونونو او پرمختګونو سره اوږه په اوږه د ټولنې له اړتياوو سره سم تاليف کيږي. درسي کتابونه بايد د منځپانګې له مخې خورا بډای وي چې وکړای شي د علومو له نوو لاسته راوړنو سره مل ديني او اخلاقي زده کړې د نوو ميتودونو له لارې زده کوونکو ته وليږدوي.

دغه کتاب چې اوس ستاسو په واک کې دی، د همدغو پورته ځانګړنو پر بنسټ چمتو او تأليف شوی دی. د پوهنې وزارت تل زيار باسي چې په هېواد کې تعليمي نصاب او درسي کتابونه د اسلامي ښوونې او روزنې او د ملي هويت د ساتلو پر بنسټ جوړ او له علمي معيارونو، نوو روزنيزو ميتودونو او د نړۍ له علمي پرمختګونو سره سم چمتو کړي. د زده کوونکو استعدادونه په ټولو اخلاقي او علمي خواوو کې وغوړيږي او په هغوی کې د تفکر او نوښت توان او د پلټنې حس پياوړی کړي. د خبرو اترو او پيرزوينې د فرهنګ دودول، د هېواد پالنې او د مينې او محبت د حس پياوړی کول، ښښنه او پيوستون د پوهنې د وزارت نورې غوښتنې دي چې ښايي د لوست په کتابونو کې ورته پام وشي.

درسي کتابونه د ښه او مسلکي ښوونکي له درلودو پرته نشي کولای ټاکل شوي موخې ترلاسه کړي. ښوونکی د ښوونې او روزنې يو مهم جزء او د ښوونې او روزنې د پروګرامونو پلي کوونکی دی. د هېواد له ژمنو او زړه سواندو ښوونکو څخه، چې د تور تم او ناپوهی په وړاندې يې جګړه خپله دنده ګرځولې، دوستانه هيله لرم د تعليمي نصاب په دقيق او مخلصانه تطبيق کې د هېواد ماشومان، نجونې او تنکي ځوانان د پوهې، اخلاقو او معنويت لوړو څوکو ته ورسوي.

د هېواد د زده کړې د نظام بری د خلکو له جدي مرستو پرته امکان نه لري. له دې امله له ټولو قشرونو او د ملت له شريفو خلکو، په تيره بيا له کورنيو او د زده کوونکو له درنو اولياوو څخه هيله لرم چې د معارف د موخو د لاسته راوړو په برخه کې له هيڅ ډول مرستې څخه ډډه ونه کړي. دغه راز له ټولو ليکوالو، پوهانو، د ښوونې او روزنې له ماهرينو او د زده کوونکو له محترمو اولياوو څخه هيله کېږي چې په خپلو رغنده نظرونو، وړانديزونو او نيوکو د درسي کتابونو په لاښه والي کې د پوهنې له وزارت سره مرسته وکړي.

لازمه بولم له ټولو ښاغلو مؤلفانو، د پوهنې وزارت له اداري او فني کارکوونکو او له ملي او نړيوالو بنسټونو څخه، چې د دغه کتاب په چمتو کولو، چاپولو او وېش کې يې زيار ايستلی او مرسته يې کړې، مننه وکړم.

په پای کې له لوی خدای ﷻ څخه غواړم چې په خپله بې پايه مهربانی له موږ سره د پوهنې د سپېڅلو ارمانونو په لاسته راوړلو کې مرسته وکړي. انه سميع قريب مجيب.

د پوهنې وزير

دوکتور اسدالله حنيف بلخي

لیک لړ

شمیره	د لوست نوم	مخ
لومړی لوست	دعا	۱
دویم لوست	نعت	۷
دریم لوست	سوله	۱۱
څلورم لوست	ادب څه ته وایي؟	۱۷
پنځم لوست	خوشحال خان ختټک	۲۳
شپږم لوست	پښتو نحوه یا جمله پوهنه	۳۱
اووم لوست	ملي نظمونه	۳۹
اتم لوست	ولسي کیسه	٤۷
نهم لوست	سید بهاوالدین مجروح	٥۳
لسم لوست	عروضي نظمونه	٦۱
یوولسم لوست	پښتو هنري نثر	۷۱

شمیره	د لوست نوم	مخ
دولسم لوست	د پښتو ادبیاتو لرغوني دوره	۷۷
دیارلسم لوست	ښځې او لنډۍ	۹۱
څوارلسم لوست	افضل خان او تاریخ مرصع	۹۹
پنځلسم لوست	پښتو لنډه کیسه	۱۰۷
شپاړسم لوست	ویلیام شکسپیر	۱۱۳
اووه لسم لوست	مېرمن سپینه	۱۱۹
اتلسم لوست	کاږه (لنډه کیسه)	۱۲۵
نولسم لوست	لفظي صنعتونه	۱۳۱
شلم لوست	هجري او د هغه حبسیات	۱۳۷
یوویشتم لوست	پښتو سفرنامې	۱۴۳
دوه ویشتم لوست	معنوي صنعتونه	۱۴۹
درویشتم لوست	چاپېریال ساتنه	۱۵۷
څلرویشتم لوست	د هوتکو ادبي دربار	۱۶۳
پنځه ویشتم لوست	د ماین خطرونه	۱۷۱
شپږویشتم لوست	اصطلاحات او محاورې	۱۷۷
اووه ویشتم لوست	د روږدیوالي لاملونه	۱۸۳
اته ویشتم لوست	پښتو لهجې	۱۸۹
	ویپانګه	۱۹۵
	اخځلیکونه	۲۰۳

دعا

موږ مسلمانان د هر کار پیل د بسم الله په ویلو کوو، ځکه چې د بسم الله په ویلو سره په هر کار کې برکت پیدا کېږي او د کار پای په ښه شان سرته رسېږي. یا د خدای ﷻ نوم یادوو او یا د کار پیل په دعا سره کوو. د پښتو ژبې پخواني دیوانونه په حمد پیلېږي. حمد د خدای ﷻ ثنا او ستاینه ده او تل په نظم کې وي. ځینې کتابونه په مناجات هم پیلېږي. مناجات هم دعا ده چې له خدای ﷻ څخه غوښتل کېږي، کېدای شي چې په نظم کې وي او یا په نثر کې. په پښتو ادب کې د مناجات خورا په زړه پورې نمونه په نظم کې د بیټ نیکه ده چې په تېرو ټولګیو کې مو لوستلې ده. موږ تل خدای ﷻ ته په زارۍ او دعا یو او له خدای ﷻ نه راز، راز غوښتنې لرو. تاسې په تېر ټولګي کې د پښتو کتاب د یونس خیبري په حمد پیل کړی و. ددې ټولګي دکتاب پیل د نومیالي شاعر ګل پاچا الفت په دعا سره کوو، چې خدای جل جلاله زموږ په زده کړه کې خیر او برکت واچوي.

ـ د حمد او مناجات ترمنځ څه توپیر دی؟

ـ موږ ولې د کار په پیل کې دعا کوو؟

د ټول جهان واکداره! ته هر څه لرې او هر څه کوی شې. د هر چا امید تاته کېږي او هر څوک هر څه له تا غواړي. ستا خزانې او کارخانې ډکې دي. ستا په باغونو کې د شیدو او عسلو ویالې بهېږي.

ستا بخششونه او انعامونه بې پایانه دي. ستا د رحمت نور په ځمکو او اسمانونو کې نه ځاییږي.

فقیران او مسکینان درنه د ډوډۍ سوال کوي.

ماړه او بډایان درنه اشتها او د هضمولو قوت غواړي.

څوک درنه په زاریو او دعاګانو اولادونه غواړي. ځینې وایي چې مال او دولت راکړه!

یو وایي چې جنت مې په کار دی. بل وایي له دوزخه امان او پناه غواړم.

مرتبې او لوړې درجې له تا سره دي، کامیابي او موفقیت ستا په توفیق حاصلېږي.

دین او دنیا ستا په لاس کې دي.

راحت، زحمت، عزت او ذلت ستا له خوا انسان ته رسي.

بهار او خزان ته راولې، مرګ و ژوند ستا په اختیار کې دی.

هر څه ته کوې او هر څه له تا غوښتل کېږي.

ددې جهان او د هغه جهان اجرونه، خیرونه، خوندونه او خوشحالۍ خلکو ته، ته ورکوې. زه پوهېږم چې تا سره هر څه شته.

مګر زه هر څه نه غواړم. زما دعا او د زاهدانو دعا، زما ارزو او د پادشاهانو ارزو یو راز نه ده.

زما سوال د بډایانو او مسکینانو له سواله ډېر توپیر لري.

زه نه وایم چې ځمکې او پیسې راکړه. نه غواړم چې عزت مې ډېر لوړ او رتبه مې لوړه شي، موټرونه او اسونه مې نه دي په کار.

قصرونه او عمارتونه نورو ته ورکړه!

پټي او باغونه هغه چاته وبخښه چې په خاورو نه مړېږي.

په بانکونو کې د سوداګرو پیسې زیاتې کړه.

د بزرګۍ اعتبار مه راکوه! ځکه چې ستا په طاعت او عبادت له خلکو نه اجر او عزت

غوښتل راته ښه نه ښکاره کېږي.

زه له دې ټولو نه تېرېږم او نور څه غواړم.

زه هغه څه غواړم چې ته يې هم غواړې.

هو، زه ستا له رضا نه خلاف څه نه غواړم.

زه وايم په جهان کې د ظلم بيرغ نسکور کړه. حق او عدالت ته قوت ورکړه! په زړونو کې رحم او د خير مينه واچوه!

په دماغونو کې د حق نور او د حقيقت رڼا پيدا کړه! ته کولای شې چې د ظلم قوت په وړو، وړو کاڼو ميده، ميده او ذرې، ذرې کړې يا د هوا په ماشو ظالمان تباه کړې.

مګر موږ د اتوم په بمونو هم دا کار نشو کولای.

د ليکوال لنډه پېژندګلوي:

ګل پاچا الفت د مير سيد پاچا زوی او د سيد فقير پاچا لمسی دی. د لغمان په عزيز خان کڅ کې په (۱۲۸۸ هـ ش، ۱۹۰۹م) کال کې زېږېدلی دی. د ننګرهار او کابل په مدرسو کې يې زده کړې کړې دي او رسمي ماموريت يې د انيس د ورځپاڼې په اداره کې پيل کړی و. الفت د رسمي دندو په بهير کې په لوړو څوکيو کارونه کړي دي او دوه دورې په پارلمان (ولسي جرګه) کې د خلکو د استازي په توګه هم پاتې شوی دی. ګل پاچا الفت د پښتو ژبې له پنځو سترو څخه دی چې پښتو ژبې او ادب ته يې زيات خدمتونه کړي دي. ډېر کتابونه يې ليکلي دي چې مشهور يې دادي: غوره شعرونه، غوره نثرونه، ليکوالي (املا او انشا) ادبي بحثونه، څه ليکل يا ليک پوهه او نور...

ګل پاچا الفت په نظم او نثر دواړو کې د پوره صلاحيت خاوند و، چې غوره اشعار يې د شعرونو ټولګه او غوره نثرونه يې د معاصرو ادبي نثرونو په زړه پورې مجموعه ده. ګل پاچا الفت په ۱۳۵۶ل کال د قوس په ۲۸مه نېټه له دې نړۍ نه سترګې پټې کړې.

د متن لنډيز:

په دې دعا کې له خدایه غوښتل شوي دي چې په نړۍ کې دې ظالم نه وي، ظلم او تېرى دې نه وي. دا تر ټولو غوره دعا ده، ځکه چې د ټول انسانيت خلاصون پکې نغښتى دى. کله چې ظالم او ظلم نه وي نو محکوم او مظلوم به هم نه وي. برابري، عدل او مساوات به وي او دا هغه څه دي چې د اسلام مبارک دين يې غواړي او د خداى ﷻ رضا هم په دې کې ده. موږ هم بايد تل له خپل خداى ﷻ څخه د خير دعا وغواړو چې په هغه کې د ټولو انسانانو خير وي.

موږ بايد خود غرضه او خودبين ونه اوسو چې هر څه د ځان لپاره وغواړو، بلکې خپله هوساينه د نورو په هوساينې کې ولټوو.

هغه څه چې د ځان لپاره يې غواړو د نورو لپاره يې هم بايد وغواړو. د اسلام مقدس دين موږ عدل، ورورۍ او برابرۍ ته رابولي نو بايد موږ هم په خپلو کړو وړو کې دغه اصل په پام کې ونيسو. چاته ازار ونه رسوو. د چا په حق سترګې پټې نه کړو او په ورورۍ، سوله او امن کې ژوند وکړو.

فعاليتونه

۱ـ زده کوونکي دې له ښوونکي څخه وروسته په وار سره متن په لوړ اواز ولولي او لاندې پوښتنو ته دې ځوابونه و وايي:

- د حمد او مناجات ترمنځ څه توپير دى؟
- د دعا او مناجات ترمنځ څه توپير دى؟
- مناجات په نظم کې وي که په نثر کې؟
- ولې د هر کار پيل په دعا سره کوو؟

۲_ زده کوونکي دې په وار سره د متن لنډيز پخپلو خبرو کې ټولګيوالو ته وړاندې کړي.
۳_ زده کوونکي دې پخپله خوښه په ښو کرښو کې يوه دعائيه وليکي او په ټولګي کې دې يې واوروي.
۴_ زده کوونکي دې متن په غور ولولي او په متن کې دې شخصي ضميرونه، ملکي ضميرونه او استفهامي ضميرونه په نښه کړي.

شخصي ضميرونه: د لومړي شخص، دويم شخص او دريم شخص لپاره کارول کېږي. په دوه ډوله دی، منفصل او متصل.
منفصل ضميرونه: هغه دي چې مستقل وي او له بلې کلمې سره پيوست نه وي.
لکه: زه، ته، دی، موږ، تاسي، دوی.
متصل ضميرونه: هغه دي چې په خپلواک ډول نه کارول کېږي له نورو نومونو سره يوځای وي لکه: مې، مو، يې، دې.
ملکي ضميرونه: چې يو څيز په چا پورې اړوند بولي، لکه: زما، ستا...
استفهامي ضميرونه: د پوښتنې لپاره کارول کېږي، لکه: څوک، چا.

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې په کور کې دغه دعائيه شعر په غور ولولي او مفهوم دې پخپلو کتابچو کې وليکي، په بله ورځ دې په پښتو درسي ساعت کې واوروي:

که هر څو يم له عمله بې نوا
ربه ته مې د اميد غونچه کړې وا
ما له قهره په امان کړې ذوالجلاله
يا جماله رحم ته وکړې پر ما

پر نېکۍ باندې قوت راکړې قادره!
له بدۍ مې په امان لرې مولا
و نېکۍ ته مې محتاج نه يې خاونده
نه زما په بدعتو لرې پروا
ستا له وارو مناهيو نجات راکړې
پر ما امر کړې قايم تر ابدا
هر عادت مې پر طاعت باندې حساب کړې
که صحيح چېرې له ما نه سي ادا
د شيطان له بده مکره نجات راکړې
هم د نفس له وسوسې او له هوا
په يقين کې مې لرې باور له مخه
ما له ملکه د گمان لرې جدا
ما توانگر د قناعت په خزانه کړې
چې مې نه وي وسوسه ددې دنيا
اميد ډېر لرم باري ستا و کرم ته
چې غالبه مې پر خوف باندې رجا
ستا ديدار به روزي زما «جمعه» کړې
په نصيب، مې شفاعت کړې د پېشوا

حاجي جمعه بارکزی

حاجي جمعه بارکزی د پښتو ژبې شاعر و چې له ۱۲۰۰ هـ. ق. نه تر ۱۲۵۹ هـ. ق. پورې يې ژوند کړی دی. دی د کندهار په زاړه ماشور کلي کې اوسېده او د سردار کندل خان معاصر و. د خپل وخت عالم او صوفي شاعر و. د نقشبنديه طريقې پيرو و. څو ځلې حج ته په پښو تللی و. د ده په شعرونو کې د کندل خان د حکومت گډوډيو او ظلمونو ته اشاره شوې ده او هم يې د پښتنو غازيانو هغه حملې يادې کړې چې د انگرېزانو پر خلاف يې کړې دي. ديوان يې د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په ۱۳۶۰ هـ. ش. کال چاپ شوی دی.

نعت

نعت هغه موزون کلام دی چې د اسلام د ستر پیغمبر محمد ﷺ ستاینه پکې شوې وي.
په نعت کې معمولاً شاعر د حضرت محمد ﷺ د سیرت ستاینه کوي او ددې په څنګ کې ورسره د خپلې مینې اظهار کوي. په پښتو شعر کې له لرغونو زمانو څخه تر کلاسیکې شاعرۍ او نننۍ شعر پورې دا لړۍ راروانه ده.

د پښتو شعر په زیاترو دیوانونو کې له حمدونو وروسته د اسلام د ستر لارښود حضرت محمد ﷺ په اړه نعت ویل شوی دی.

کله کله دا ستاینه په نثر کې هم وي خو بېلګې یې په نظم کې زیاتې دي. په پښتو کې حمدونه او نعتونه په جلا جلا مجموعو کې هم راټول او خپاره شوي دي. په دې لوست کې مو د کلاسیکې دورې د یو شاعر خواجه محمد بنګښ یو نعت غوره کړی دی.

نعت څه ته وايي او موضوع یې څه وي؟

ستاسې کوم نعت په یاد دی څو بیتونه یې په ټولګي کې نورو ته واوروئ؟

محمده ستا و لور ته به سفر کړم
په لېمو به در روان شپه به په سر کړم
رنګينه جامې به واغوندم حبيبه!
ځان به ستا د بورجلونو قلندر کړم
زه که ستا تر مبارکې روضې ورشم
په بڼو به دې جارو خاورې د در کړم
سعادت د دواړو کونو زما دادی
چې په خاورو، دې روښان دواړه بصر کړم
پيشکشي مې د عمل په مخکې نشته
شرمنده به در حاضر دا خپل بشر کړم
جګې جګې نوراني جمال ښرګند کړه
د غفلت توره تياره شوه چې نظر کړم
ته نظر د عنايت رابانـدې وکړه
بېهوده ميني هر ګور سره اوتر کړم
زه خواجه محمد هر ګوره ګنهګار يم
ډېر اميد له شفاعته د سرور کړم

د شاعر لنډه پېژندګلوي:

خواجه محمد بنګښ د پښتو ادبیاتو د منځنۍ دورې شاعر دی. د مغلي پاچا اورنګزیب د پاچاهۍ په وخت کې یې ژوند کاوه. د خوشحال خان خټک معاصر او د پښتنو د بنګښو قبیلې ته منسوب دی. په بنګښو شاعرانو کې لومړنی د دیوان خاوند شاعر دی. دیوان یې په پېښور کې چاپ شوی دی. خواجه محمد بنګښ په پېښور کې ژوند کاوه او د تصوف په سلسله کې د چشتیه طریقې پیرو و. دی د شیخ عبدالرحیم مرید و.

د ده په اړه پوره معلومات نشته. د زېږېدنې او مړینې نېټه یې معلومه نه ده. قبر یې هم معلوم نه دی. شعرونه یې عشقي، عرفاني او اخلاقي مضامین لري. خواجه محمد بنګښ د خپلو یارانو په مړینه ډېرې ښې مرثیې لیکلې، خو دده مرثیه چا نه ده لیکلې.

د پښتو ژبې یو شاعر بیدل یې د یو نکته دان شاعر په توګه یادوي. خواجه محمد بنګښ په خپل یو شعر کې د اورنګزېب د پاچاهۍ وخت ته داسې اشاره کوي:

د اورنګ په پادشاهۍ کې مې نیاو نه شي
زه خواجه محمد به ووځم بل لور ته

د متن لنډيز

نعت هغه موزون کلام دی چې د اسلام د ستر پیغمبر حضرت محمدﷺ ستاینه پکې راغلې وي. پښتو دیوانونه په حمد پیلېږي او ورپسې نعت راځي چې په نعت کې د حضرت محمدﷺ د سیرت ستاینه کوي. خواجه محمد بنګښ چې د کلاسیکې دورې شاعر دی په دغه نعت کې یې د حضرت محمدﷺ مزار ته د ورتلو ارمان کړی او د خپلو ګناهونو د شفاعت هیله ترینه لري، شاعر خپله نېکمرغي داګڼي چې دده تر مزاره ورشي او د عنایت نظر ورباندې وشي. په پښتو پخوانیو او اوسنیو شعرونو کې د نعتونو نمونې زیاتې دي چې شمېر یې سلګونو ته رسېږي. ځینې نعتیه مجموعې هم په معاصره دوره کې خپرې شوي دي چې یو شمېر نعتونه یې راټول کړي دي. ځینې داسې پښتانه شاعران هم شته چې د نعتونو مستقلې مجموعې لري.

فعالیتونه

۱ــ زده کوونکي دې له ښوونکي وروسته په وار سره متن په لوړ اواز ولولي. ښوونکی دې د زده کوونکو سم ویل وڅاري.

۲ــ څو تنه زده کوونکي دې په وار سره د نعت یو، یو بیت معنا کړي او نور زده کونکي دې د نعت سم ویل او سمه معنا کول وڅاري.

۳ــ زده کوونکي دې لاندیني لغتونه معنا او په مناسبو جملو کې وکاروي:

حبیب، بورجل، قلندر، روضه، سعادت، بصر، جګې جګې، جمال، عنایت، اوتر، شفاعت، سرور.

۴ــ زده کوونکي دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- د پورته نعت ویونکی څوک او د چا معاصر و ؟
- دکوم پاچا په وخت کې یې ژوند کاوه؟
- د دې شاعر د شعرونو موضوعات څه دي؟

۵ــ د لاندې بیتونو مفهوم په وار سره په شفاهي توګه و وایاست:

پیشکشي مې د عمل په مخکې نشته
شرمنده به در حاضر دا خپل بشر کړم
جګې جګې نوراني جمال څرګند کړه
د غفلت توره تیاره شوه چې نظر کړم

۶ــ زده کوونکي دې په شعر کې نومځري (ضمیرونه) په نښه کړي او ودې وایي چې کوم نومځري دي؟

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې په کور کې د اسلام د ستر پیغمبر محمد (ص) په اړه په یو مخ کې لیکنه وکړي او په بله ورځ دې خپله لیکنه په پښتو درسي ساعت کې واوروي.

سوله

جګړه او سوله د انسانانو له ژوند سره سمه راروانه ده. سوله د جګړې ضد کلمه ده. په جګړه کې انسان وژنه، بربادي او ناخوالې وي.

ټولنیز ژوند له ګډوډیو سره مخامخ کېږي. په سوله کې ارامي، خواخوږي، سوکالي او امن وي. سوله ټولنیز ژوند تنظیموي او د جګړې ناخوالې له منځه وړي. جګړه د تباهۍ او بربادۍ نوم دی او سوله د ارامۍ او ودانۍ ضمانت کوي. جګړه نه ګټه لري او نه ګټل، سوله نه ماته لري او نه بایلل. په دې لوست کې به تاسې د سولې د ارزښت او ګټو په اړه ولولئ چې ژوند پرته له سولې څومره ستونزمن او له کړاو نه ډک دی.

ـ که سوله نه وي نو ژوند به له کومو ستونزو سره مخامخ وي؟

ـ په سوله کې د انسانانو د ژوند کوم حقونه خوندي دي؟

سوله د صلحې په بڼه یوه عربي کلمه ده چې ډېرې معناوې لري، خو یوه معنا یې چې ډېره کارول کېږي هغه د جنګ جګړې بندول دي.

سوله د جنګ بندول، د شخړو لرې کول او د اختلافاتو ختمول دي. یا سوله هغه ترون دی چې جنګ او شخړې پرې ختمېږي. که په کوم ځای کې سوله نه وي، نو هلته خلک یو له بل سره په جګړه اخته وي. د ژوندانه ټول ورځني کارونه نه شي کولای او خلک دې ته اړ کېږي چې لیرې ځایونو ته مهاجر شي او ژوند په سختۍ تېر کړي. په جګړه کې خلک وژل کېږي. میندې او پلرونه بې اولاده کېږي، ماشومان بې پلاره او بې موره کېږي.

په جګړه کې خلک د ټوپک په ژبه غږېږي او په ځمکو کې د غنمو پر ځای ماینونه او بمونه کري. په ماینونو زرګونه خلک وژل کېږي او ځیني خپل لاسونه، سترګې او پښې پکې له لاسه ورکوي. ماینونه د خلکو ژوند اخلي او هېواد ورانوي. که سوله نه وي، خلک خپه او ژوند په سختۍ تېرېږي.

په انساني ټولنه کې ډول ډول خلک دي. انسانان کله یو له بل سره جوړېږي او کله نه جوړېږي. نارینه، ښځې، ځوانان او سپین ږیري د هر څه په اړه بېل، بېل نظرونه لري. دا څه بدکار نه دی. که موږ په کومه خبره له چا سره نه جوړېږو، کومه ګناه نه ده، خو که له یو بل سره خبرې وکړو، نو څرګندېږي چې کومه خبره د ټولو په ګټه ده. که څوک زموږ خبره نه مني موږ حق نه لرو چې هغه مجبوره کړو چې باید حتماً زموږ خبره ومني. موږ باید دا زده کړو چې خبرې په دلیل سره وکړو او منطقي وغږېږو. که چېرې څوک د ټوپک په زور مجبور کړو چې زموږ خبره ومني، نو هغه به له موږ نه ډار شوی وي. په زړه کې به یې زموږ خبره نه وي منلې او له موږ نه به کرکه هم کوي.

موږ باید په دې وپوهېږو چې خلک ډول، ډول دي. د یو لاس ګوتې هم برابرې نه دي. یو تور، بل سپین، څوک جګ، څوک ټیټ، څوک چاغ او څوک ډنګر دی. یو په یوه ژبه خبرې کوي او بل په بله ژبه. سره له دې چې یو له بله توپیر لرو، خو د ځان او خپلو کورنیو لپاره هغه څه غواړو چې ټول یې غواړي. خواړه، د څښلو اوبه، د اوسېدو ځای

او د ژوند د چلولو لپاره کار.

موږ ټول دا هیله لرو چې زموږ اولادونه روغ، غښتلي او کورنۍ مو خوشحاله وي. دې هیلې ته د رسېدو لپاره موږ باید په سوله او ارامۍ کې ژوند وکړو.

په دې نړۍ کې چې موږ ژوند کوو، نو خلک ډول ډول دي او باید چې همداسې وي، ځکه که ټول خلک یو ډول وای دا دنیا به پیکه او بې خونده وای. د همدې لپاره د یو سړي څېره بل ته ورته نه ده. یو سړی یو کار ښه کولای شي او بل سړی بل کار. یو دهقان دی او بل ښځګر. څوک د اوسپنې کار کوي او څوک د وړیو او وریښمو کار، یو سوداګري کوي او بل دوکانداري، یو مستري دی او بل ترکاڼ. موږ په خپل ورځني ژوند کې دې ټولو کسانو ته اړ یو. که څوک موږ ته ورته نه دی، یا یې جامې زموږ غوندې نه دي او یا یې غږېدا بل ډول ده، ددې معنا دا نه ده چې هغه له موږ نه ښه او یا بد دی. څه پروا کوي که موږ یو له بله توپیر لرو؟ که څوک یو کار زموږ په څېر نه کوي، موږ یې باید بد ونه ګڼو. موږ یې له نورو زده کوو، نو نور خلک کولای شي چې له موږ نه یې زده کړي. که موږ یو بل ته درناوی ونه کړو او یو له بل سره ناسته ولاړه او خبرې ونه کړو، نو سوله به نه وي.

د انسانانو ترمنځ توپیرونه اختلافات رامنځته کوي خو د اختلافاتو پالل اختلافات زېږوي. دا باید په یاد ولرو چې د اختلافاتو د حل ډېرې لارې شته. کله چې ماشومان په خپل منځ کې جنجال کوي نو مور او پلار یې ورسره خبرې کوي او جوړوي یې. کله چې دګاونډیانو ترمنځ ستونزې پیدا شي، جرګه یا شورا ورسره مرسته کوي چې یو له بل سره روغه وکړي. کله کله بیا خلک د خپلو ستونزو د حل په خاطر قاضي، وکیل او محکمې ته ورځي. که هېوادونه یو له بل سره شخړه ولري، پخپلو منځو کې کېنې او د حل یوه لاره پیدا کوي. که په دې هم جوړ نه شي، نو د ملګرو ملتونو له موسسې نه مرسته غواړي، لنډه دا چې د اختلاف د حل لپاره ډېرې لارې شته. موږ باید خپل اختلاف د خبرو او جرګو له لارې حل کړو، نه د زور له لارې. زور بدمرغي راولي، زور اختلاف نه حل کوي، بلکې اختلاف زیاتوي.

نو لازمه ده چې موږ خلک سولې ته راوبلو او ویې هڅوو چې د جګړې پر ځای سولې ته غاړه کېږدي.

د یونسکو کړنلاره په دې جملې پیلېږي: «څرنګه چې جګړه د انسانانو له ذهن نه پیلېږي، نو د سولې د دفاع سنګر هم باید د انسانانو په ذهن کې رامنځته شي.»

په پښتو لیکني (تحریري) او نالیکني (شفاهي) ادبیاتو کې هم په سوله او امن ټینګار شوی دی او تل یې خلک سولې او امن ته رابللي دي. د پښتو په شفاهي ادبیاتو کې لکه لنډۍ او ځینې نورو ډولونو کې، دغه موضوع ډېره ښه انځور شوې ده. په زیاتو لنډیو کې جنګ غندل شوی او ناوړه پایلې یې په ګوته شوي دي، لکه:

د ښـــو ټـــوپـــکـــو وســـتـــاکـــاره
د ښو ځوانانو خون به ستا په غاړه وینه

همدارنګه په پښتو شعر کې هم له لرغونو زمانو څخه رانیولی تر ننه پورې سوله او امن ستایل شوی، جنګ یې غندلی او سولې ته یې خلک رابللي دي.

د منځنۍ دورې یو شاعر ملا جانان فدوي هوتک جګړه مارو ته د سولې په هکله داسې وایي:

عـــارفـــان کـــا لـــه جـــهـــانـــه ســـره ســولـــه
تـــا تـــړلـــی پـــه جـــهـــان د ســـولـــې ور دی

همدارنګه د پښتو ژبې پخوانیو او اوسنیو شاعرانو هېڅکله سوله له پامه نه ده غورځولې او جنګ یې غندلی دی.

رحمان بابا په دې لاندې شعر کې په ځومره ښکلي ډول خلک سولې ته رابللي دي:

کر د ګلـــو کړه چې ســـیمه دې ګلزار شـــي
اغزي مه کره په پښو کې به دې خار شي

کوهـــی مـــه کنـــه د بل ســـرې پـــه لارکې
چېرې ستا به د کوهي په غـاړه لار شي

آدم زاد پـــه معنـــا واړه یـــو صـــورت دی
هـر چې بـل آزاروي هـغـه آزار شي

هغـــه زره بـــه لـــه توپانـــه پـــه امـــان وي
چې کښتۍ غوندې د خلکو باربردار شي

په معاصره شاعرۍ کې سوله له هرې دورې نه زیاته راغلې ده او ولسونه یې د سولې په ساتلو مکلف ګڼلي او د جګړې تباهي او بربادي یې یو په یو بیان کړې ده. په معاصر شعر کې مو دلته دوه نمونې غوره کړې دي چې تاسې به یې ولولئ

مینه کر دی په وطن کې د ګلونو
د ژوندون ترخه په مینه خواږه کېږي
کوم قامونه چې په مینه سره ژوند کړي
مینه مینه ده چې جوړ پرې دا جهان دی

مینه ژوند او سعادت دی د قامونو
ورکوي مینه خواري د ولسونو
تل وي خلاص د زمانې له افتونو
مینه اصل د وجود او د انسان دی

ارسلان سلیمي

چې خپل کور ودانوم زه
نه مې چا سره بدي شته
له هر چا مې ورورولي ده
زه هر چا له ښه غواړم

د بل کور نه ورانوم زه
نه مې چاته بدنیتي شته
خپل پردي سره اشتي ده
زه چې ځان له ښه غواړم

دوست محمد کامل مومند

د متن لنډیز:

سوله د جګړې بندول دي. سوله د جګړې ضد کلمه ده، په جګړه کې وژنه، ورانول او له تباهۍ او بربادۍ نور څه نشته. په سوله کې ارامي، ورورولي، مهرباني، سوکالي او ترقي ده.

انسانان په خپلو منځو کې توپیرونه لري او هر سړی د خپل استعداد او توان سره یو کار کوي. ځکه چې موږ یو د بل کار ته اړ یو. د انسانانو ترمنځ اختلافات هم شته خو دا اختلافات د خبرو اترو له لارې باید حل شي. هېڅوک حق نه لري چې په چا باندې په زور یوه خبره ومني.

که اختلافات شدید شي، نو د حل لپاره یې سپین ږیري، جرګې، محلي شوراګانې شته. له دې سره قاضي، وکیل او محکمې هم شته چې شخړې حلوي.

د هېوادونو ترمنځ که اختلافات پیدا کېږي نو ملګري ملتونه یې حلوي. هر ډول

اختلافات د خبرو او مذاکرې له لارې حل کېدای شي، نو لازمه نه ده چې د جګړې لاره ونیول شي او سوله له منځه لاړه شي.
موږ ټولو ته لازمه ده چې د سولې د دفاع او ساتنې فکر د انسانانو په ذهنونو کې وروزو، ځکه چې جګړه هم له همدغه ځای نه پیلېږي.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې د ښوونکي له لوستلو څخه وروسته د متن یو، یو پراګراف ولولي او مفهوم دې یې څرګند کړي.
۲ـ زده کوونکي دې په دوه پراګرافونو کې د جګړې زیانونه او د سولې ګټې ولیکي او په وار سره دې یې په ټولګي کې واوروي.
۳ـ زده کوونکي دې په وار سره په لاندې موضوع باندې خبرې وکړي او خپل خپل نظر دې څرګند کړي (څنګه کولی شو د خلکو په ذهنونو کې د سولې ساتنې اصل وروزو.)
۴ـ (خلک ډول ډول دي) زده کوونکي دې ووایي چې دا جمله څه معنا لري. د ټولنې په ګټه ده که په تاوان؟
۵ـ دوه زده کوونکي دې د نورو په استازیتوب په وار سره په دې خبرې وکړي چې څنګه کولای شو اختلافات حل کړو؟
۶ـ زده کوونکي دې په دې خبرې وکړي چې ښځې د سولې په راوستو کې څه رول لوبولای شي؟

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې په کورونو کې متن په غور سره ولولي او بیا دې ددې متن په رڼا کې د سولې په هکله یوه لیکنه وکړي. بله ورځ دې یې په پښتو درسي ساعت کې د نورو ټولګیوالو په وړاندې ولولي.

ادب څه ته وايي؟

مور په ښوونځي کې او هم له ښوونځي څخه د باندې ځینې کلمې اورو او یا یې په کتابونو او مجلو کې لولو، خو په اړه یې دومره معلومات نه لرو چې وربانديې وپوهېږو، د بېلګې په توګه ادب، ادبیات، ادبپوهنه، کره کتنه، ادبي تاریخ، ادبي ژانر او داسې نورې کلمې یا اصطلاحات چې په ادب یا ادبیاتو پورې اړه لري، خو ځینې به یې له معنا او تعریف سره لازمه اشنایي نه لري. ددې لپاره مو په دې لوست کې په ادب خبرې کړې او د ادب ځینې څانګې مو درته په لنډه توګه روښانه کړې دي چې د ادب هره څانګه په لنډ ډول وپېژنئ.

ـ ادب څه ته وايي؟

ـ شعر او داستان هم د ادب برخې دي؟

پخوانیو د ادب د کلمې په هکله ویل چې د ادب کلمه له (هذب) څخه اخیستل شوې چې (هذب) د بې عیبه معنا لري. د (هذب) کلمه به د هغې ونې لپاره استعمالېده چې څانگې او ښاخونه به یې پرې شول او صافه به شوه.

وروسته بیا دا کلمه د هغه چا لپاره کارېده چې عیبونه به یې ورک شول او مهذب به شو. وروسته دغه (هذب) په ادب واوښته.

د ادب کلمه په تهذیب هم معنا شوې لکه څه شی چې له چا سره لایق او مناسب وي دې ته هم ادب ویل کېږي. په تعریف کې به یې داسې ویل کېدل چې ادب هغه پوهه ده چې انسان په خپله وینا او بیان کې له تېروتنې څخه ساتي. همدارنگه ادب پوهې، زیرکۍ اخلاقي تهذیب او فضیلت ته هم وایي او په اصطلاح کې هغه پوهه او ریاضت دی چې انسان ته فضیلت ورپه برخه کوي او په خپلو کړو وړو کې یې له تېروتنې څخه ژغوري.

په اوسنیو څېړنو کې ادب یو ژبنی هنر دی چې واقعیتونه په انځورونو کې وړاندې کوي. ادب واقعیت مخامخ او نېغ په نېغه نه بیانوي، بلکې په ښکلي او احساس پارونکي شکل یې وړاندې کوي. شاعر او لیکوال له واقعیت څخه خپله اخیستنه کوي او بیا یې په عاطفي بڼه انځوروي. د ادبي ژانر (شعر، کیسې، ډرامې، طنز او نورو) مهمه ځانگړتیا دا ده چې احساس ولېږدوي او که دا کار ونه کړي او د اورېدونکي یا لوستونکي پر عواطفو اغېزه ونه کړي، هغه ادبي اثر نه دی. ادب مخامخ نصیحت او لارښوونه نه کوي خو یوه پېښه داسې بیانوي چې تر لوستلو وروسته د شخص په سلوک او فکر کې مثبت بدلون راولي. بد ته بد و وایي او له ښو سره مینه وکړي. ادبیات د انسان ښکلاییز ذوق تسکینوي، سرکښه غرایز تعمیروي، شډل ذوقونه یې تربیه کوي. د غمونو او اندېښنو په وخت کې انسان ته تسلي ورکوي. ادبیات دوې مهمې برخې لري چې یوه یې تخلیقي ادبیات او بله یې تحقیقي ادبیات دي.

تخلیقي یا هنري ادبیات هغو ادبي آثارو ته ویل کېږي لکه شعر، داستان، ډرامه، طنز، ادبي ټوټه، تکل او داسې نور... تحقیقي ادبیات د ادبي آثارو د ماهیت، منشاء، تکامل او څرنگوالي په باره کې څېړنې ته ویل کېږي. په بله وینا تخلیقي ادبیات هنري ادبي آثار

دي او تحقیقي ادبیات ددغو اثارو په باره کې بحث او څېړنه ده چې دغو تحقیقي ادبیاتو ته ادبپوهنه هم وايي.

ادبي ژانرونه

ژانر (genre) فرانسوي کلمه ده چې د نوع یا ډول معنا لري. ادبي اثار د شکل او جوړښت له پلوه د یوه یا بل ژانر په ډله کې راځي. په اروپا کې پخوا دغه ژانرونه منل شوي وو:

ایپیک، لیریک او ډراماتیک

ایپیک حماسې ته وايي. په نثر او نظم دواړو کې راتلای شي. د ایپیک یا حماسې ځینې نامتو نمونې دادي: د هومر ایلیاد او اودیسې، د هند مهابهارا ته، د فردوسي شاهنامه، د پښتو آدم خان درخانۍ او مؤمن خان او شیرینو.

د لیریک کلمه له لاتین څخه راوتلې ده. لایر د موسیقۍ یو ډول تاریزه اله وه چې سندرې به ورسره ویل کېدې. لیریک کلمه د غنایي اشعارو لپاره کارول کېږي چې دغه اشعار د تخیل، هیجان او ترنم ځرګندې نښې له ځان سره لري او د شاعر ځانګړي احساسات څرګندوي. په اوسني وخت کې ناول، لنډه کیسه، شعر، ادبي ټوټه او تکل منل شوي ادبي ژانرونه دي. په اوسني وخت کې د ژانر اصطلاح په پراخ مفهوم استعمالېږي، لکه داستان یو ادبي ژانر دی او د داستان هر ډول لکه لنډه کیسه، ناول، طنز او تکل هر یو ځانته ادبي ژانر دی.

همدارنګه په لیریک کې شعر ژانر دی او بیا د شعر نور ډولونه لکه غزل، قصیده، مثنوي، رباعي او داسې نور هر یو د شعر ډولونه دي.

په ایپیک یا حماسه کې هم پخوا دوه ژانرونه ډېر مشهور وو، لکه: تراژیدي او کمیډي.

د ادبپوهنې څانګې

ادبپوهنه درې څانګې لري: ادبي تیوري، ادبي کره کتنه او ادبي تاریخ.

ادبي تیوري د ادبي اثارو پر منشاء، ماهیت، تکامل، ارزښت او د ارزونې پر مېتود

او لارو بحث کوي. د ادب تیوري د ادبپوهنې د نورو څانګو لپاره اصول او لارې چارې برابروي.

د مثال په توګه ادبي کره کتونکی چې یو ادبي اثر ارزوي د ارزونې معیارونه له ادبي تیورۍ څخه ترلاسه کوي.

د ادبپوهنې بله څانګه ادبي کره کتنه ده. ادبي کره کتنه پر ادبي اثارو قضاوت کوي د ادبي اثارو ښه او بد، ښکلي او بدرنګه اړخونه رابرسېره کوي. په ادبي کره کتنه کې باید له شخصي مینې، کینې، توهین او سپکاوي نه ډډه وشي او له علمي قضاوت او علمي ژبې څخه کار واخیستل شي.

د ادبي کره کتنې هدف دادی چې له لوستونکي سره د ادبي اثر په ارزونه کې مرسته وکړي او لیکونکي ته لارښوونه وکړي چې د خپلې لیکنې نیمګړتیاوې او ښېګڼې وپېژني.

ادبي کره کتنه په هغه ټولنه کې ډېره اغېزه او ګټه لري چې د بیان او تخلیق آزادي وي. که چېرې دا نه وي نو هلته ادبي کره کتنه د اختناق او سانسور د وسیلې په توګه استعمالېږي.

د ادبپوهنې بله مهمه څانګه ادبي تاریخ دی چې د ادب تاریخ او د ادبیاتو تاریخ هم ورته وايي. د ادب تاریخ هغه پوهنه ده چې د هنري ادبیاتو د پیدایښت او ودې جریان له تاریخي شرایطو سره د ارتباط په لړ کې څېړي. لکه د انسان ژوند چې څومره په ادب کې ځلېدلی، رابرسېره کوي یې. ادبي تذکره له ادبي تاریخ سره توپیر لري. په ادبي تذکره کې د لیکوال او شاعر پېژندګلوي (بیوګرافي) راځي او په ادبي تاریخ کې ادبي جریان او تحول څېړل کېږي.

د ادب دغه یاد شوي ډولونه په شلمه پېړۍ کې پښتو ژبې ته رانوتل او وپالل شول، ځکه چې شلمه پېړۍ د پښتو ادبیاتو د پرمختګ او پراختیا پېړۍ ده. په همدې پېړۍ کې د پښتو هنري نثر رامنځته شو. په همدې پېړۍ کې پښتو ناولونه، ډرامې، لنډې کیسې، ادبي ټوټې، سفرنامې، راپورتاژونه، ځان پېژندنې، تکلونه او نور ادبي ژانرونه رامنځته

شول.

په همدې پېړۍ کې پښتو آثار د چاپ غېږې ته ولوېده. پښتو د راډيو په څپو کې خوره شوه. پښتو د سينما په پرده پلې شوه. پښتو د تلويزيون او کمپيوټر په سکرين راغله.

په دې پېړۍ کې پښتو ته ټول امکانات برابر شول چې د عصر غوښتنه او د وخت ضرورت و. ددغو امکاناتو تر څنګه دا اړتيا هم پيدا شوه چې پښتانه ليکوال له نويو غوښتنو سره سم ليکنې وکړي او نړيوال معيار په نظر کې ولري.

له همدې کبله په روانه پېړۍ کې د ليک او ليکوالۍ لارښودونه هم وليکل شول او د ليکوالۍ، املا او انشا لوستونه په درسي کتابونو کې هم شامل شول.

د متن لنډيز:

ادب يو ژبنی هنر دی چې واقعيتونه په انځورونو کې وړاندې کوي. ادب دوې مهمې برخې لري چې يوه يې تخليقي ادبيات او بله يې تحقيقي ادبيات دي. تخليقي ادبيات ادبي اثارو ته ويل کېږي لکه شعر، داستان، ډرامه او نور... تحقيقي ادبيات د ادبي اثارو د ماهيت منشاء، تکامل او څرنګوالي په باره کې څېړنې کوي په بله وينا تخليقي ادبيات هنري ادبي اثار دي او تحقيقي ادبيات ددغو اثارو په باره کې بحث او څېړنه کوي. تحقيقي ادبياتو ته ادبپوهنه هم وايي. ادبپوهنه درې څانګې لري: ادبي تيوري، ادبي کره کتنه او ادبي تاريخ.

ادبي تيوري د ادبي اثارو پر منشاء، ماهيت، تکامل، ارزښت او د ارزيابۍ پر مېتود بحث کوي. ادبي کره کتنه پر ادبي اثارو قضاوت کوي. ديو اثر ښې او بدې خواوې رابرسېره کوي او ليکوال ته لارښوونه کوي.

د ادب تاريخ هغه پوهنه ده چې د هنري ادبياتو د پيدايښت او ودې جريان له تاريخي شرايطو سره د ارتباط په لړ کې څېړي. دا درې واړه څانګې يوه له بلې سره ارتباط لري او يو د بل مرستندوی دي.

فعالیتونه

۱_ زده کوونکي دې متن په چوپه خوله ولولي او لاندې پوښتنو ته دې ځوابونه ووايي:

_ د ادب کلمه له څه شي نه راوتلې ده؟
_ ادب په څو برخو وېشل کېږي؟
_ ادبپوهنه کومې څانګې لري؟
_ ادبي تاريخ څه ته وايي؟
_ ژانر، ايپيک او ليريک کلمې څه شي ته استعمالېږي؟

۲_ زده کوونکي دې د هغو ادبي ژانرونو نمونه واخلي چې دوی يې پېژني؟

۳_ څو زده کوونکي دې په وار سره په کره کتنه خبرې وکړي چې کره کتنه څه ګټې لري؟

۴_ تاسې په پښتو ژبه کې کوم اوسني ليکوال پېژنئ؟

۵_ زده کوونکي دې د خپل راتلونکي په هکله يو يو پراګراف وليکي او په وار سره دې يې په ټولګي کې واوروي؟

۶_ زده کوونکي دې لاندې لغتونه معنا او په جملو کې وکاروي:

(فضيلت، رياضت، تهذيب، منشاء، ماهيت، تکامل، اختناق، سانسور، تحول).

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې د متن په موضوعاتو کې څانته يوه موضوع وټاکي او په اړه دې لس کرښې وليکي، په راتلونکي درسي ساعت کې دې يې ولولي.

خوشحال خان خټک

د پښتو ادب منځنۍ دوره په نوميالیو شاعرانو ښکلې ده چې هر يو يې ځانته ځانګړی ځای او اثار لري. يو له دغو نوميالیو څخه خوشحال خان خټک دی چې پښتو ادب پرې وياړي. دغه د تورې او قلم خاوند پښتو ادب ته ډېر ارزښتمن کتابونه په ميراث پرې ايښي دي.

خوشحال خان خټک د پښتو ادب سرلاری دی چې د حماسي سبک په رامنځته کېدو يې ډېر لارويان په ځان پسې روان کړي. په دې لوست کې به دده د ژوند او ادب پر بېلابېلو اړخونو پوه شئ.

_ تاسې د خوشحال خان خټک په هکله څه معلومات لرئ؟

_ خوشحال خان خټک پښتو ادب ته څه ورکړي دي؟

_ ولې خوشحال د هند د حکمرانې مغلي کورنۍ پر ضد جنګېده؟

خوشحال خان خټک د هند د مغلي پاچا نور الدين جهانګير په وخت کې په (۱۰۲۲هـ ق)، (۱۶۱۳م) د پېښور په اکوړه کې وزېږېد.

پلار يې شهباز خان، نيکه يې يحيی خان او غور نيکه يې ملک اکوړی و. خوشحال خان په خپله يوه قصيده کې خپله پېژندګلوي په دې ډول کوي:

زه خوشحال د شهباز خان يم ... چې تورزن يم کان په کان
شهباز خان د يحيی خان و ... چې بل نه و هسې ځوان
يحيی خان د اکوړي و ... چې په توره شو سلطان
د اکبر بادشاه په دور ... شو د خپل ولس ستر خان

د هجرت زر دوه ويشت سن و
چې زه راغلم په جهان

د خوشحال خان مشر نيکه ملک اکوړی د هند د مغلي پاچا جلال الدين اکبر له خوا د خټکو د مشر په توګه وټاکل شو. اکبر پاچا ملک اکوړي ته له خير اباد نه تر نوښاره پورې سيمه په جاګير کې ورکړه. د سړک ساتل او په پاچاهي لاره باندې د ځارويو د تګ راتګ د محصول ټولولو امتياز هم ده ته ورکړل شو.

د خوشحال خان ژوند له ماشومتوب نه تر سپين ږيرتوبه پورې له حوادثو ډک دی. دی شپږ کلن و چې په لنډي سيند کې ډوب شو، خو د کلي د يوې ښځې په واسطه وژغورل شو.

په اته کلنۍ کې پرې له ځېر نه يو کاڼی راولويد او سر يې داسې ټپي شو چې يوه اوونۍ له مرګ سره لاس و ګرېوان و، خو وروسته ورو، ورو په رغېدو شو.

د واده په شپه سختې تبې نيولی و او د کورنۍ غړو په بړستنو کې داسې پټ کړی و چې د ساه ايستلو توان يې نه و. خوشحال خان د پلار له مړينې وروسته د خپل قوم مشر وټاکل شو. دغه وخت د هند پاچا شاه جهان و او له خوشحال خان سره يې اړيکې ښې وې، خو کله چې اورنګزيب خپل وروڼه مړه کړل او خپل پلار شاه جهان يې بندي کړ، نو

خوشحال خان يې هم په (۱۰۷۴هـ ق)، (۱۶۶۴م) کې ونیو.

خوشحال خان دوه نیم کاله په ډیلي او د جیپور د ریاست د رنتبور په زندان کې تېر کړل. بیا اګرې ته ولېږل شو. د څلورو کالو بند او نظر بندۍ نه وروسته ازاد شو.

خوشحال خان چې کله خپل وطن ته راستون شو، نو د هوډ نیولو په تکل کې و.

خوشحال په خپل یو شعر کې دغه حالت په دې ډول ځرګندوي:

پس له بنده دی دا عزم   د خوشحال د خاطر جزم
یا نیولی مخ مکې ته   یا مغلو سره رزم

خوشحال خان د پښتنو د امپراتورۍ د بیا جوړونې او افغاني دولت د جوړښت لپاره توره تر ملا کړه او ویې ویل:

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګیالی د زمانې خوشحال خټک یم

خوشحال خان له مغلو سره ډېر جنګونه وکړل. په ډېرو جنګونو کې یې مغلو ته ماته ورکړه، تر دې چې د هند مغلي پاچا اورنګزیب پخپله لاهور ته راغی او په حسن ابدال کې یې دوې میاشتې تېرې کړې.

ایمل خان مومند او دریا خان اپریدی هغه نومیالي پښتانه وو چې پخوا یې د مغولو د حکومت د ظلم او زیاتي په وړاندې د خپلواکۍ بیرغ پورته کړی او پښتانه یې د آزادۍ جنګ ته تیار کړي وو. بیا نو خوشحال خان خټک هم ددغو نومیالیو مشرانو تر څنګ ودرېد او د مغولو په وړاندې یې د ستر جنګ میدان ته ورودانګل.

د خوشحال خان د عمر وروستي څو کاله د سختو غمونو، مصیبتونو او ستونزو نه ډک کلونه وو. د خوشحال خان یو زوی بهرام خان له مغلو سره ملګری شو او هڅه یې کوله چې خوشحال خان ونیسي او مغلو ته یې وسپاري.

بهرام خان له اورنګ زیب نه زده کړي وو چې سرې کولای شي خپل پلار زنداني کړي او خپل ورونه ووژني، نو ده هم د خپل پلار د نیولو هڅه وکړه، خو بریالی نه شو او خوشحال خان هم خپل هوډ پرې نښود. خوشحال خان د ژوند په وروستیو ورځو کې

اپریدو ته لاړ او په ډمبره نومې ځای کې یې پناه واخیسته.

خوشحال خان له ډېرو کړاوونو وروسته په ۱۱۰۰هـ ق ۱۶۸۹م له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې.

د خوشحال قدر که اوس په هیچا نشته
پس له مرګه به یې یادکا ډېر عالم

خوشحال خان په عقیده سني مسلمان او په اهل سنت والجماعت کې حنفي و. د اهل بیتو سره یې ډېره مینه وه. د لمونځ او روژې ډېر پابند و او د سخاوت خو یې دا حال و چې د خانۍ او سردارۍ سره صاحب نصاب شوی نه و. وضعه یې فقیرانه وه، ډېر رښتینی او د رښتیا ویلو پابند و.

د ارادې ډېر کلک، ډېر تورزن، شجاع او خود اره سړی و. همېشه د احسان تابع و په دښمنۍ کې به یې هم د احسان حق نه هېرولو. طبیعت یې تېز و. د ټوپک، غشي او باز هر قسم ښکار به یې کولو. بازونه او اسونه به یې ډېر ساتل. په کتاب، سرود او ښایست مین و، دغه شوقونه یې تر اخري عمره ساتلي وو.

خوشحال خان خټک په نظم او نثر کې ډېر کتابونه ولیکل. تر ده دمخه په پښتو کې مسجع نثر دود و. خوشحال خان خټک پښتو نثر بېرته ساده او روان کړ. دستارنامه یې په ساده او روان نثر ولیکله چې په نثر کې دده تر ټولو غوره کتاب دی.

خوشحال خان خټک دستارنامه په زندان کې ولیکله او په ټولنه کې یې د مشرتابه لپاره شل هنرونه او شل خصلتونه وټاکل. خوشحال خان خټک د پښتو په الفبا کې هم زیاتونې وکړې. خوشحال خان خټک په شل کلنۍ کې د شعر ویل پیل کړل او پښتو شعر یې لوړو پوړیو ته ورساوه. د خوشحال خان خټک د شعر موضوعات رنګارنګ دي، خو د رزم او بزم برخه یې درنه ده. د خان وطني او ملي کلام د هغه د ادبي اثارو یوه امتیازي او مهمه برخه ده. د خوشحال خان دا د ازادۍ له ولولو نه ډک اشعار که یو خوا د وطن سره دده مینه ښرګندوي، نو له بله پلوه د پښتنو او مغلو د سیاسي کشمکش د تاریخ یو مهم څپرکی دی. د خان ملي شاعري له خپل قام سره د مینې، کلک هوډ، آزادۍ، مېړانې

او اصلاحي لارښوونو نه ډکه ده. د همدې مینې له کبله په خپل قام سخت انتقادونه کوي او د پښتنو د ښو صفتونو سره د هغوی د کردار نیمګړې خواوې هم بیانوي.

هغه د خپل ولس او ټولنې ژوره مطالعه درلوده او د ټولو اړخونو څخه ښه خبر و. دا هر څه یې په خپل شعر کې انځور کړي او د دوی د اصلاح کوښښ یې کړی دی. دده په شاعرۍ کې د جذباتو ډېر زور، هیجان او توپان هم په ډېر اخلاص او صداقت سره ښکاري.

د خوشحال په کورنۍ کې دده زامن او لمسیان هم شاعران وو، لکه: دده زامن اشرف خان هجري، عبدالقادر خان خټک، صدر خان، لور یې حلیمه خټکه، لمسیان یې افضل خان خټک او کاظم خان شیدا هم د دیوانونو خاوندان دي. خوشحال خان خټک په نظم او نثر کې زیات کتابونه لیکلي چې ځینې مهم یې دادي:

د نظم برخه

۱ـ دیوان: د خوشحال خان خټک د شعرونو شمېر له څلوېښتو زرو بیتونو اوړي. خوشحال خان خټک په پښتو او فارسي دواړو ژبو کې شعرونه ویلي دي. فارسي شعرونه یې هم په دیوان کې راغلي دي.

۲ـ بازنامه: یو منظوم اثر دی چې د بازونو د ډولونو، د هغوی د مرضونو د علاج او د بازونو د ښکار په هکله پکې معلومات راغلي دي.

۳ـ هدایه: د فقهې د مشهور کتاب پښتو ژباړه ده.

۴ـ آئینه: د فقهې په برخه کې دی او له عربي ژبې نه ژباړل شوی دی.

۵ـ فضل نامه: فقهي موضوعات او نور اسلامي مسایل پکې راغلي دي.

۶ـ سوات نامه: سوات ته د خوشحال خان د تګ خاطرات او د سوات جغرافیایي حالات پکې بیان شوي دي.

۷ـ طب نامه: طبي موضوعات پکې څېړل شوي دي.

۸ـ فرخنامه: د تورې او قلم مناظره پکې راغلې ده.

۹ـ فراقنامه: د خوشحال د بند د ورځو حالات پکې راغلي دي.

د نثر برخه

۱ــ دستار نامه: خوشحال خان خټک په دې کتاب کې د دستار د سرې لپاره شل هنرونه او شل خصلتونه بیان کړي دي.

۲ــ بیاض: په دې کتاب کې د خوشحال خان خټک ژوند لیک، دده د کورنۍ احوال او دده تاریخي کارنامې راغلي دي.

له بیاض څخه د خوشحال خان خټک د نثر نمونه:

(په اخیر د جمادي الثاني د تیرا نه راروان شوم. راز علي، حسن علي، موسی و غیره ښه، ښه سواره بدرقه راسره وو.

په بازار راغلم. هور ته ایمل خان په مخه راغی، سره کېناستو. دی تیرا ته راته، وې چې راسره جار وځه، ما وې چې که زه پوهېدای چې ته به رایشې زه به ستا وراتلو ته معطل وم. اما اوس روان یم.

افریدیو ستنولم، ستون نه شوم. اوس جاروځم څه خو عیب غوندې شي. یو څو خبرې مو سره وکړې،روان شوم، افریدي مې سره رخصت کړل. سرو پای بها مې هرکدام ته ورکړه، د څڅوبي په لار ایمل خان سره ډکې لره راغلم، شپه مې هورته تېره کړه. سبا بېړۍ راغله، پورې شوو، ورو، ورو مومندو کې تلو.

واړو ښه پښتونولي کوله. هر ځای به په ښه روش راغله. ضیافت و غیره به یې ښه وکړو. ځای په ځای راسره وو. تر خپل حدود نه یې تېرولو، مهمند ښه عالم ولید شه.)

د خوشحال خان خټک د کلام نمونه:

په کاته، کاته مې سترګې په خاته شي
چې خبر دې د راتلو رابانـدې وشي

ته خو اوس له ما نه لاړې مرور شوې
دا زما یاري دې هم ګوندې په زړه شي

ګـوره تا رابانـدې کومې کـوډې وکړې
که په پښو درځنې درومم زړه مې نشي

چـې دیـدن د مـیـن وکـړمـه تـازه شم
لکه کښت چې په باران سره اوبه شي

د ښه یار بېلتون د ستوني پرېکول دي
په یرغ به ستونی چېرې پرېکاوه شي

په ارمان د هغه وخت یم دریغه، دریغه! — که د زني سیب یې بیا زما په خوله شي
د خپل یار د جدائیه هسې کار دی — لکه ساه چې له وجود نه په واته شي
بخته! هومره مدد بیا راسره وکړه — چې په غېږ کې مې بیا تللی یار ویده شي

د خوشحال سلام په واړو ښو یارانو
ګوندې بیا یې په لیدو سره زړه ښه شي

د متن لنډیز

خوشحال خان خټک د پښتو ادب د منځنۍ دورې هغه نومیالی شاعر دی چې په نظم او نثر کې یې په لسګونو کتابونه لیکلي دي.

دی د مغلي پاچا نور الدین جهانګیر په زمانه کې په (۱۰۲۲ هـ ق) کال د پښتونخوا په اکوړه کې زیږېدلی او په (۱۱۰۰ هـ ق) کې وفات شوی دی. په نثر کې یې مشهور کتاب دستارنامه دی او په نظم کې یې سوات نامه، باز نامه، طب نامه او د شعرونو دیوان ډېر زیات شهرت لري.

خوشحال خان په شل کلنۍ کې په شعر ویلو پیل کړی او په پښتو ادب کې د حماسي سبک سرلاری دی. خوشحال خان د هند د حکمرانې مغلي کورنۍ پر ضد مبارزه کوله او د اورنګزیب پر ضد جنګیده.

خوشحال خان د پښتو ادب په بېلابېلو څانګو کې مهم اثار پرې ایښي او د ادب په هر ډګر کې یې قلم ډېر ښه چلیده. خوشحال خان خټک لا ډېر پخوا د خپل ځان په هکله ویلي وو:

خټک خو پرېږده په درست جهان کې — عجب که هسې فرهنګیالی راشي

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- خوشحال خان په کوم کال او کوم ځای کې دنیا ته راغی؟
- خوشحال خان ولې د اورنګزیب له خوا بندي شو؟
- په نثر کې د خوشحال خان کوم کتابونه پېژنئ؟
- په نظم کې د خوشحال خان مشهور کتابونه کوم دي؟

۲ـ زده کوونکي دې لاندې لغتونه معنا او په جملو کې وکاروي:

(جزم، رزم، هوډ، بزم، یرغل، فرهنګیالی)

۳ـ زده کوونکي دې په وار سره د خوشحال شعر ولولي او ښوونکی دې د زده کوونکو د شعر لوستل او د کلماتو سم تلفظ وڅاري.

۴ـ زده کوونکي دې په لاندې شعر خبرې وکړي او د شعر اصلي مقصد دې روښانه کړي:

خټک خو پرېږده په درست جهان کې   عجب کـه هسې فـرهنګیالی راشي

۵ـ زده کوونکي دې د خوشحال د کلام نمونه ولولي او بیا دې د شعر مفهوم پخپلو خبرو کې ووايي.

۶ـ یو زده کوونکی دې د خوشحال د کوچنیتوب پېښې ووايي.

۷ـ څو زده کوونکي دې د خوشحال د کورنۍ د څو تنو شاعرانو نومونه واخلي.

کورنۍ دنده

ستاسې له نظره خوشحال خان خټک څه ډول شخصیت دی؟

په دې اړه یوه لنډه مقاله ولیکئ. د مقالې د لیکلو په وخت کې د خپلو مشرانو نه مرسته وغواړئ او یا هم له کوم کتاب څخه ګټه واخلئ.

پښتو نحوه یا جمله پوهنه

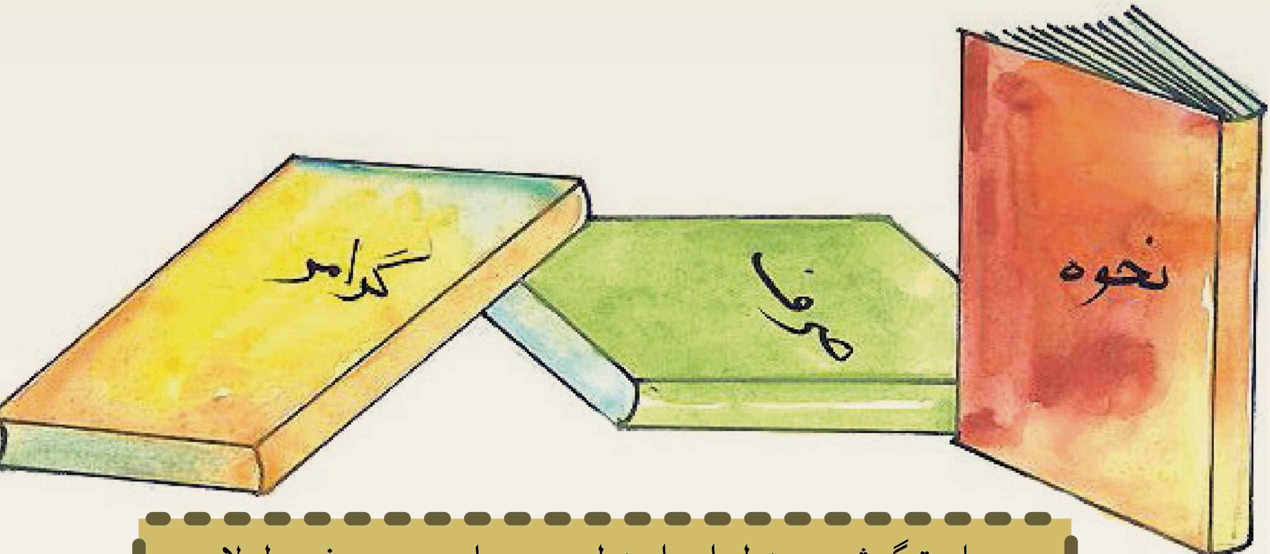

په عامه توګه ژبه د پوهولو او راپوهولو یوه وسیله ده. موږ د خبرو له لارې یو بل پوهوو او خپل مطلب حلوو. په خبرو کې کلمې او جملې کاروو. د نحوې علم چې د ژبپوهنې یوه برخه ده، له جملې نه بحث کوي. ژبپوهنه هغه علم ته وایي چې د یوې ژبې اصلي جوړښت تر څېړنې لاندې نیسي یا هغه پوهنه ده چې د معاصرو علمي طریقو پر بنسټ د ژبې ماهیت او څرنګوالی مطالعه کوي. ژبپوهنه د بېلابېلو ژبو کورنۍ د دوی خپلوي، ډلې او تاریخي بدلونونه هم څېړي.

ژبپوهنه درې برخې لري، فونولوژي (غږ پوهنه)، مورفولوژي (لغت پوهنه)، سنتېکس (نحوه یا جمله پوهنه). جمله پوهنه د جملې د جوړښت او ډولونو په اړه بحث کوي. دادی په دې درس کې تاسې ته د جمله پوهنې په اړه معلومات درکوو.

جمله څه ته وایي او په خبرو کې څه ارزښت لري؟

که د جملو جوړښت سم نه وي په خبرو کې به څه ستونزه رامنځته شي؟

نحوه یا جمله پوهنه

(Syntax)

نحوه عربي کلمه ده چې لغوي معنا يې لاره، طريقه، روش طرز او دود دی. په اصطلاح کې د گرامر هغه برخه ده چې په جملو کې د کلمو د ځای پر ځای کېدلو، د کلمو پر اړيکو، ترتيب او ترکيب باندې غږېږي.

په بله وينا نحوه هغه پوهنې ته ويل کېږي چې د يوې ژبې د جملو، عبارتونو، فقرو، ترکيبونو له جوړښت، ترتيب او تنظيم څخه بحث کوي.

د وينا د توکو (اجزاوو) خپل منځي اړيکې او جوړښت د نحوې موضوع ده.

څرگنده ده چې جمله پوهنه په يوې جملې کې د کلمو (مورفيمونو) د گرامري ترکيب د يوځای کېدو طريقه، ترتيب او معنوي رابطه په يوې ټاکلې ژبه کې څېړي او يا په بله وينا د جملو لفظي جوړښت او معنوي ځانگړتياوې مطالعه کوي، نو څنگه چې د نحوې د مطالعې او څېړنې اصلي او اساسي مواد جملې دي، نو په همدې توگه د کلمو ترکيب هم د جملو په جوړښت کې يوه برخه گڼل کېږي، لکه: هلک ولوېد. دا يوه ساده جمله ده او له دوو کلمو څخه جوړه ده. لومړۍ برخه يې ((هلک)) چې د جملې فاعل (مسند اليه) او دويمه برخه يې ((ولوېد)) فعل (مسند) دی، که چېرې په همدغې جملې کې د جملې د فاعل (هلک) سره ځينې مورفيمونه چې نحوي رابطه سره ولري، يوځای شي، نو دغه فاعل (هلک) د خپلو اړوندو توکو سره يو ترکيب دی. لکه ښه هلک، يو ډېر ښه هلک، يو غښتلی تکړه ښه هلک. دغه ډله کلمې له يو بل سره نحوي رابطه لري او په پورتنۍ جمله کې د هلک سره د مبتدا په حيث راځي چې د ترکيب په نامه يادېږي. همدارنگه د (ولوېد) فعل سره چې د جملې مسند دی يو شمېر نورې کلمې يوځای شي او نحوي رابطه ولري د جملې په مسند (خبر) کې راځي، لکه: سخت ولوېد، په زوره ولوېد، سخت په زوره ولوېد. يا وران ولوېد، ډېر وران ولوېد، خورا ډېر وران ولوېد.

په پورتني اسمي ترکيبونو کې گورو چې هلک د ترکيب اصلي جز دی او د خپلو متعلقاتو سره يو اسمي ترکيب گڼل کېږي او په دويمه برخه کې ولوېد د فعلي ترکيب اصلي

جز دی نو فعلي ترکیب ورته ویلی شو.

نو ویلی شو چې ترکیب د دوو یا زیاتو خپلواکو او ناخپلواکو، کلمو او مورفیمونو له یوځای کېدو څخه عبارت دی چې اجزا یې یو له بله سره ګرامري ارتباط ولري. ترکیبونه بیا په خپل وار د معنا او جوړښت له مخې بېلابېل ډولونه لري.

جمله (Sentence): جمله عربي کلمه ده. لغوي معنا یې مجموعه او ټولګه ده او په اصطلاح کې د الفاظو او کلمو یو داسې ترکیب دی چې یو بشپړ مفهوم څرګندوي. یا په بله وینا جمله د یوې ژبې هغه خپلواکه ګرامري برخه ده چې د جوړښت او معنا له مخې پوره او بشپړه وي.

د جملې بنسټیزې برخې: هره جمله دوه بنسټیزې برخې لري. مبتدا او خبر چې د جملې زړی یا هسته جوړوي. لکه په دې بېلګو کې: نجونې راغلې، ورځ تېره شوه، ټولنه وده کوي، په دغو جملو کې د مبتدا (مسند الیه) او خبر (مسند) برخې په خپلواکه توګه راغلي دي.

۱_ مبتدا (مسند الیه، فاعل= subject)

مبتدا د جملې یوه خپلواکه (مستقله) معنا لرونکې برخه ګڼل کېږي. په جمله کې ددغې برخې په اړه خبر ورکول کېږي. یا مبتدا (مسند الیه) هغه برخه ده چې د هغې په نسبت څه ویل کېږي. یعنې د یو حکم نسبت ورته کېږي.

په دې برخه کې د اشخاصو نومونه، د شیانو نومونه، ضمیرونه، صفتونه، عددونه، قیدونه له ټولو ساده او مرکبو بڼو سره راځي. سربېره پر دې په اصلي حالت او اوښتي یا (مغیره) حالت کې هم راتلای شي. لکه: زده کوونکي د ازموینې په فکر کې دي. لمر راوخوت. خلکو خپل کار کاوه، تیل توی شول.

په پورته جملو کې (زده کوونکي، لمر، خلکو، تیل) د مبتدا (مسند الیه) او د جملو نورې برخې د خبر (مسند) په توګه راغلي دي.

۲_ خبر (مسند): خبر یا مسند د جملې هغه بنسټیزه برخه ده چې د مبتدا (مسند الیه) حال څرګندوي. خبر هم د مبتدا په شان د وینا او کلام له ټولو توکو څخه راتلای شي.

خبر د جوړښت له مخې کېدای شي چې ساده او یا مرکب وي. خبر په دوو ډولونو وېشل کېږي. اسمي او فعلي.

هغه جملې چې د خبر په برخه کې یې پوره فعل یا فعلي ترکیب راغلی وي، د فعلي جملې په نامه یادېږي. هغه جملې چې مبتدا او خبر دواړه یې نومونه وي اسمي جملې ورته وايي، لکه: د کلي مشر خانمیر دی (اسمي جمله)، زه ښار ته ځم (فعلي جمله).

د جملې ډولونه: جمله د جوړښت له مخې په دوو لویو ډلو وېشل کېږي، یوه ستوې یا ساده جمله، غبرگه یا مرکبه جمله.

۱ـ یوه ستوې یا ساده جمله: یوه ستوې جمله هغه ده چې له یو فاعل او یو فعل څخه جوړه وي. یا په بله وینا له یو مبتدا او یو خبر څخه جوړه وي، یوه ستوې جمله په دوه ډوله ده:

الف: لنډه ساده یوه ستوې جمله: هغه جمله ده چې بنسټیزې برخې (مبتدا ـ خبر) یې له یوې خپلواکې کلمې او یا لنډ ترکیب څخه جوړ وي، لکه: احمد راغی، جمیله راغله، د لمر سترگه پرېوته، سپوږمۍ راوختله.

ب: اوږده یوه ستوې جمله: هغه جمله ده چې بنسټیزې برخې (مبتدا- خبر) د څو ساده لنډو یا اوږدو ترکیبونو څخه جوړ وي، لکه:

د احمد شاه بابا ښوونځي زده کوونکو په کلنۍ ازموینه کې ښې نمرې واخیستې.

د ملالۍ لېسې نجونو د والیبال په سیالۍ کې ښې نمرې ترلاسه کړې.

۲ـ مرکبه یا غبرگه جمله: هغه جمله ده چې له دوو یا زیاتو ساده (یوه ستوو) جملو څخه جوړه او یوه جمله له بلې سره لفظي او معنوي اړیکې ولري، خو هره جمله خپلې ځانگړنې ولري.

په پښتو ژبه کې غبرگه یا مرکبه جمله دا لاندې ډولونه لري:

۱ـ پیوستې یا خپلواکې غبرگې جملې: هغه دي چې له دوو یا زیاتو یوه ستوو جملو څخه جوړې شوې وي او دغه جملې په نحوي توگه یو له بل سره مساوي حیثیت ولري. په نسبي توگه خپلواکې گڼل کېږي، په دوه ډلو وېشل کېږي:

الف: لنډه غبرگه پیوسته جمله: چې د دواړو جملو اساسي برخې یې له لنډو ساده اسمي او فعلي ترکیبونو څخه جوړې وي، لکه:

لمر راوخوت او شاوخوا رڼا شوه، سپوږمۍ پرېوته او شاوخوا تیاره شوه

ب: اوږده پیوسته غبرگه جمله: هغه ده چې د جملې په مبتدا او خبر دواړو برخو کې د جملې اجزاوې له دوو نه زیات توکي ولري او په اجزاوو کې یې ډېرښت او پراخوالی راغلی وي، لکه:

ازموینه راغله او زیاتره زده کوونکي د ازموینې له سختوالي څخه په ډار او اندېښنه کې دي. دا غبرگې جملې هم په دوه ډوله دي.

لومړی: آزاده یا پرانیستې جمله: هغه جمله ده چې له دوو، درېوو یا ډېرو جملو څخه جوړه وي چې شمېر یې نور هم پسې زیاتېدای شي؛ خو دغه جملې په ازاد چوکاټ کې راځي، لکه:

کله به باران ورېده، کله به واوره ورېده، کله به شین شو، کله به ورېځ شوه او د باران څاڅکي به شول.

یا: کله به ورو روان و، کله به تېز شو او په منډه به شو او چې ستړی به شو، نو دمه به یې وکړه.

۲_ محدوده یا تړلې او ناخپلواکه غبرگه جمله

دا جملې معمولاً په دوو جملو ختمېږي. کله کله درې جملې هم سره یوځای شوي وي، لکه: باید تللی وای، خو لاړ نه شو.

د معنا له مخې د جملې ډولونه: په پښتو ژبه کې جمله د معنا له مخې په دوو لویو ډلو وېشل کېږي: ۱_ خبري، ۲_ ناخبري.

لومړی: خبري یا بیاني جملې: هغه جملې دي چې د یو څیز د حال او کیفیت بیان او څرگندونه کوي. یا یو فکر د خبر په توگه بیانوي. په لیکنه کې ددې جملې په پای کې ټکی (.) ایښودل کېږي، لکه:

احمد شاه بابا د افغانستان نومیالی واکمن تېر شوی دی.

ملاله د میوند یوه اتله مېرمن وه.

خبري جمله په درې ډوله ده

الف: حقیقي مثبته خبري جمله: هغه جمله ده چې د یوې اصلي او حقیقي پېښې بیان کوي، لکه: زده کوونکو درس ولوست.

ب: حقیقي منفي خبري جمله: د هغه څه ښکاره کوي چې په واقعیت کې یې شته والی ثابت نه وي، په دې جملو کې د نفې ادات د کومکي فعل نه مخکې راځي، لکه: زده کوونکي درس نه لولي.

ج: تاکیدي خبري مثبته جمله: هغه جمله ده چې د یو واقعیت د تائید، تصدیق او تاکید لپاره وي. د (خو) ادات ورسره یوځای راوړل کېږي، لکه:

وطن خو په هر چاګران دی.

دویم: ناخبري یا انشایي جمله

ناخبري یا انشایي جملې دا لاندې ډولونه لري

۱_ د پوښتنې جمله: هغه جمله ده چې ویونکی پوښتنه کوي. په دې جملو کې د یو شخص، ځای، موضوع او وخت په باره کې پوښتنه کېږي او د ځواب غوښتونکي وي.

په وینا کې ددې جملو ځانګړنه د غږ لوړوالی او فشار وي او په لیک کې یې د پوښتنې نښه (؟) په پای کې ایښودل کېږي، لکه: چېرته ځې؟ څه وخت راغلې؟

۲_ امریه جمله: په دې جملو کې د ویناوال مطلب او موخه د یوه کار غوښتنه، امر، حکم، غوښتنې، هیلې، بلنې، مشورې او اخطار په بڼه وي. دا جملې هم د ویلو ځانګړی غږ لري، لکه: درس ولوله! راځه چې ځو! دلته راشه! بیا داسې ونه کړې! کتاب راکړه!

۳_ تعجبي جمله: دا جمله د حیرانتیا په حالت کې ویل کېږي، یا د حیرانۍ څرګندونه کوي. دا هم د پوښتنې په حالت کې ویل کېږي، خو د هغې سره یې توپیر دادی چې ځواب نه غواړي، لکه:

څومره ښه نجلۍ ده! څه کارونه دې وکړل!

۴_ تمنایي جمله: په دې جملو کې د غوښتنې او هیلې مفهوم نغښتي وي، لکه:

کاشکې ورشم، ارمان چې تللی وای.

۵_ شکي احتمالي جمله: چې مقصد او مطلب پکې ثابت نه وي او شخص په دوو کې حیران او دوه زړی وي، لکه: ښایي ورور یې هم ورسره راشي. ګوندې ښه کتاب وي.

۶_ ټینګاري جمله: د تاکید او ټینګار په موخه او مقصد راځي، لکه: خامخا ورځم، حتمي راشه!

۷_ قسمیه جمله: چې په یو کار باندې د خلکو د باورکولو لپاره په یو سپېڅلي، لوړ، محترم ذات باندې لوړه (قسم) کول څرګندوي، لکه: خدایږو درځم.

۸_ دعائیه جمله: د خیر ښېګڼې د غوښتنو او څرګندولو لپاره ویل کېږي، لکه: ځه الله دې مرستندوی شه!

د متن لنډیز

ژبپوهنه د یوې ژبې جوړښت او څرنګوالی تر څېړنې لاندې نیسي. درې برخې لري، غږ پوهنه (فونولوژي)، لغت پوهنه (مورفولوژي)، سنتیکس (جمله پوهنه).
جمله عربي کلمه ده معنا یې مجموعه او ټولګه ده. په اصطلاح کې د کلمو داسې یو ترکیب دی چې یو بشپړ مفهوم څرګند کړي. جمله له دوو برخو څخه جوړه ده چې لومړۍ برخې ته مبتدا او دویمې برخې ته خبر وایي.
په مبتدا کې نومونه، صفتونه، قیدونه او نور راځي. خبر د مبتدا حال څرګندوي او په خبر کې فعلونه او نومونه راځي. د جوړښت له مخې جملې په یوه ستوې او مرکبې جملې وېشل کېږي چې هره ډله یې بېلابېل ډولونه لري.
جمله د معنا له مخې په خبري او ناخبري جملو وېشل کېږي چې بیا هره ډله بېلابېل ډولونه لري.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې متن په چوپه خوله ولولي او بیا دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- ژبپوهنه کومې برخې لري؟
- جمله څه ته وایي؟
- جمله له کومو برخو څخه جوړه ده؟
- خبر په څو ډولونو وېشل کېږي هر ډول یې څرګند کړئ؟

۲ـ زده کوونکي دې پخپله خوښه څو جملې ولیکي او په هغه کې دې مبتدا او خبر په نښه کړي.

۳ـ زده کوونکي دې په دوه ډلو ووېشل شي، یوه ډله دې د یوه ستوي جملې مثالونه ووایي او بله ډله دې په وار سره د مرکبې جملې مثالونه ووایي، ښوونکی دې د زده کوونکو تېروتنې سمې کړي.

۴ـ زده کوونکي دې د معنا له مخې د جملو ډولونه پخپلو کتابچو کې له مثالونو سره ولیکي او بیا دې یې په وار سره په ټولګي کې ولولي، لکه (مثبته خبري جمله، منفي خبري جمله، د پوښتنې جمله، امریه جمله، تعجبي جمله، تمنایي جمله، شکي جمله)

۵ـ زده کوونکي دې پخپله خوښه یوه یوه جمله ووایي او بیا دې څرګنده کړي چې څه ډول جمله ده؟

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې په کورکې یو ځل بیا متن ولولي او د متن پر بنسټ دې پخپله خوښه څو ډوله جملې جوړې کړي. بله ورځ دې یې په پښتو درسي ساعت کې ولولي.

ملي نظمونه

په پښتو ژبه کې دوه ډوله نظمونه دي چې یوه ډله یې ملي نظمونه او بله ډله د شرقي شاعرۍ په تقلید کلاسیک دیواني نظمونه دي. د ملي نظمونو برخې ته د ولسي ادبیاتو نومونه کارول شوې ده، ځکه چې دا زموږ د ولس خپل مال دی او د چا په تقلید نه دي ویل شوي. د پښتو ولسي ادبیات یوه بډایه ذخیره لري چې د مختلفو ډولونو په درلودلو سره یې د سیمې په ژبو کې سیال نشته. ولسي ادبیات دوه عمده برخې لري، د نثر برخه او د نظم برخه. د نظم یوه برخه یې هغه ده چې ویونکي یې معلوم نه دي او په ټول ولس پورې اړه لري چې دې ته عامې سندرې وایي. بله برخه یې هغه نظمونه دي چې ویونکي یې معلوم دي او دې برخې ته خاصې سندرې وایي.

د ولسي ادبیاتو ډېره برخه په ولس کې خوره ده او لږه برخه یې د څېړونکو له خوا راټوله شوې ده. په دې درس کې به تاسې د ملي نظمونو په اړه یو بحث ولولئ چې په ولسي شاعرۍ کې ترې زموږ ولسي شاعران ګټه اخلي.

- تاسې د ولسي شاعرۍ په اړه څه معلومات لرئ؟
- په ولسي شاعرۍ کې کوم ډولونه پېژنئ؟

نظم په لغت کې د مرغلرو پېيلو ته وايي او په اصطلاح کې هغه کلام دی چې وزن او قافيه ولري. نظم بېلابېل ډولونه لري چې دغه ډولونه د لومړي ځل لپاره په عربي ژبه کې د عروضي سيستم پر بنسټ رامنځته شوي دي او هر ډول ته يې ځانګړی قالب ټاکل شوی دی. د نظم دغه ډولونه لکه غزل، قصيده، مثنوي، مخمس، مسدس او نور هر يو ځانته جلا ځانګړی قالب او مشخصات لري چې يو له بل نه پرې توپيرېږي.

د نظم دغه ډولونه د عربي ژبې څخه فارسي او بيا پښتو ته راوړل شوي دي چې په هماغه تقليد تراوسه ويل کېږي او رواج لري. پښتو ژبه له دغه ډول نظمونو سربېره خپل ملي نظمونه هم لري چې وزنونه يې هم خپل دي او د چا په تقليد نه دي ويل شوي.

په دې توګه ويلی شو چې په پښتو ژبه کې دوه ډوله نظمونه شته چې يو ډول يې ملي نظمونه او بل ډول يې عروضي نظمونه دي چې مشترک نظمونه هم ورته وايي او دا ځکه چې دغه نظمونه په عربي، فارسي او پښتو کې مشترک دي.

ملي نظمونه: ملي نظمونه د پښتون ولس خپل مال دی. له کومې بلې ژبې څخه نه دي راغلي. په خپله ولسي شاعرانو جوړ کړي او ټاکلي وزنونه او قالبونه يې هم ورته پيدا کړي دي.

پښتو ملي نظمونه هم په دوه ډوله دي چې يو ډول ته يې عامې سندرې ويل کېږي. ويونکي يې معلوم نه وي او په ټول ولس پورې اړه لري لکه لنډۍ، سروکي، نارې، د ښادۍ بدلې او نور...

بل ډول يې خاصې سندرې دي چې د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا جوړېږي او شاعران يې معلوم کسان وي لکه چاربيتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام او نور...
دلته يې ځينې نمونې معرفي کوو:

۱ـ لنډۍ: د پښتو د شفاهي ادبياتو يو مشهور ډول دی چې ټول پښتانه يې پېژني. لنډۍ دوې مسرې لري چې لومړۍ يې لنډه نهه سيلابه او دويمه يې اوږده ديارلس سپلابه ده. لنډۍ ته د پښتنو په ځينو سيمو کې ټيکی، ټپه او مسرۍ هم وايي. د لنډيو ويونکي نه دي معلوم. د عام ولس مال دی. د نارينه وو او ښځو له خوا ويل کېږي. په لنډۍ کې

یو بشپړ مفهوم بیانېږي. په لنډیو کې د پښتنو د کلیوالي ژوند او کلتور د بېلابېلو اړخونو ځانګړتیاو و انعکاس موندلی دی. د لنډیو موضوعات مختلف وي او د ژوندانه هره موضوع پکې لیدلای شو.

د لنډیو څو مثالونه:

تـــن مـــې د شـــنـــې نـــکـــریـــزې پـــاڼـه
ظـاهـر تـــازه دنـــنـه رنـــګ پـــه ویـــنـو یمه

* * *

د ســـتـرګـو تـــور لالـــی مـــې ورک دی
پـه زرګـــر نـاســتـه یـم څـېـره یـې جـوړومـه

۲ـ نیمکۍ یا سروکی: سروکی یو ډول شعر دی چې له لنډیو سره ویل کېږي. د سندرې د سر حیثیت لري، مختلف شکلونه لري، ځینې سروکي یوه مسره وي، ځینې دوې مسرې، ځینې درې او کله تر پنځو هم رسېږي، کله کله دوه اړه مسرې یو شی او کله یوه لنډه او بله اوږده وي. په سروکو کې د عشق، مینې او رزم موضوعات راځي. ځینې عام سروکي دي او ځینو ته د اتڼ سروکي وايي.

پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لنډ کړه د ټیکۍ مزی دې
خال به دې وران شي

بله نمونه:

هلک نری چنار دی جلۍ د ګلو ونه

یا:

لونګ کرمه که لو مې ګډ کړ یاره تا به راولمه

۳ـ نارې یا غږونه: نارې یا غږونه څو ډولونه لري لکه د اتڼ نارې، تاریخي نارې او د نکلونو نارې. د اتڼ نارې د اتڼ په میدانونو کې ویل کېږي، تاریخي نارې د بېلابېلو تاریخي وختونو په اوږدو کې د ځینو تاریخي پېښو په اړه ویل شوي دي. د نکلونو نارې

د نکل چیانو له خوا د نکل په بېلابېلو برخو کې د نکل د کرکټرونو له خولې بیانوي. د اتڼ نارې دوه مسریزې، درې مسریزې او څلور مسریزې وي. د مسرو لنډوالی او اوږدوالی یې هم ډول ډول وي، د تاریخي نارو جوړښت دوه مسریز دی چې یوه یې لنډه او بله یې اوږده ده. د نکلونو نارې دوه مسریزې او درې مسریزې وي، کله هم قافیه وي او کله نه وي، لکه:

سـر د سـره پـالـنـګـه هـسـک کـړه فـتـح خانـه
یـاغـي سـوي هـنـدوسـتـان رعـیـت ملکونه

* * *

کـرمـیـه چـې غـم نـه وي تـه غـم راوړې
کـرمـیـه کـه زمـا پـه دعـا کـېږي
کـرمـیـه پـه لـم غـوټـه سـپـرو واوړې

چاربیته: د پښتو د ملي اشعارو یو مهم ډول دی چې کیسې، نکلونه، داستانونه او نور اوږده اوږده مضامین پکې ویل کېږي. ویونکی یې معلوم وي او د پښتو د خاصو سندرو یا نظمونو یو ډول دی. چاربیته یو سر لري چې هغه ته کسر یا پیرو وایي. کسر یا پیرو یو ځل د چاربیتې په سر کې ویل کېږي او وروسته بیا له هر بند نه تکرارېږي. چاربیتې د مسرو د شمېر د اوږدوالي او لنډوالي له مخې یو تر بله توپیر لري. د چاربیتو د بندونو د مسرو شمېر له څلورو څخه نیولې تر شلو مسرو پورې رسېږي. همدغه سبب دی چې د مثنوي او قصیدې په شان اوږده مضامین پکې راتلای شي.

په چاربیته کې د موضوع تسلسل او ارتباط یو مهم شرط دی او په یوه چاربیته کې ډېر موضوعات نه راوړل کېږي. دلته د خانمیر د یوې چاربیتې څو بیتونه د نمونې په ډول راوړو چې هر بند یې دولس مسرې لري:

په چپ کې ډال په ښي خنجر نیسه　　د غـلـیم مـخه بـرابـر نیسه
یا به له صدقه خپل وطن شي زما　　یا به په سـرو وینو کـفن شي زما

په دروغو نه دي دغه لاپې زما — په غوږو واوره واړه پاکې زما
که چېرې برید مې یو ځل راغی په تا — پوه شه اجل دی دا چې راغی په تا
ماته وصیت د موره پلاره شوی — یو ځلې نه په څو، څو واره شوی
د ننگ پر ځای ورکوئ سر زامنو — مختورن مه شئ په محشر زامنو
وصیت د پلار به گاهې هېر نه کړمه — څو ځان د هغه پلار په څېر نه کړمه

کله به هېر د پلار سخن شي زما
یا به په سرو وینو کفن شي زما

رباعي: د پښتنو عوام خلک هغه غزلې ته چې موضوع یې پند او نصیحت وي، رباعي وايي. کله چې سندر غاړی په ساز پیل کوي لومړی یوه رباعي وايي او بیا ورپسې چاربیته یا داستان او یا لوبه اوروي. ځینې خلک ورته مقام هم وايي.

د مجلس په پیل کې له دې کبله اورول کېږي چې د مجلس د گډونوالو پاملرنه ځانته راړوي. دلته به د رحمان بابا یو شعر چې د مقام او رباعي بڼه لري ولولو:

په ښه خوی د بد خواهانو بې پروا یم
په نرمۍ لکه اوبه د اور سزا یم
و هر چاته په خپل شکل څرگندېږم
آینې غوندې بې رویه بې ریا یم
قناعت مې تر خرقې لاندې اطلس دی
پټ د درست جهان بادشاه ظاهر گدا یم
د غونچې په څېر په سل ژبو خاموش یم
لکه بوی هسې په پټه خوله گویا یم
که چا لار د عاشقۍ وي ورکه کړې
زه رحمان د گمراهانو رهنما یم

بګتۍ: په پښتو اشعارو کې بګتۍ يوه غوره او خوږه برخه ده چې ځيني خلک يې لوبه هم بولي. بګتۍ د چاربيتو په څېر يو سر لري چې په عمومي ډول يو بيت وي او د دواړو مسرو قافيه يې سره برابره وي. د هر بند وروستنۍ مسره د بګتۍ له سر سره په قافيه کې برابره وي.

سر د هر بند په پای کې تکرارېږي. د سر لومړۍ مسره يې اوږده او دويمه يې لنډه وي.

د بګتۍ هر بند معمولاً درې مسرې وي:

غمونه لرې که له ما عاجز غمګينه — راتـــاو شه لــونــګــينه

ودې ويشتم روغــــه دې نه کـړم — نوره ياري درسره نه کړم

بل دې په سرو شنډو نتکۍ زانګي مينه

راتـــاو شـــــه لونګينه

د محمد نور فقيره بخته — ځنګه راپرېوتې لـه تخته

بخت مې کوټه شو اس مې لاړ سره له زينه

راتـــاو شـــــه لونګينه

د متن لنډيز

په پښتو کې دوه ډوله نظمونه ويل کېږي چې يو ډول ته يې ملي نظمونه وايي او بل ډول ته مشترک کلاسيک ديواني نظمونه چې په عربي، فارسي او پښتو کې مشترک دي.

په دې لوست کې مو يوازې په ملي نظمونو بحث وکړ او د هغوی له ډلې مو يو څو نمونې دروپېژندلې. ملي نظمونه هم په لومړي سر کې په دوو ډلو وېشل کېږي چې يوې ډلې ته يې عامې سندرې وايي. عامې سندرې هغه دي چې ويونکی يې معلوم نه وي او د ټول ولس مال دی.

په دغو سندرو کې لنډۍ، کاکړۍ، نيمکۍ يا سروکي، نارې يا غږونه، کيسې، فالونه، د ښادۍ سندرې او د ميندو سندرې راځي.

بله ډله يې خاصې سندرې دي. ددې سندرو شاعران په ولس کې معلوم دي او د ولسي شاعرانو په نومونو يادېږي. په دې ډله کې چاربيتې، بدلې، بگتۍ، لوبې، داستان، مقام او نور...

د پښتو دغه ملي اشعار د پښتو ادبياتو يوه مهمه برخه ده چې د پښتنو د اجتماعي، ملي، سياسي او فرهنگي ژوند ټولو خواو پکې انعکاس موندلی دی. د پښتو دا ملي نظمونه د نورو ژبو په تقليد نه دي ويل شوي، بلکې پخپله د پښتنو ايجاد دی.

فعاليتونه

۱_ زده کوونکي دې متن په چوپه خوله ولولي او بيا دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- په پښتو ژبه کې څو ډوله نظمونه پېژنئ؟
- نظم څه ته وايي؟
- په ملي نظمونو کې کوم ډولونه پېژنئ؟
- لنډۍ څه ته وايي؟

۲_ زده کوونکي دې پخپله خوښه د يو ملي نظم په اړه څو کرښې له مثالونو سره وليکي او په ټولگي کې دې يې په وار سره واوروي.

۳_ زده کوونکي دې په وار سره په متن کې راغلي نظمونه په لوړ غږ ولولي او مفهوم دې پخپلو خبرو کې ټولگيوالو ته و وايي.

۴_ زده کوونکي دې په وار سره د ملي نظمونو په موضوعاتو خبرې وکړي چې کوم موضوعات پکې راځي؟

۵_ متن په غور ولولئ او په متن کې خاص نومونه په نښه او په ټولگي کې يې و وايئ.

خاص نوم: هغه نوم دی چې د یو خاص شخص او خاص ځای ښکارندویي کوي، لکه: احمد شاه بابا، ملالی، ننګرهار، کابل او نور...

۶_ زده کوونکي دې متن ولولي او د صفت کلمې دې پخپلو کتابچو کې ولیکي او بیا دې په ټولګي کې ولولي.

صفت (ستاینوم): صفت هغه کلمه ده چې د نوم څرنګوالی څرګندوي، لکه: تور، سپین، ښه، بد، روغ، ناروغ، لوړ، ټیټ او نور...

۷_ زده کوونکي دې په وار سره د رحمان بابا شعر ولولي او پر مفهوم باندې دې خبرې وکړي.

په ښه خوي له بدخواهانو بې پروا یم
په نرمۍ لکه اوبه د اور سزا یم
و هر چاته په خپل شکل څرګندېږم
آیني غوندې بې رویه بې ریا یم
د غونچې په څېر په سل ژبو خاموشه
لکه بوی هسې په پټه خوله ګویا یم
قناعت مې تر خرقې لاندې اطلس دی
پټ د درست جهان بادشاه ظاهر ګدا یم

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې د خپلې سیمې د یو ولسي شاعر په اړه څو کرښې ولیکي او د ضرورت په وخت کې دې د کورنۍ له غړو او یا کتاب څخه مرسته ترلاسه کړي.

ولسي کيسه

کيسې د انسان له ژوند سره پيل شوي دي او بيا خوله په خوله له يو نسل نه بل ته لېږدول شوي دي. کله چې انسانانو خط ايجادکړ، نو بيا ځني کيسې وليکل شوې. خو د ولسي کيسو زياته برخه اوس هم د خلکو په ذهنونو کې ده او راټولې شوې نه دي. د ولسي کيسو ويونکي معلوم نه وي په يو شخص پورې اړه نه لري بلکې په ټولو پورې اړه لري.

هر ملت ځانته ولسي کيسې لري چې د هماغه ملت ځانګړتياوې، دود دستور او تاريخ ترېنه څرګندېږي. ځيني ولسي کيسې د ملتونو ترمنځ مشترکې وي او يوازې د اشخاصو او ځايونو نومونو پکې تغيير موندلی وي. د ولسي کيسو زياته برخه خيالي بڼه لري. حوادث او پېښې پکې له عقل نه لرې او تخيلي بڼه لري. په ولسي کيسو کې يوه برخه داسې هم شته چې د ربښتيني ژوند له پېښو سره تړاو لري او خيالي بڼه نه لري. د نړۍ د ملتونو له ولسي کيسو نه ځيني کيسې دومره شهرت ته رسېدلي دي چې په نړيوالو ولسي کيسو کې شمېرل شوي دي او ددغه شهرت له کبله د نړۍ په ډېرو ژبو ژباړل شوي دي.

په دې لوست کې مو د چک د ولس يوه ولسي کيسه غوره کړې چې ددې کيسې په لوستلو سره به تاسې د نړۍ د ولسي کيسو سره اشنا شئ.

- کومه ولسي کيسه مو په ياد ده؟
- دکوم بل هېواد ولسي کيسه مو اورېدلې ده؟

ولسي کيسه د پښتو ژبې د شفاهي ادبياتو ډېره خوندوره برخه ده. داسې کيسې له پېړيو، پېړيو راهيسې د ولس په حافظه کې پاتې شوي دي او ځينې کيسې يې تر نن ورځې رارسېدلي دي. دا کيسې په کليو او بانډو کې موجودې دي. که کومه کيسه په يو کلي کې رامنځته شوې ده، نو هلته پاتې شوې نه ده او نورو کليو ته رسېدلې او عامه شوې ده. دغه کيسې چې له يو ځای نه بل ځای ته انتقال شوي ځينې محيطي اصطلاحات او جغرافيوي نومونه يې تغيير شوي دي. په دې توګه د وخت په تېرېدو سره يې د بيان په ژبه کې هم تغيير راغلی دی.

د پښتو په ولسي کيسو کې دوه ډوله کيسې دي چې يو ډول يې د پښتنو خپلې کيسې دي او بله ډله يې له نورو ژبو څخه راغلې دي. د پښتنو په خپلو ولسي کيسو کې قهرمانان، چاپېريال او ټول کړه وړه پښتني وي. په دې کيسو کې پېښې او کرکټرونه هم پښتني رنګ لري. دا کيسې ځينې ډېرې اوږدې او ځينې لنډې دي.

په دې کيسو کې بيا ځينې په نظم شوي او ځينې په نثر کې دي. دا کيسې مختلف موضوعات لري او د پند او عبرت ټکي هم پکې وي. په ځينو کې تخيلي اړخ ډېر غالب وي لکه د ديو انو او پيريانو کيسې او ځينې يې له رښتيني ژوند سره اړخ لګوي.

دا کيسې پخوا په ولسونو کې د ژمي په موسمونو کې د ساعت تېرولو لپاره ويل کېدلې، خو د ساعت تېرۍ تر څنګه يې ځينې مثبتو خواو د ولس په کړو وړو کې مثبت اغېز هم درلود.

اوس ددې کيسو ويلو رواج يا خو بيخي پای ته رسېدلی او يا په ډېره لږه اندازه موجود دی، همدغه وجه ده چې زموږ يو شمېر ناظمانو زموږ ولسي کيسې په نظم کړې لکه آدم خان او درخانۍ، دلۍ او شهۍ، مؤمن خان او شيرينو، طالب جان او ګل بشره، موسی خان او ګل مکۍ، فتح خان او رابيا او نورې...

ځينو ليکوالو په نثر کې هم ولسي کيسې او واړه واړه حکايتونه راټول او په کتابي شکل خپاره کړي دي. ددې کيسو راټولول او خپرول زموږ د ژبې او ادبياتو په بډاينه کې ستره اغېزه لري.

ښوروا

(د چِک ولس کیسه)

یوه شپه له سیلۍ سره باران هم ورېده، سخت توپان و او خلک په خپلو کورونو کې و و. یوه سپین سرې ښځه ځانته یوازې اوسېده. د هغې د کور دروازه ودبېده. هغې فکر وکړ چې سیلۍ دروازه ټیل وهله. خو لږه شېبه نه وه تېره چې ور په زوره، زوره ودبېده.

سپین سرې ژر دروازه خلاصه کړه. وې لیدل چې یو ځوان سړی په لمدو خیشتو جامو کې ولاړ او له یخنۍ نه رېږدي. سپین سرې ښځې ته یې و ویل:

ـ زه مسافر یم، که نن شپه دې راته په خپل کور کې ځای راکړ نو زه به دې دا احسان ټول عمر نه هېروم.

سپین سرې ښځې و ویل:

ـ ښه ده، دننه راشه په نغري کې اور بل دی. خپلې لمدې جامې وچې کړه، خو زه ډوډۍ هم نه لرم او ستا لپاره کټ هم نشته. ته مجبوره یې چې له نغري سره نژدې پر دې کمپله شپه تېره کړې.

سړي ورته و ویل:

ـ بس چې سرپناه وي، نور مې هېڅ نه دي په کار.

ښځې په نغري کې نورې وچې درې کېښودې. اور تازه شو. سړی چې تود شو او جامې یې هم وچې شوې نو د خپل کمیس له جیبه یې د اوسپنې یو میخ راویست. دا به یې په خپلو لاسونو کې اړاوه را اړاوه.

ښځې ورته کتل خو غږ یې نه کاوه. سړي ښه شېبه له دې میخ سره لوبې وکړې. بیا یې له ښځې پوښتنه وکړه:

ـ ته خبره یې چې دا میخ څومره د کار دی؟

ښځې له ورۍ نه تار جوړاوه. په ډېره وچه لهجه یې ورته و ویل:

ـ هو خبره یمه، مېخ په لرګي کې ټکوهل کېږي.

سړي وخندل او وې ویل:

ـ ته نه یې خبره، زه له دې مېخ نه ښوروا جوړولای شم.

ښځې لږ په قهر و ویل:

ـ هسې اوتې بوتې مه وایه، دا ناشونې ده.

سړي و ویل: که ما درته ثابته کړه نو منې به یې.
ښځې و ویل: ښه ده ثابته یې کړه.
بیا یې د ښوروا پخولو دیګ ورته راوړ. سړي میخ د دیګ په تل کې کېښود او اوبه یې پکې واچولې. بیا یې دېګ په اور کېښود. لږه شېبه چې تېره شوه، نو سړي د دېګ سر لرې کړ او ښځې ته یې و ویل:
ـ که لږه مالګه او تور مرچ راکړې نو ښوروا به تیاره شي.
ښځه پاڅېده د یوې الماری دروازه یې پرانیستله او وې ویل:
ـ هو مالګه او مرچ خو په هرکور کې وي.
سړي ته یې د مالګې او تورو مرچو پوړی ورکړې. ده مالګه او تور مرچ په دېګ کې واچول.
یو څو شېبې نورې هم تېرې شوې. سړي بیا د دېګ سر ایسته کړ او ویې ویل:
ـ د پیازو یوه غوټه که وای نو د ښوروا خوند به نور هم زیات شوای وای.
ښځې ورته بد، بد وکتل خو بیا له ځایه راپاڅېده او وې ویل:
ـ ګورمه که چېرې پیاز وي!
یوې بلې الماری ته لاړه او د هغې دروازه یې پرانیستله. سړي سر اوچت کړ او په الماری کې یې د خوړو توکي ولیدل.
ښځې د پیازو یوه غوټه راواخیسته او سړي ته یې و ویل: اوس به نو ته چاقو هم غواړې.
سړي وخندل او د ښځې نه یې پیاز او چاقو واخیستل. پیاز یې ټوټې، ټوټې کړ او دېګ ته یې ور واچاوه. بیا یې اور تازه کړ، څو نورې دړې یې ورپسې کړې او وې ویل: ښوروا هم هر ډول وي. د میخ ښوروا ساده وي، خو که په دې کې ګازرې او الوګان ورګډ شي، نو خوند به یې لا زیات شي خو خیر پروا نه کوي.
اوس له دېګ نه د پیازو د پخېدو خوشبویي پورته شوې وه او ښځې نابېره د لوږې احساس وکړ، د سړي خبرو ته یې پام و. بې له دې چې هغه ته یې څه ویلي وي. الماری ته لاړه او یو څو ګازرې او دوه الوګان یې ترې راواخیستل او سړي ته یې ورکړل. سړي ګازرې او الوګان سپین، ټوټې ټوټې او بیا یې په دېګ کې واچول.
لږه شېبه وروسته یې چې د دېګ سر لرې کړ او د ښوروا خوشبویي د ښځې سپږمې وتخنولې له سړي یې وپوښتل: په څومره وخت کې به دا ښوروا پخېږي؟
سړي په خمځې د دېګ له تل نه میخ راوچت کړ او ویې ویل:

ـ د دې مېخ ښوروا ډېرو کمو خلکو خوړلې ده، خو که په دې کې د غوښې وړې، وړې ټوټې ورګډې شي نو بیا د پاچاهانو خواړه دي.

خو زما او ستا په شان خلک دومره طالع نه لري چې په دې ښوروا کې غوښه ولري.

ښځې ناڅاپه وویل: ولې یې نشو خوړلای. پاچاهان خو هم زموږ په شان انسانان دي.

بیا لاړه او له الماری نه یې د غوښې یوه ټوټه راواخیسته. وره، وره یې کړه او سړي ته یې ورکړه. سړي د غوښې ټوټې په دېګ کې واچولې. اوریې ورپسې تازه کړ او ویې ویل:

ـ اوس چې موږ داسې ښه د پاچاهانو خواړه لرو نو باید د پاچاهانو په شان یې وخورو.

ښځې وویل: بېشکه ولې نه.

دکوټې بل سر ته لاړه. هلته یې یو مېز او دوه څوکۍ ایښې وې. له الماری نه یې یو ښه ښکلی د مېز پوښ راواخیست او پرمېز یې اوار کړ.

بیا یې چیني لوښي راویستل او پر مېز یې کېښودل. کاشوغې یې هم راویستلې. سړي دا هر څه ته کتل او بیا یې وویل: ښوروا په څه شي کې راوباسم؟

ښځې ورته د ښوروا لپاره یوه غټه کاسه او یوه رکیبۍ د غوښې او ترکاري لپاره ورکړه. بیا یې یوه غټه ډوډۍ هم راویستله. ټوټې ټوټې یې کړه او پرمېز یې کېښوده. سړي وویل:

ـ که ډوډۍ دې را ایستله نو باید چې پنیر هم ورسره وي، ځکه چې د مېخ د ښوروا له خوړلو نه وروسته د هضم لپاره پنیر ضروري دی.

ښځې پنیر هم راواخیست. دواړو ښوروا، ډوډۍ او پنیر وخوړل. سړي ځان ښه موړ کړ.

ښځې ته یې وویل: ستا ډېره مننه!

ښځې ورته وویل: مننه خو ستا په کار ده چې دومره ښه ښوروا دې راته پخه کړه.

سړي د ښوروا د کاسې په تل کې پروت مېخ راویست او وې ویل:

ـ په دې کې زما هېڅ کمال نشته، دا هر څه ددې مېخ له برکته دي.

ښځې وویل: اوس چې تا دومره ښه خواړه راته برابر کړل، نو حق لرې چې په کټ ویده شې. زما هسې هم ډېر ساره کېږي. زه به د نغري سره په کمپله پرېوځم.

سړي شپه ارام خوب وکړ. سهار ښځې ورته چای او ډوډۍ ورکړل او بیا یې ورته وویل: ستا مېخ ربښتیا چې عادي مېخ نه دی. سمبال یې وساته چې څوک یې پټ نه کړي.

سړي ترینه رخصت واخیست او پرخپله لار روان شو.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې کیسه په چوپه خوله ولولي او لاندې پوښتنې دې ځواب کړي:

- دا کیسه په کوم ولس پورې اړه لري؟
- په کیسه کې کوم کرکټرونه راغلي دي؟
- د کیسې موضوع څه ده؟
- د کیسې پایله څه ده؟

۲ـ څو زده کوونکي دې کیسه په وار سره ولولي او بیا دې څو زده کوونکي د کیسې مفهوم په خپلو خبرو کې ووایي او نور زده کوونکي دې په وار سره د کیسې په اړه پوښتنې وکړي.

۳ـ زده کوونکي دې پخپلو کتابچو کې د کیسې ددې دوه کرښو په اړه خپل نظر ولیکي او بیا دې یې په وار سره په ټولګي کې واوروي:

((سړي د ښوروا د کاسې په تل کې پروت میخ راویست او وې ویل: په دې کې زما هیڅ کمال نشته، دا هر څه ددې میخ له برکته دي)).

۴ـ هغه زده کوونکي چې دې کیسې ته ورته کومه ولسي کیسه یې اورېدلې وي په لنډو خبرو کې دې یې خپلو ټولګیوالو ته ووايي.

۵ـ له کیسې نه تاسې څه نتیجه واخیستله؟ په وار سره خپل نظر څرګند کړئ.

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې پخپلو کورونو کې د کورنۍ د غړو په مرسته یوه، یوه ولسي کیسه ولیکي او د کیسې مقصد دې هم پخپله لیکنه کې څرګند کړي. بله ورځ دې یې په پښتو درسي ساعت کې ولولي.

سید بهاو الدين مجروح

د پښتو ادب په معاصره دوره کې په سلګونو ليکوال او شاعران شته چې د ادب په بېلابېلو څانګو کې يې د پاملرنې وړ اثار پنځولي دي. لکه شعر، داستان، ناول، ډرامه، سفرنامه او نور... يو له دغو نوميالیو څخه پوهاند سید بهاو الدين مجروح دی چې له علمي فلسفي اثارو سربېره يې شعرونه هم ويلي او فلسفي، رواني، داستاني اثار هم لري. په داستاني اثارو کې يې ځانځاني بنامار او په شعرونو کې يې نا اشنا سندرې، د وطن مور پيغام او د کونړ سيند زيات شهرت لري. په دې درس کې به تاسې ددغه نوميالي له ژوند او اثارو سره اشنا شئ.

ـ تاسې د پښتو ادب په معاصره دوره کې د کومو ليکوالو او شاعرانو له نومونو سره اشنا یاست؟

ـ د پوهاند سید بهاو الدين مجروح د ژوند په اړه څه معلومات لرئ؟

ـ تاسې د مجروح کوم اثار او کتابونه پېژنئ؟

سید بهاوالدین مجروح د افغانستان نومیالی شاعر، ادیب او لیکوال و. پلار یې سید شمس الدین مجروح هم له نومیالیو شاعرانو څخه و. سید بهاو الدین مجروح د کونړ ولایت د اسمار ولسوالۍ د شینکوړک په کلي کې په یوه روحاني کورنۍ کې په ۱۳۰۶هـ. ش. کال کې پیدا شو.

لومړنۍ زده کړې یې د کلي په جومات کې سرته ورسولې او د فارسي مشهور کتابونه لکه گلستان، بوستان او سکندر نامه یې ولوستل.

بیا له خپل پلار سره کابل ته راغی او د استقلال په ښوونځي کې یې خپلې زده کړې پیل کړې. له ښوونځي څخه وروسته د لوړو زده کړو لپاره فرانسې ته ولېږل شو. هلته یې د روحیاتو او فلسفې په څانگه کې زده کړې وکړې او هم یې د الماني او انگرېزي ژبو ادبیات په المان او انگلستان کې ولوستل. هېواد ته له راستنېدو سره سم د ادبیاتو په پوهنځي کې د استاد په توگه مقرر شو چې بیا وروسته ددغه پوهنځي انتخابي رئیس وټاکل شو.

سید بهاو الدین مجروح د رسمي کارونو په لړ کې د کاپیسا د والي، په غربي المان کې د افغانستان د کلتوري رئیس او د ادبیاتو پوهنځي د استاد او انتخابي رئیس په توگه دندې سرته رسولې دي.

په المان کې یې د رسمي کار تر څنگه د فرانسې له (مونت پلیه پوهنتون) څخه د ادبیاتو او فلسفې په څانگه کې دوکتورا واخیسته.

یو وخت د افغانستان د تاریخ ټولنې رئیس هم و او د ادبیاتو په پوهنځي کې یې د فلسفې تدریس کاوه. په ۱۳۵۸هـ. ش. کال، کله چې روسانو پر هېواد یرغل وکړ نو مجروح د هجرت لاره ونیوله او په پېښور کې یې (افغان اطلاعاتي) مرکز جوړ کړ، ددغه مرکز دنده دا وه چې د افغانستان له حالاتو څخه نړیوال خبر کړي او هم به یې د افغانستان په حالاتو تبصرې او تحلیلونه کول.

مجروح په (۱۳۶۷هـ. ش.) کال د پېښور په ښار کې د نامعلومو کسانو له خوا شهید شو. په پېښور کې خاورو ته وسپارل شو او بیا په ۱۳۸۱هـ. ش. کال کې دده تابوت

افغانستان ته راوړل شو او پخپله پلرنۍ هديره کې ښخ شو.

سيد بهاو الدين مجروح خپل ټول ژوند د علم او پوهې په خدمت کې تېر کړ. د هېواد ځلميان يې وروزل او علمي او سياسي ليکنې يې وکړې چې په دې لړکې يې خپاره شوي کتابونه په لاندې ډول دي:

۱ـ اژدهای خودي (په پنځه ټوکو کې).

۲ـ ځانځاني ښامار (د اژدهای خودي پښتو ژباړه د آزاد شعر په قالب کې)

۳ـ د جبر او اختيار ديالکتيک (يو فلسفي اثر)

۴ـ دښمن وپېژنئ

۵ـ نا اشنا سندرې (د شعرونو ټولګه)

مجروح لکه د نورو فيلسوفانو په څېر د انساني ژوند او ازادۍ د معنا د لټون لپاره د حقيقت د لارې لاروی و. دده په ټولو اثارو کې دغه اصل څرګند دی. په شعرونو کې يې وطني رنګ ډېر پياوړی دی او د هغه وخت ټولې پېښې يې په خپلو شعرونو کې رانغښتي دي.

دده ټول شعرونه ښکلي او په زړه پورې دي، خو د وطن مور، د کونړ سيند او پيغام يې چې اوږدې منظومې دي، ډېر مشهور دي.

د ځانځانی ښامار يې د ازاد شعر په قالب کې د اروا پوهنې (روحياتو) او فلسفې يو ګډ اثر دی چې داستاني بڼه لري او د انسان د شعور او لا شعور څخه بحث کوي.

د پښتو ژبې نامتو اديب عبدالرووف بېنوا ددې اثر په هکله ويلي وو: ((دا يو لومړنی عالي فلسفي اثر دی چې په نوي خوندور اسلوب ليکل شوی دی او تراوسه يې ما په پښتو کې ساری نه دی ليدلی. دا يو مقدس بغاوت دی چې مجروح د ځانځانی د هغه فاسد، غلط او په عين حال کې د غضبناک، ډاروونکي او پر ځان مين اقتدار پر ضد بغاوت کړی دی.))

د ځانځانۍ ښامار له کتاب څخه یوه وړه ټوټه د نمونې په توګه را اخلو:

یو دفتر د زمانې په ختمېدو و
یوه ورځ د ورځو راغله
ډېر بې شماره ښاریان غوند و و د ښار منځ کې
لاروی د نیمو شپو پاڅېد ولاړ شو
اخر دا نا آشنا بیان یې ښار ته وکړو:
اې ښاریانو ښه خبر شئ!
ستاسو ستر واکدار بادار خو،
تور ښامار دی
تاسو واړه بنده ګان یاست غلامان یاست،
هسې تږی،
لکه وینو ته چې تږي وي د غرو رغو لیوان ټول
زړه یې کلک لکه تور کاڼی د بیابان،
لکه سندان دی
که هم وڅښي سمندر سمندر وینې
تنده یې لا پسې لمبه د اور لمبه شي
که هم وخوري غرونه غرونه ژوندي سري
لوږه یې لا پسې زیادت کا لا شدت کا
په لېوانو کې لېوه له وږو وږی
په دریاب کې پروت نهنګ له تږو تږی
اې ښاریانو!
ورشئ ورشئ!
خپل بادار ته له نژدې نه لږ څه ځیر شئ!
هغه سترګې چې دده دي دوه د وینو کټوري دي،

دغه سترګې د ښامار دي
هغه سرې لمبې د قهر او د غضب چې،
د واکدار د مخ څېرې نه پورته کېږي،
هغه اور دی چې راوځي د ښامار پوزې سپږمو نه
د بادار هغه منګولې چې قوي دي پولادينې
ستاسو زړونو کې ټومبلې کلکې خښتې،
دا منګولې د بلا دي، د ښامار تورې بلا دي
اې ښاريانو!
ښه خبر شئ
دا بلا توره بلا چې دلته ناسته په دې ښار ده
له کوم بل پردي هېواده خو راغلې دلته نه ده
دا بلا ده په دې کور کې روزل شوې
له دې سيمې پاڅېدلې
پخپل لاس مو له خپل ځانه راويستلې
په خپل ځان مو مسلط کړې
دا بلا ستاسو بلا خپله بلا ده
ځکه ځکه تاسو هر يو
ښاماران ساتئ روزئ پټ
په سينو په خپلو زړو کې
چې د لوی ښامار خوراک شي
چې ښامار لوی نور هم لوی شي زورور شي
خلاصېدای له دې ښاماره تاسو نشئ
دا ښامار وژلی نشئ
تر څو تاسو راپا نه څئ

دا ښامار په خپلو زړونو کې مړ نه کړئ، نابود نه کړئ
که د نفس بده بلا کړې څوک نابوده
نو به هله د بلا تورې بلا څوک خوراک نه شي
که د خپل زړګي ښامار مو قرباني کړو
نو به هله تاسو نه شئ قرباني د لوی ښامار مار

پوهاند مجروح پخپله د ځانځاني ښامار په اړه لیکي:

((د ځانځانی ښامار ژبه نه نثر دی ځکه چې وزن لري او نه نظم دی، ځکه چې د قافیو او ردیفونو مراعات پکې نه دی شوی او نوی شعر ورته ویلای شو. مګر دا چوکاټ د اوسنیو نویو شعرونو تقلید نه دی، بلکې ددې چوکاټ په جوړښت کې د پښتو د شفاهي ادب د ځینې اشکالو څخه او د پښتو د لیکلي ادب د ځینو زړو نثرونو څخه الهام اخیستل شوی دی. په دې شان د ښامار سبک داسې یو سبک دی چې هم د اوسنۍ نړۍ د نوي شعر بڼه لري او هم د پښتو ژبې په شفاهي او لیکلي ادب کې پخې ريښې لري)).

پوهاند مجروح د ځانځاني ښامار لپاره یو ځانګړی وزن ایجاد کړی چې هره جمله په (۴) یا په (۸) یا په (۱۲) او یا په (۱۶) سیلابونو دربږي؛ خو اصلي او بنستیز وزن پکې څلور سېلابه جمله ده.

دا سبک پوهاند سید بهاو الدین مجروح د پښتو د شفاهي ادبیاتو او د پښتو ادبیاتو د کلاسیکو نثرونو څخه په الهام اخیستی دی.

د ځانځاني ښامار د مطالبو په هکله پخپله مجروح وایي: ((ځانځاني ښامار د انساني ژور طبیعت د تمرد او عصیان بیان دی او دا واقعیت درې جلا اړخونه لري، یو یې نفسي انفرادي اړخ دی، بل یې اجتماعي او سیاسي اړخ دی او درېیم ددې دواړو اړخونو ترکیب دی او هغه د انساني موجودیت فلسفي معنا ده.

دا هم د مجروح د کلام یوه نمونه چې د هغه د (نا اشنا سندرې) له کتاب څخه تاسو ته انتخاب شوې ده:

د مور غږ

تــه ســپارلی مــا پــه خــدای یې مــور دې ځار شــه
مــال د خــدای یــې هــم هغــه دې مــددگار شــه
ســتا نــه ځــار شــم شــهادت کــه نصیب ســتا وي
پــه دې کار کــې بــه د رب خپلــه رضــا وي
کــه لــه ملــک نــه دې بهــر کفــر الحــاد کــړو
کــه غــازي شــولې وطــن دې خپــل ازاد کــړو
نــو یــوه ورځ بــه د غازیانــو لښــکر راشــي
تــه بــه راشــې بیــا بــه نــوی اختــر راشــي
دواړه لاس بــه پــه نکریــزو بیــا رنگیــن کــړم
شــینکی خــال بــه بیــا تــازه پــاس پــه جبیــن کړم
بیــا بــه زه یمــه ســر لــوړې پــه خپــل کــور کــې
هــم خوشــحاله ځــو ژونــدی یم هــم په گــور کې
پــه گاونــډ چــم پــه گــودر کــې بــه خنــدا نــه
مســته گرځمــه پــه زړه همېشــه ځوانــه
بیــا بــه گرځــم پــه دې دښــت پــه دې دمــن کــې
هســکه غــاړه پــه ازاد آبــاد وطــن کــې

د متن لنډیز:

پوهاند ډاکټر سید بهاو الدین مجروح د هېواد له نومیالیو عالمانو، لیکوالو او شاعرانو څخه دی. لوړې زده کړې یې په فرانسه او المان کې د دوکتورا تر درجې پورې سرته رسولې وې. د ادبیاتو په پوهنځي کې یې د فلسفې تدریس کاوه او په دولتي کارونو کې یې د رئیس او والي په توگه هم دندې سرته رسولې دي. مجروح زیات شمېر علمي لیکنې او څو کتابونه هم لري چې خپاره شوي دي. په پښتو ژبه کې یې د ځانځاني ښامار او نا اشنا

سندرې د يادولو وړ اثار دي چې زيات مينه وال لري.

مجروح د ځانځاني ښامار په ليکلو سره په پښتو ادب کې يو نوی سبک رامنځته کړ چې پخوا تر ده نه و.

مجروح ددغه کتابونو تر څنګه په فرانسوي ژبه د پښتو ادب او په تېره بيا د لنډيو په پېژندنه کې هم ډېرې ليکنې کړې دي. د جبر و اختيار ديالکتيک يې يو فلسفي اثر دی.

فعاليتونه

۱ــ زده کوونکي دې لاندې پوښتنو ته ځوابونه ووايي:

- سيد بهاو الدين مجروح کوم کتابونه ليکلي دي؟
- مجروح په کومه ښانګه کې زده کړې کړې وې؟
- د سيد بهاو الدين مجروح کومې منظومې پېژنئ؟
- مجروح د مهاجرت په وخت کې کومه اداره جوړه کړې وه؟

۲ــ زده کوونکي دې په وار سره د ځانځانی ښامار نمونه ولولي او هم په وار سره دې پرې خبرې وکړي.

۳ــ څو زده کوونکي دې د مجروح د ژوند په اړه خبرې وکړي. څو تنه نور زده کوونکي دې ترې پوښتنې وکړي.

۴ــ يو شمېر زده کوونکي دې د مجروح د همعصره ليکوالو نومونه واخلي او د هغو د کارونو په اړه دې خبرې وکړي.

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې پخپله خوښه له دغو موضوعګانو څخه يوه غوره او څو کرښې مقاله دې وليکي، (د مجروح ژوند، د مجروح شاعري، ځانځاني ښامار، پيغام، د وطن مور).

عروضي نظمونه

کله چې د پښتو شعر تاریخ مطالعه کوو، نو په دغو شعرونو کې دوه شعري عنعنې گورو. یوه د پښتو د خپلو ملي شعرونو او اوزانو عنعنه ده او بله هم د شرقي شاعرۍ عنعنه. د شرقي شاعرۍ د عنعنې په تعقیب چې پښتنو شاعرانو کوم شعري ډولونه خپل کړي دي، په هغو کې قصیده، غزل، قطعه، رباعي، مثنوي، مخمس، مسدس، مسبع، مثمن، معشر، ترکیب بند، ترجیع بند او نور دي.

په تېر لوست کې مو د ملي اوزانو یا ملي نظمونو په اړه یو لوست ولوست. دادی په دې لوست کې تاسې ته د شرقي شاعرۍ د عنعنې ځینې ډولونه درپېژنو چې په پښتو شاعرۍ کې دود دي. دغو شعرونو ته مشترک نظمونه هم وایي، ځکه چې په عربي، فارسي او پښتو کې مشترک ویل شوي او ویل کېږي.

ـ تاسې د دیواني نظمونو په اړه څه معلومات لرئ؟

ـ د دیواني نظمونو کوم ډولونه پېژنئ؟ په اړه یې خبرې وکړئ.

۱ـ غزل: عربي لفظ دی او معنا يې له ښځو سره خبرې کول دي. د نظم له هغو ډولونو څخه دی چې په ټولو ديوانونو کې زياته برخه لري. د غزل لومړي بيت ته مطلع وايي. د مطلع دواړه مسرې او د نورو بيتونو دوهمې مسرې يو له بله سره په قافيه کې يو شی دي او په وزن کې د غزل ټولې مسرې سره برابرې وي. د بيتونو شمېر يې له پنځو څخه نيولې بيا تر پنځلسو پورې رسېږي. غزل که څه هم په ډېرو موضوعاتو کې ويل کېږي خو اکثره عشقي وي. په اوسني غزل کې د ژوندانه نور مسايل هم بيانېږي او له پخوا نه يې توپير موندلی دی.

چې دې وګوري ومخ ته وطن پرېږدي
وطن څه دی چې روح والوزي تن پرېږدي
که ښتن وي د تومنو ستا په مينه
درويزه کاندې اختياره تومن پرېږدي
بلبلان که دې له حسنه خبردار شي
ستا د مخ په ننداره به چمن پرېږدي
څه خو مخ و بتخانې و ته جار باسه
چې د بتو پرستش برهمن پرېږدي
ښه چې زړه مې مسافر شو ستا په لورې
عقيق لاشي قيمتي چې وطن پرېږدي
د جفا د مړو ژوند څه وي حسينه
که د جور خوی زما ګلبدن پرېږدي

۲ـ بولله (قصيده): يو ډول شعر دی چې په عربي کې ورته قصيده وايي. په قصيده کې ډول، ډول اوږده مضامين ويل کېږي. د بيتونو شمېر يې له شپاړسو څخه نيولې بيا تر دوو سوو پورې رسېږي. قصيده هم د غزلې په څېر يوه مطلع او يوه مقطع لري. د غزلې په شان د لومړي بيت دواړه مسرې او د نورو بيتونو د دوهمې مسرې قافيه يو له بله سره يو شی وي. په وزن کې ټولې مسرې سره برابرې وي. ځينې قصيدې درې برخې

لري، لکه: تشبيب يا تغزل، ګريز يا مخلص، دعائيه يا حسن طلب.

تشبيب يا تغزل د اصلي موضوع نه د مخه يوه مقدمه ده چې د بهار او يا مناظرو ستاينه ده.

ګريز د قصيدې دويمه برخه ده چې شاعر ستاينه پرېږدي او اصلي موضوع ته راځي.

دعائيه د قصيدې دريمه برخه ده. شاعر په دې برخه کې دعا کوي. د قصيدې موضوعات، ستاينه، موعظه، ګيله، غندنه او اخلاق وي. د قصيدې دعائيه برخه په اصلي موضوع پورې اړه لري او د موضوع اړوند دعا کېږي.

دلته به د نمونې په توګه د خوشحال خان خټک د يوې قصيدې څو بيتونه ولولئ:

درته وښيم کيميا د سعادت
له بدانو سره مه کوه صحبت
مه بد ګوی، مه بد آموز، مه بد انديش شه
که دې زړه وي چې درنه رسي آفت
که لويي غواړې ځان کم ګڼه تر بله
بل تر دا د پاسه نشته نصيحت
په دوستانو تلطف کړه څو په تا شي
له دښمن سره هم ښه کوه خلقت
د نيکخوا خبره نغوږه پرې عمل کړه
نانغوتانو ته تيار دی ندامت
د لمانځه تر قضا ګرانه دا قضا ده
چې قضا شي د ځلورو مصلحت
نوراني کا هغه ځای چې سره کښيني
ديرينه ځلور هوښيار په مشورت
په اخلاص چې په دعا لاسونه هسک کا
ور به پرانيت شي د فتحې د نصرت

چې کالي يې پاتې نشي مرده شوی ته
خدايه ورکړې و خوشحال هسې رحلت

۳_ رباعي: رباعي هغه دوه بيتونه دي چې د لومړي بيت دواړه مسرې د دويم بيت له دويمې مسرې سره په قافيه کې يو شی وي. د رباعي معنا څلوريزه ده. دا رباعي د پښتو له رباعي سره چې ځانګړی وزن لري، توپير لري.

طامع همېش وي په انتظار کې
آب يې د مخ ځي په هر دربار کې
ګنج چې د صبر پير محمد بيا مو‌ند
توانګر باله شي په دا ديار کې

۴_ قطعه: دوه يا تر دوو زيات بيتونه دي چې د لومړي بيت د دوو مسرو قافيه سره يو شی نه وي خو د بيتونو دويمې مسرې يو ډول قافيه لري، لکه:

انديښنه که په غره کېږدي
غر به هم لکه ويښته کا
خوار سړی ملامت نه دی
که په غم کې ځان اوبه کا

۵_ مثنوي: په مثنوي کې ټول بيتونه يو ډول قافيه نه لري، خو د هر بيت د دواړو مسرو قافيه يې يو شی وي. د بيتونو شمېر يې ټاکلې اندازه نه لري، بلکې د موضوع په اوږدوالي او لنډوالي پورې اړه لري. په مثنوي کې د رزم، بزم داستانونه او تصوفي موضوعات بيانېږي.

دلته د نمونې په ډول د قيام الدين خادم څو بيتونه راوړو:

اې د پاک وطن فرزنده
اې د قام خوږه دلبنده
اې د نوي ژوند پيغامه
اې ارزو د وطن قامه

سبا ته مسوول د کار یې
که ته مور او که ته پلار یې
علم هر چا له په کار دی
نه چې تش د نرو کار دی
ښځه نر دواړه مسوول دي
خو په ښه عمل مقبول دي
د حیات په هنګامه کې
د ژوندون په افسانه کې
دواړه یو بل ته محتاج دي
یو و بل ته د سر تاج دي
یو چې بل ورنه جدا شي
لکه مات چې لاس د چا شي
زموږ خویندو شئ بیدارې
له خپل ځانه خبردارې
قام زبون دی وطن خوار دی
دا زموږ لپاره عار دی
لرې، لرې دا ظلمت کړئ
له وطنه جهالت کړئ
جهان واړه په موږ خاندي
مسخرې راپورې کاندي
نه خبر موږه له ځان یو
نه له حاله د جهان یو

۷ـ مربع: یو ډول شعر دی چې بندیې دوه، دوه بیته وي. د سر په دوو بیتونو کې څلور مسرې یو ډول قافیه لري. وروسته په هرو دوو بیتونو کې لومړۍ درې مسرې په

قافیه کې یو ډول او څلورمه مسره یې د سر د بیتونو سره یو ډول قافیه لري. د شعر تر پایه پکې دا جوړښت په نظر کې نیول کېږي. د پیر محمد کاکړ د مربع څو بیتونه د نمونې په ډول دلته راوړو:

زړه مـې نـــادان و د مـیـنـې غـل شو
فـــراق یـې اور و رابـــانـدې بـل شو
راحـــت مـې واړه پـه غـم بـدل شو
اوښـې سـیلاب دي صـورت مې شل شو

**

زیـبـا نـگـار چـې زه راپـــه یـاد کـړم
لـــه درد و غـمـه آه و فـریـاد کـړم
قـبـول حـیـران یـم د چـا ارشـاد کـړم
بـېـل لـه مـا خـــواره د لارې مـل شو

**

عـمـر مـې صـرف شـو پـه مـعـصـیت کې
شـاکـر یـې نـشـو پـه هـېـڅ نـعـمت کې
اوس صبح و شـام یـو پـه دا حـیـرت کې
مـقـبـول بـه خـدای تـه پـه کـوم عـمـل شو

۸_ مستزاد: هغه شعر دی چې یوه مسره یې اوږده او بله یې لنډه وي.

نه غوږ لرم چې واورم نه په خوله د خیر ویل کړم	مـدام منـت پـر بـل کـړم
چې قهر راشي عقل مې مغلوب شي نو ښکنځل کړم	مـدام منـت پـر بـل کـړم
که هر څو کتابونه رنګ په رنګ و ځانته ډېر کړم	اوښـه یـې تـر نظر تېـر کړم
راپېښـه بدبختـي ده چـې یـوه زره عمل کړم	مـدام منـت پـر بـل کـړم

لنډه مسره همېشه یو ډول نه وي کله تکرارېږي او کله مختلفه وي.

۹_ مخمس: د مخمس هر بند له سره تر پایه پورې پنځه، پنځه مسرې لري. لومړۍ پنځه مسرې یو ډول قافیه لري. په نورو بندونو کې لومړۍ څلور مسرې یو له بله په قافیه کې یو ډول وي، خو پنځمه مسره یې د پیل له لومړنیو پنځو مسرو سره یو ډول قافیه لري او تر پایه دغه جوړښت ساتي. د حمید مومند د مخمس څو بیتونه:

د هجران د لاسه ناست یم ویر ژړلی — لکه بت په غمو سترګو دم ختلی
بېهوده په صورت روغ په زړه نتلی — بېلتانه په مرګي حال یم رسولی
ربه راولې اشنا په سفر تللی

**

یا لـه یار سـره ولاړ وای پـه رکاب کې — یا یې مړ وای د هجران په اول تاب کې
یا وای ډوب مدام د اوښکو په سیلاب کې — حساب نشوم د یوې چارې په باب کې
هسې پاتې شوم بې آبه مخ ناولی

۱۰_ مسدس: ددې شعر هر بند شپږ شپږ مسرې لري. لومړۍ شپږ مسرې یې یو ډول قافیه لري. په نورو بندونو کې لومړۍ پنځه مسرې یو له بله په قافیه کې یو شی وي، خو د شپږمې مسرې قافیه د لومړیو شپږو مسرو پر قافیه باندې بنا کېږي.

د شمس الدین کاکړ د مسدس څو بیتونه د نمونې په ډول:

وخت د سحر دی مرغان چغېږي — جرس اوازکا زړه مې لړزېږي
سـترګې مې غورزي بانه رپېږي — اثــر د غــم دې رامعلومېږي
کوم بد خبر به راورسېږي
د یـار د تـللو خبرې کېږي

دا څه عشق نه دی واړه ټګي ده — دا صدق نه دی مـنافقي ده
دا اخلاص نه دی دغــه بازي ده — دا یاري نه ده دا بیزاري ده
چې پر یار غم دی پرما ښادي ده
بې حیا زړه دې زمـا وشرمېږي

د جدايي ســـندرې وايم — په سفر تللی اشنا به ستايم
که ملامت يم که بېنوا يم — بيا يې د وصـــل په تمنا يم
زه شمس الدين يې په دا دعا يم
چې يار به کلـــه بيا ورســـېږي

مسبع، مثمن او معشر هم دغه ډول اشعار دي، خو د مسرو په شمېر کې توپير لري. په مسبع کې اوه، په مثمن کې اته او په معشر کې لس مسرې وي. د سر په بند کې د ټولو مسرو قافيه يو ډول وي او په نورو بندونو کې نورې مسرې يو له بل سره په قافيه کې يو ډول وي، خو د پای د مسرې قافيه د سر د مسرو پر قافيه بنا کېږي.

۱۱_ ترجيع بند: د نظم هغه ډول دی چې قافيې يې مختلفې او وزن يې يو ډول وي. د بندونو شمېر يې نه دی ټاکل شوی. د هر يو بند د بيتونو شمېر يې پخپلو کې مساوي وي او له پنځو څخه تر لسو بيتونو پورې رسېږي. کله تر دې هم زياتېږي.

د هر بند په آخر کې يو بيت راځي چې د بند د ټولو بيتونو سره په وزن کې يو شان وي. مګر ځانګړې قافيه لري چې همدغه بيت د هر بند په پای کې تکرارېږي.

دلته د خوشحال خان خټک د ترجيع بند څو بيتونه د نمونې په ډول راوړل شوي دي:

ستا له لوريه که هـزار جـور و جفا وي — له عاشقه به په سل رنګه وفا وي
پـه عـاشـق بـانـدې مـعـشـوقـه عـنـايـت کا — ستا مدام په خپل عاشق باندې عنا وي
ښـه مـا ومـنـل چـې تـه بـې حـد زيـبـا يې — په جهان به کوم څوک تا غوندې زيبا وي
ولې خـدای چې ښه جمال و چاته ورکا — نه په دا چې دی بې مهره کبريا وي
که قضا په ما زړه سوی کا هم به ومرم — که يو څو ورځې د جنګ و فتنې دا وي
که سل ما سره غوغا جنګ و جدل کړې — خدای دې نه کا چې له تا به تله زما وي

ستا د در په خاورو پروت بې قدره ښه يم
په بل لورې که په تخت کښېنم ښه نه يم

۱۲ـ ترکیب بند: د ترجیع بند غوندې شعر دی خو په دومره توپیر چې په ترجیع بند کې چې کوم بیت د هر بند نه وروسته راځي، تکرارېږي، خو په ترکیب بند کې تر بند وروسته یو بیل بیت راځي چې بېله قافیه او بېله معنا لري. د حمید مومند د ترکیب بند څو بیتونه د نمونې په ډول راوړو:

په منزل به یې سباګوره څوک مله وي   نه پوهېږم چې به ساد وي که به غله وي
په څه شان به شکسته زهیر په زړه وي   له نغمې به یې د زړه نغمه په خوله وي
دم قدم به یې خولې د مخ په وله وي   رانجه کړي به یې چا خاورې د پله وي
سزاوار د هر ستم د هر پیغور یم
چې مې یار په سفر تللی زه پر کور یم

**

یا له یاره سره تللی په سفر وای   په هر ځای مې غوروړلی پرې وزر وای
یا یې مړ د بېلتانه له غمه ژر وای   یا په دواړو سترګو تېر روند په نظر وای
که دا نه کېدای هرګزه معتزر وای   خود په خود مې ځان وهلی په خنجر وای
هسې پاتې شوم تر یار پورې مخ توری
په جرګه د عاشقانو کې کوز ګوری

د متن لنډیز:

مشترک نظمونه هغه دي چې په عربي، فارسي او پښتو کې ویل کېږي. دغه شعرونه ځانته ځانګړې ډولونه او وزنونه لري.

په دې ډولونو کې غزل، قصیده، رباعي، قطعه، مثنوي، مستزاد، مخمس، مسدس، مسبع، مثمن او معشر راځي. د پښتو په کلاسیکه دیواني شاعرۍ کې دغه ټول ډولونه شته او پښتنو شاعرانو دغه ډولونه کارولي دي. قصیده، مثنوي، غزل په لرغوني دوره کې په پښتو شاعرۍ کې پیل شول او بیا دې نورو ډولونو په منځنۍ دوره کې زیات رواج وموند. په اوسنۍ یا معاصره دوره کې اوس دغه ډولونه دومره نه کارول کېږي، ځکه چې اوس معاصر شعر د ژوند موضوعاتو ته وقف دی او اوسني شاعران زیات په شکلیاتو او صنعتونو پسې نه ګرځي.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې متن په چوپه خوله ولولي او بيا دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- په پښتو کې کوم نظمونه پېژنئ؟
- ملي نظمونه څه ته وايي؟
- مشترک نظمونه کوم دي؟
- د مشترکو نظمونو او ملي نظمونو توپير څه دی؟

۲ـ څو زده کوونکي دې په وار سره په قصيده، غزل او مثنوي خبرې وکړي. ښوونکي دې د ضرورت په وخت ددوی لارښوونه وکړي.

۳ـ زده کوونکي دې په متن کې راغلي شعرونه په وار سره ولولي، يو زده کوونکی دې د يو شعر مفهوم او بل دې د بل شعر مفهوم په خپلو خبرو کې څرګند کړي.

۴ـ زده کوونکي دې د خپلې خوښې د يو شعري ډول په اړه څو کرښې پخپله کتابچه کې وليکي، دلايل دې روښانه کړي او بيا دې خپله ليکنه په وار سره په ټولګي کې واوروي.

۵ـ زده کوونکي دې په وار سره په دې اړه خبرې وکړي چې په لرغوني دوره کې کومو شاعرانو له دغو شعري ډولونو څخه ځينې کارولي وو؟

۶ـ زده کوونکي دې لاندې لغتونه د کتاب له پای څخه معنا او په جملو کې وکاروي:

درويزه، تومن، برهمن، تلطف، نغوړه، ندامت، نانغتان، نصرت، رحلت، ګنج، هنګامه، عار، ظلمت، ارشاد، معصيت، نتلی، دم ختلی، جرس، عنا، عنايت، جمال، کبريا، ساد، معتزر

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې د شعرونو ددغو ډولونو څخه پخپله خوښه يو ډول غوره او له کلاسيکو ديوانونو څخه دې رانقل کړي. د شعر معنا او مفهوم دې هم وليکي او په بل پښتو درسي ساعت کې دې يې ولولي.

پښتو هنري نثر

که څه هم د يوې ژبې ټول ليکلي او ناليکلي شفاهي منظوم او منثور آثار ادبيات ګڼل کېږي خو اوس هر ډول ليکنې په ادبياتو کې نه شمېرل کېږي، يوازې هغه اثار د ادبياتو تر عنوان لاندې مطالعه کېږي چې هنري ارزښت ولري. د بېلګې په توګه هر منثور اثر چې د علومو او فنونو په بېلابېلو څانګو کې ليکل شوي وي او يا هر نظم او منثور اثر چې د تاريخ، جغرافيه، طب او نورو علومو تشريح ته وقف وي، په ادبياتو کې نه شمېرل کېږي. هغو ليکنو ته ادبي هنري ويل کېږي چې له تخيله رازېږېدلي وي او د ژوند واقعيتونه په هنري ډول منعکس کړي. پر لوستونکي او اورېدونکي خپل خاص اغېز وکړي او د هغه هنري ذوق تسکين کړي. هنري اثر بايد په داسې يو ژبني چوکاټ کې بيان شوی وي چې هم د ټولنيز ژوند هنداره وي او هم په لوستونکي او اورېدونکي کې يو عاطفي احساس پيدا کړي او ښکلاييز ارزښت ولري. هنري نثر هم د هنري ادبياتو يوه مهمه برخه ده چې د هنري ادبياتو د ټولو نثري ډولونو لپاره کارول کېږي، لکه: لنډه کيسه، ناول، طنز، ډرامه، ادبي ټوټه او نور...

په دې لوست کې به د هنري نثر په اړه معلومات ولولئ.

ـ هنري نثر څه ته وايي؟

ـ هنري نثر له عادي نثره څه توپير لري؟

هنري نثرونه د ادبياتو يوه برخه ده. د نړۍ د ټولو ژبو په ادبياتو کې کارول کېږي. په پښتو ادبياتو کې د شلمې پېړۍ په لومړيو شلو کالو کې پيل شو او تراوسه کارول کېږي. هنري نثرونه خپلې ځانګړنې لري چې د همدغو ځانګړنو له مخې له عادي او ساده نثرونو څخه جلا کېږي. د هنري نثر اصلي ځانګړتيا داده چې هنريت او ادبي ارزښت ولري. په هنري نثر کې ليکوال د بېلابېلو منظرو، انساني ټاکلو خصوصياتو، روحياتو، عاداتو او حالاتو په انځورونو کې له خپل تخيلي ځواک څخه کار اخلي.

ليکوال د تخيلي ځواک په مرسته او د ليکوالۍ د مهارتونو په وسيله د منظرونو د انځورولو او صحنو جوړولو چاره سرته رسوي. حالات او پېښې په الفاظو کې داسې انځوروي چې لوستونکی او اورېدونکی فکر کوي چې هر څه په خپلو سترګو ويني او ځان ورته په صحنه کې دننه ښکاري.

په هنري نثر کې د ليکوال په مهارت پورې اړه لري چې د خلکو هيلې، غوښتنې، جذبات، عواطف او احساسات لکه څنګه چې دي په ښکلو الفاظو کې راونغاړي او مقابل لوري ته يې ولېږدوي. دغه لېږدونه بايد د مقابل لوري په عواطفو کې خوځښت راولي. په هنري نثرونو کې د ليکوال تخيل، د مناسبو او ښکلو کلمو استعمال، د تشبيهاتو راوړل، د جملو رواني او د مقصد څرګند بيان شرط دی. ليکوال بايد د الفاظو داسې برجونه او ياکتارونه جوړ نه کړي چې لوستونکی پکې مقصد ونه مومي.

د الفاظو او جملو له ښکلا سره محتوا ته هم پاملرنه وکړي او د شکل او محتوا توازن داسې په پام کې وساتي چې يوه خوا هم زيانمنه نه شي.

هنري نثر د هنري ادبياتو ژبه ده او د يو هنري اثر په ښکلا کې بنسټيز ارزښت لري. پښتو هنري نثر د پښتنو په دوو مرکزونو پېښور او کندهار کې رامنځته شو. په کابل کې يې هم وده او پراختيا وموندله.

څرګنده دې وي چې پښتو هنري نثر په لومړي ځل په پېښور کې رامنځته شو. په پېښور کې د پښتو کتابونه، ملي نکلونه او نور ادبي اثار چاپېدل. پښتنو ليکوالو خپل لومړني هنري نثري اثار په پښتو ژبه ليکل. په دغو ليکوالو کې مولوي احمد د پښتو هنري نثر په مخکښو ليکوالو کې په ځانګړي ډول د يادونې وړ ځای لري.

ده په نولسمه پېړۍ کې د هغو انګرېزانو لپاره چې غوښتل یې پښتو ژبه زده کړي ځینې تعلیمي کتابونه ترتیبول. ده په پښتو کې له نورو ژبو څخه ترجمې کړي او هم یې مستقل اثار لیکلي دي. دده تر ټولو غوره اثر چې د هنري نثرونو نمایندګي کوي (ګنج پښتو) دی. په دې اثر کې ورې ورې کیسې راغلي چې ځینې ترجمې او ځینې ده پخپله لیکلي دي.

دده د کتاب موضوعات ساده او اسان دي. ژبه یې خوږه او محاورې ته نژدې ده.

ژبني اصطلاحات یې هم کارولي دي. ده پخپلو کیسو کې د ژوند موضوعاتو ته پاملرنه کړې ده. دده دغه کار د پښتو هنري نثر په انکشاف او پراختیا کې ډېر ارزښت لري.

په ده پسې بل پښتون لیکوال میر احمد شاه رضواني (۱۸۶۳- ۱۹۳۷م.) دی. ده هم لکه د مولوي احمد ژباړې کولې. ده د پښتو ژبې ګرامر ولیکه او د پنجاب په پوهنتون کې د پښتو ژبې استاد و. دده په کتابونو کې د پښتو ژبې دوه درسي کتابونه د یادولو وړ دي. د هنري نثرونو غوره بېلګه یې د (شکرستان افغاني) په نامه یادېږي. دده دغه کتاب هم د ورو، ورو کیسو او حکایتونو مجموعه ده.

بل لیکوال چې په هنري نثر کې یې د پاملرنې وړ کارونه کړي دي، هغه منشي احمد جان (۱۸۸۲- ۱۹۵۱م) دی. دی د بنو په ښار کې زېږېدلی دی. انګلیسي ژبه یې زده کړه او په (۱۹۰۰م) کال کې د انګرېزانو د پښتو ښوونکی شو. دده په شاګردانو کې د هند د وایسرای معاون هم و. ده د پښتو ژبې لپاره قاموسونه ولیکل. د شلمې پېړۍ په لومړیو کلونو کې یې د هنري نثر په لیکلو پیل وکړ.

دوه مجموعې (هغه دغه) او د (قصه خوانی ګپ) یې د هنري نثر خورا ښې بېلګې دي. داکتابونه ورې کیسې او حکایتونه لري. داکتاب هم په هندکې د پوځي منصبدارانو لپاره لیکل شوی دی. د قصه خوانی ګپ موضوعات فولکلوري دي لکه د آدم خان درخانی، د فرهاد او شیرینی کیسه او نورې...

په افغانستان کې هم د شلمې پېړۍ په لومړیو کلونو کې هنري نثر پیلېږي. په دغو کلونو کې د ښوونځیو په رامنځته کېدو، د جریدو او اخبارونو په خپرېدو، د راډیو په رامنځته کېدو د هنري نثر لیکلو ته لاره هوارېږي، د پښتو مرکې، د ادبي انجمن او بیا د پښتو ټولنې په جوړېدو سره هنري نثر انکشاف او پراختیا مومي.

لومړنی لیکوال چې حکایتي او تعلیمي نثرونه لیکي، هغه صالح محمد هوتک دی چې په (۱۹۱۶م) کال کې یې د پښتو لومړی کتاب ولیکه.

وروسته قیام الدین خادم، گل پاچا الفت، صدیق الله رښتین، عبدالرؤف بېنوا او محمد دین ژواک، د هنري نثرونو لیکلو ته پراختیا ورکړه او د نورو لیکوالو پاملرنه یې هم دې ډگر ته را واړوله. گل پاچا الفت او صدیق الله رښتین په دې برخه کې ډېر کتابونه ولیکل، لکه د الفت غوره نثرونه، د رښتین د پسرلي وږمې، د خادم خیالي دنیا او د بېنوا د زړه خواله د یادولو وړ کتابونه دي.

په کوزه پښتونخوا کې سید راحت زاخیلي هنري نثر ته پراختیا ورکړه او د نوي داستاني ادب نمونې لکه لنډه کیسه، ناول او طنز یې په پښتو ادب کې رواج کړل. دلته به د نمونې په توگه د بېنوا یو نثر راوړو:

لاربښوونکی

له فریب او دروه سره نا اشنا وم. مکر او چل مې زړه ته لاره نه درلوده. دروغ مې نه پېژندل. د ژوندون د لویې لارې مسافر وم. له پرېشانه خوبه راپاڅېدم. قافله ډېره پرمخ تللې وه. یوازې زه وم چې د لاربښوونکي په انتظار مې لویې لارې کتلې. ډېر راغلل، تېر شول مگر یوه هم د زړه سوي په سترگو راته ونه کتل. ځینو به د گوتو په اشارو لار راوښودله، خو د گوتو د اشارو لارې ډېرې اوږدې وې.

ځینو به ددې لپاره چې ځانونه په ما وساتي، زه به یې له ځان سره روان کړم، خو چې خطر به تېر شو نو بېرته به یې زه پر لویه لاره پرېښودلم. دوی به لاړل. همداسې د لاربښوونکي په انتظار د ژوندون په لویه لارکې ولاړ وم. څو ته راغلې. زه دې تر لاس ونیولم. زه هم په پاک زړه په تا پسې روان شوم او د لارې د موندلو په غرض مې ستا لمنه ټینگه کړه. هرې خواته به چې تلې، درپسې تلم او تا هم ماته د لار موندلو ډاډ راکاوه. ناڅاپه! موسمي توره وربځ پیدا شوه، باران او بږلۍ وربېدل شروع شول.

اسمان او ځمکه په خروش راغلل، لارې گډې وډې شولې، خو زه ډاډه وم چې تا غوندې لاربښوونکی لرم او تاته مې سترگې وې چې د زمانې په دې توره دربیله کې به

لار راوښيي.

مګر په هماغه حال کې تا په ډېرې حيرانتيا مخ راواړاوه او له ما څخه دې پوښتنه وکړه چې:

(اې مسافره لار راوښيه، لاره کومه ده؟)

هغه وخت نو زه پوه شوم چې زما د ژوند د لارې لارښوونکى يوازې زه يم او بايد زه پخپله خپله لارښوونه وکړم.

د متن لنډيز:

هنري نثر د شلمې پېړۍ په لومړيو کلونو کې په کوزه پښتونخوا او افغانستان کې پيل شو. په کوزه پښتونخوا کې يې سرلارې مولوي احمد، مير احمد شاه رضواني، منشي احمد جان او راحت زاخيلى و و. په افغانستان کې يې مخکښه ليکوال صالح محمد هوتک، پوهاند عبدالحى حبيبي، قيام الدين خادم، ګل پاچا الفت، صديق الله رښتين، عبدالرؤف بېنوا، محمد دين ژواک او نور و و.

وروسته لر او بر نور ليکوال راپيدا شول او په نثر کې يې ډېرې هستونې وکړې. هنري نثر له عادي او ساده نثر نه توپير لري. په هنري نثر کې ليکوال له خپل تخيل نه ډېر کار اخلي. نېغ په نېغه ساده خبره نه کوي، بلکې خپله خبره په ښکلو کلماتو او تشبهاتو کې رانغاړي چې د لوستونکو په عاطفه او احساس ژوره اغېزه کوي، هنري نثر د لنډې کيسې، ناول، ډرامې، طنز، تکل او ادبي ټوټې لپاره کارول کېږي. د لارښوونکي نثر هم يو هنري نثر دى چې د خپل مطلب د بيان لپاره له ښکلو کلماتو او تشبهاتو څخه کار اخلي.

په دې نثر کې ښودل شوي چې هر سړى د خپل ځان رهبر او لارښوونکى دى. د نثر مقصد دادى چې د لارښوونکي په ټاکلو کې بايد له ډېر دقت او غور نه کار واخيستل شي او په غولوونکو لارښوونکو وانه وړي او نه ځان تېر باسي.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې د متن له لوستلو څخه وروسته دا لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- پښتو هنري نثر څه وخت، چېرته او د چا له خوا پیل شو؟
- په کوزه پښتونخوا کې د هنري نثر مشهور لیکوال کوم وو؟
- په افغانستان کې د هنري نثر لومړني لیکوال څوک وو؟
- د هنري نثرونو د څو کتابونو نومونه واخلئ؟

۲ـ که کوم زده کوونکی د هنري نثر کوم لیکوال پېژني، د هغه په اړه دې خپلو ټولگیوالو ته معلومات ورکړي.

۳ـ زده کوونکي دې د لاربښوونکي متن په وار سره ولولي، خبرې دې پرې وکړي او خپل نظر دې پرې څرگند کړي.

۴ـ زده کوونکي دې د یو ښه لاربښوونکي خصلتونه او صفتونه په څو کرښو کې ولیکي او بیا دې یې په وار سره په ټولگي کې واوروي.

۵ـ زده کوونکي دې د هنري نثر او ساده نثر توپیرونه وښئي، ښوونکی دې د ضرورت په وخت کې له دوی سره مرسته وکړي.

۶ـ هنري نثر د کومو ادبي ډولونو لپاره کارېږي، نومونه یې واخلئ؟

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې د کورنۍ د غړیو په مرسته او یا له کوم کتاب څخه هنري نثر ولیکي او په بله ورځ دې یې په پښتو درسي ساعت کې ولولي.

د پښتو ادبیاتو لرغوني دوره

تاسي د ادبي دورو په هکله څومره معلومات لرئ؟

ملتونه د سیاسي تاریخونو ترڅنګه ادبي تاریخونه هم لري چي د یو ملت فرهنګي او ادبي پېژندنه کوي. ادبي تاریخونه په بېلابېلو دورو وېشل کېږي چي د پښتو ژبي ادبي تاریخ هم د پوهانو له خوا په دري دورو وېشل شوی دی. لرغوني دوره، منځنۍ دوره، اوسنۍ یا معاصره دوره. دادی په دي لوست کي تاسي ته لرغوني دوره درپېژنو چي پښتو ادب له کوم وخت نه پیل شوی او لرغوني دوره کومي ځانګړتیاوي لري.

ـ د پښتو ادب لرغوني دوره څه وخت پیل شوي ده؟

د پښتو ادبیاتو لرغوني دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیلېږي او د یو ولسمې پېړۍ تر لومړیو کلونو پورې دوام کوي. د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې اثار د پښتنو په دریو مرکزونو (غور، د کسي غر او ملتان) کې رامنځته شوي دي. په غور کې غوري پښتانه اوسېدل. د غور له پاچاهي کورنیو څخه یوه د غور سوري شاهي کورنۍ وه چې په تاریخونو کې د شنسبانیانو په نامه مشهوره وه. ددې کورنۍ یو مشر نیکه شنسب (شین اسپ) نومېده چې د پلار نوم یې خرنګ و. دا شنسب د حضرت علي (رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی و. د شنسب زوی امیر پولاد و. هغه وخت چې ابو مسلم مرزوي د بني امیه امیران له خراسان څخه شړل او د بني عباس په پلوۍ ودرېد نو امیر پولاد له خپلو لښکرو سره دده ملاتړ وکړ.

د امیر پولاد د پاچاهۍ مرکز د غور په مندېش کې و. په پټه خزانه کې راغلي دي چې د امیر پولاد تر مړینې وروسته د هغه زوی امیر کروړ د غور په مندېش کې په ۱۳۹هـ کې پاچا شو. امیر کروړ د خپلې پاچاهۍ په دوران کې دوه مرکزونه درلودل چې یو یې مندېش او بل یې زمینداور و. امیر کروړ ډېر غښتلی پهلوان و چې په یوازې ځان له سلو تنو سره جنګېده. ده هم د عباسي دعوت په جنګونو کې ګډون درلود او ډېرې بریاوې یې ترلاسه کړې.

امیر کروړ یو عادل پاچا و. په پښتو یې شعرونه هم ویلي دي. په ۱۵۴هـ کې د پوشنج په جګړو کې مړ شو او پر ځای یې دده زوی امیر ناصر پاچا شو. امیر کروړ چې د خپلو سوبو په پایله کې کوم شعر ویلی دی، هغه پټې خزانې تر موږ رارسولی دی.

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او پر کابل نسته
بل په زابل نسته له ما اتل نسته
غشي د من مې ځي بریښنا پر میرځمنو باندې
په ژوبله یونم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې له ما اتل نسته

زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ او په وياړ
د آس له سـو و مـې زمکه رېږدي غرونـه کاندم لتاړ
کړم ايوادونه اوجاړ   له ما اتل نسـته
زمـا د تورې تر شـپول لانـدې دي هـرات و جروم
غـرج و باميـان و تخـار بولـي نـوم زما پـه اودم
زه پېژندويم په روم   له ما اتل نسـته
پـر مـرو زمـا غشـي لونـي ډاري دېښـن راځخـه
د هريـوا د رود پـر څنـډو ځم تښـتي پلـن راځخه
رپي زړن راځخه   له ما اتل نسـته
د زرنـج سـوبه مـې د تـورې پـه مخسـور وکـړه
پـه بـاداری مـې لـوړاوی دکـول د سـور وکـړه
ستر مې تربور وکړه   له ما اتل نسـته
خپلـو وګـړو لـره لـور پېرزوينـه کـوم
دوی پـه ډاډينـه ښـه بامـم ښـه يـې روزنـه کوم
تل يې ودنه کوم   له ما اتل نسـته
پـر لويو غرو مې وينـا درومي نه په ځنـډو په تاږ
نـړۍ زمـا ده نـوم مـې بولـي پـر دريځ سـتا يوال
په ورځو شپو مياشتو کال   لـه مـا اتل نسـته

د امير کروړ سوري دغه وياړنه د پښتو تر ټولو پخوانی شعر دی چې د اسلامي عصر په دويمه هجري پېړۍ کې ويل شوی دی. د شکلي جوړښت له مخې لرغونو اربايي سندرو ته نژدېوالی لري.

په محتوا کې يوه وياړنه ده چې د خپلو سوبو يادونه کوي او له خپلو خلکو سره د خپلې مينې اظهار هم څرګندوي. پر دې شعر د نورو ژبو تاثيرات نه ليدل کېږي او د پښتو سوچه کلمات يې استعمال کړي دي. په دغو کلماتو کې ځينې داسې کلمات هم شته چې

اوس په عامه ژبه کې نه ویل کېږي.

دويم مرکز د کسي غر يا د سليمان د غرو لمنې دي. هغه اثار چې د کسي غر په لمنو کې ايجاد شوي، له دريمې هجري پېړۍ نه پيلېږي او تر پنځمې پېړۍ پورې رسېږي.

په دغه مرکز کې نوماند شخصيت شيخ بيټنی دی چې د ژوند زمانه يې د دريمې هجري پېړۍ شاوخوا ټاکل کېدای شي. د شيخ بيټني يو مناجات سليمان ماکو په تذکرة الاوليا کې راوړی:

لويه خدايه، لويه خدايه ستا په مينه په هر ځايه
غر ولاړ دی درناوي کې تولـه ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې زمونږ کيږدۍ دي پکې پلنې
دا وګړي ډېر کړې خدايه
لويه خدايه، لويه خدايه

دلته لر زمونږ اور بل دی وور کورګۍ دی وور بورجل دی
مېنه ستا کې مونږ مېشته يو بل د چا په مله تله نه يو
هسک او مځکه نغښته ستا ده د مرو وده له تا ده
دا پالنه ستا ده خدايه
لويه خدايه، لويه خدايه

په دغه مرکز کې په دريمه او څلورمه هجري پېړۍ کې دوه نور شاعران هم تېر شوي چې يو يې شيخ اسماعيل او بل خرښبون دی چې په پټه خزانه او تذکرة الاوليا کې يې د شعر نمونې راغلي دي.

کله چې خرښبون خپل کور او کلی پرېږدي او روانېږي، نو شيخ اسماعيل يې په جدايۍ کې دا پاړکی وايي:

که يون دی يون دی مخکې بېلتون دی له کسي غره څخه ځي خرښبون دی
که وروره وروره خرښبونه وروره ته چې بېلتون کړې زما وير ته ګوره

خربښبون يې په ځواب کې دا ناره له خولې باسي:

بېلتانه نـاره مې وسوه په کور باندې   نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندې

له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترګو   دواړه سـترګې مې په وينـــو دي ژړاندې

دريم مرکز ملتان دی چې د اسلام په دوو لومړنيو پېړيو کې پښتانه د سليمان د غرو له لمنو څخه کوچېدلي او د سند او پنجاب لور ته تللي دي. د پنجاب په غربي برخو ملتان کې له دغو پښتنو څخه شېخ حميد لودي د ۳۷۰ هجري په شاوخوا کې له ملتان نه نيولی تر لغمان پورې سيمو حکمران و. همدغه سرې د څلورمې هجري پېړۍ په دويمې نيمايي کې د لوديانو د حکمرانۍ بنسټ کېښود. په شېخ حميد پسې دده زوی نصر او بيا يې لمسي داود د ملتان د لودي کورنۍ حکمرانان وو.

د ملتان په لودي کورنۍ کې دوه تنه شاعران تېر شوي چې يو د شېخ حميد زوی نصر لودي او بل يې وراره شيخ رضي دی.

شيخ رضي د حميد لودي د پاچاهۍ په وخت کې د اسلام د مقدس دين د تبليغ لپاره پښتونخوا ته لاړ. دوه کاله د کسي غره په لمنو کې وګرځېد او ډېر خلک يې مسلمانان کړل. شېخ رضي له کسي غره څخه خپل يو شعر د ليک په ډول نصر لودي ته استولی و چې د پيل بيتونه يې دادي:

د الـــحـــاد پـــه لـــور دې تـــر پلل
ګـــروه دې زمـــوږ وکـــــوراوه
مـــوږ رونـــلـــی پـــه زيـــارنـــه
تـــا پـــه تـــور وتـــــــوراوه

کله چې دا ليک په ملتان کې نصر لودي ته ورسېد، نو هغه يې په ځواب کې و ويل:

د الـــحـــاد پـــه تـــور تـــورن ســـوم
زه لـــرغـــون خـــو مـــلـــحـــد نـــه يم
زمـــا دښـــنـــه هـــســـې تـــور راکـــړی
کـــه مـــلـــحـــد يـــم د دښـــنـــه يم

شیخ رضي د خپل تره زوی ته وایي چې ته له سنت او له خپلې لارې نه او وښتی یې خو نصر ورته په ځواب کې وایي چې زه پر سنت ټینګ ولاړ یم او کوم تورونه چې پر ما لګول شوي هغه دروغ دي.

د ملتان لودي کورنۍ د غزني له پاچاهانو سره په رقابت کې وه، مؤرخین وایي چې د غزني پاچاهانو د ځان لپاره دا بهانه ونیوله او پر لودي کورنۍ یې د الحاد تورونه ولګول او په دې توګه یې د ملتان لودیان وټکول، حال دا چې د ملتان لودیان مسلمانان و و.

په دریمه هجري پېړۍ کې په پښتو کې د نثر لیکل او ژباړه پیل شوه. ابو محمد هاشم سرواني (۲۲۳- ۲۹۷ هـ) د بست په سروان کې زېږېدلی او هلته یې ژوند کړی دی. په (۲۹۴ هـ) کال عراق ته تللی او په بغداد کې یې د خپل استاد ابن خلاد سره ډېر عمر تېر کړی دی.

د هغه یو عربي شعر یې په پښتو ژباړلی چې داسې پیلېږي:

ژبـه هـم ښـه وینـا کـانـدي چـې یـې وینه
د خـاونـد پـه لاس کـې زر او درهمونه

دا په پښتو کې د ژباړې پیل دی. ابو محمد هاشم په نثر کې یو کتاب ((د سالو وږمه)) لیکلی و چې د عربي اشعارو د فصاحت او بلاغت په اړه و.

په پنځمه هجري پېړۍ کې په پښتو ادب کې قصیده رامنځ ته شوه چې لومړنی قصیده ویونکی شیخ اسعد سوري دی. شیخ اسعد سوري د غور د پښتنو پاچاهانو په لړ کې د امیر محمد سوري هم مهاله و او د هغه پر مړینه یې یوه قصیده ویلې ده چې داسې پیلېږي:

د فـلـک لـه چـارو څـه وکـړم کـوکـار
زمـولـوي هـر ګـل چـې خـانـدي پـه بـهار
هـر غـاټـول چـې پـه بـېـدیا غـوړېـده وکـا
رېـــژوي یـې پـانـې کـانـدي تـار پـه تـار

بل قصیده ویونکی شاعر ښکارندوی غوري دی چې په غزني او بست کې اوسېدلی او د سلطان شهاب الدین غوري معاصر و.

کله چې سلطان شهاب الدین د اسلام دین د خپرولو لپاره پر هند لښکرې کولې، نو دی ورسره و. ښکارندوی د سلطان شهاب الدین د سوبو په اړه یوه اوږده قصیده ویلې چې پټې خزانې خوندي کړې ده:

د پسرلي ښکلوونکي بیا کړل سینګارونه
بیایي ولونل په غرونوکې لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنه، لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوسته غرونه

ښکارندوی د غور اوسېدونکی او د فیروزکوه کوتوال و. دغه دواړه قصیدې په غورکې د غوري پښتنو پاچاهانو په وخت کې ویل شوي دي.

په شپږمه هجري پېړۍ کې چې د غور پښتانه پاچاهان په هندکې د اسلام د مقدس دین د خپرولو لپاره لښکرې کوي، نو د اسلام د خپرېدو په ملاتړ هم په پښتو کې شعرونه ویل شوي دي.

ملکیار غرشین چې د سلطان شهاب الدین غوري همعصره دی، کله چې سلطان شهاب الدین پر هندوستان لښکرې کوي، نو ملکیار غرشین هم ورسره دی چې یوه رزمي سندره یې په دې ډول ویلې ده:

ښښتن مو مل دی	اوس مو یرغل دی	هېواد د بل دی
غازیانو ګورئ	ښښتن مو مل دی	
تورې تېرې کړئ	دښمن مو پرې کړئ	منګولې سرې کړئ
ځله به تښتو	ښښتن مو مل دی	
که ټینګ کړو زړونه	په برې یونه	چې زمرې یونه
اسلام راځخه دی	ښښتن مو مل دی	
غازیانو راسئ	تول شاوخوا سئ	د شهاب په ملا سئ
دښمن مو غوخ کړئ	ښښتن مو مل دی	

په شپږمه هجري پېړۍ کې د مینې او محبت سندرې ویل شوي دي چې یوه نمونه یې

د شېخ تيمن کاکړ يوه عشقي سندره ده:

گـهيځ رڼا د لـــمر خپره شوه　　زما پر کـــور د وير ناره سوه

د بېلتون ورځ توره تياره سوه　　ږغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی

په (٦١٢هـ) کې د نثر يو بل کتاب د سليمان ماکو له خوا ليکل شوی چې تذکرة الاولياء نومېږي. په دې کتاب کې يې د اولياوو او ځينو پښتنو شاعرانو احوال او د کلام نمونې راغلي دي. ددې کتاب هغه پاڼې چې زموږ په لاس کې شته، موږ ته د شيخ بيټني، شيخ اسماعيل، ملکيار غرشين او قطب الدين بختيار کاکي احوال راکوي.

د اوومې هجري پېړۍ په درېمه لسيزه کې عرفاني افکار پښتو ادب ته لاره پيدا کوي. شيخ متي د خپلو اشعارو کتاب چې (د خدای مينه) نومېږي بشپړوي.

د شيخ متي د يو مناجات څو بيتونه په دې ډول دي:

زه چې څرگند په دې دنيا سوم　　د ښکلي مخ په تماشا سوم

ستا پر جمال باندې شيدا سوم　　لــه خپلې ستې راجلا سوم

په ژړا ژاړم چې بېلتون دی

يمه پرديسی بل مې تون دی

د اوومې هجري پېړۍ په دويمه لسيزه کې (٦١٧هـ) زموږ پر هېواد د چنگېز حملې پيلېږي. د چنگېز او دده د اولادونو د حملو پر وړاندې د مقاومت موضوع په پښتو شعر کې پيلېږي. په دغه وخت کې موږ د بابا هوتک يوه سندره لرو چې د مقاومت خورا ډېره په زړه پورې نمونه ده.

د مغلو لښکرو به د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه. د اتغر او بولان سيمې به يې لوټلې. بابا هوتک خپل خلک راټول کړل او سره غر ته نژدې يې له مغلو سره سخت جنگ وکړ. په دې جنگ کې پښتانه لږ او غليم ډېر و، خو کله چې بابا هوتک په لوړ غږ دا سندره وويله، نو سوبه د پښتنو په نصيب شوه.

بابا هوتک د بارو زوی په (٦٦١هـ) د کلات په اتغر کې زېږېدلی، د خپل قوم مشر و، په (٧٤٠هـ) کال وفات شوی دی، د شعر يوه برخه يې داسې ده:

پر سورغر بل راته نن اور دی — وگړيه جوړ راته پيغور دی
پر کلي کور باندې مغل راغی — هم په غزني هم په کابل راغی
غښتليو ننگ کړئ دا مو وار دی — مغل راغلی په تلوار دی
په پښتونخوا کې يې ناتار دی — پر کلي کور باندې مغل راغی

د اتمې هجري پېړۍ په دويمه نيمايي کې نور شعري ډولونه په پښتو ادب کې راڅرگندېږي لکه غزل او مثنوي چې په دغه وخت کې د اکبر زمينداوري له خوا ويل کېږي:

د مثنوي نمونه يې داده:

زه عاشق يم يار هم نيز — نور څه لرو تميز
يو پر بله عاشقان يو — په خپل عشق کې صادقان يو
يو په بل پسې رنځور يو — چې نژدې نه يو مهجور يو
عشق که ښه دی که بلا دی — پيدا کړی زمونږ مولا دی

د اکبر زمينداوري د غزلې يوه برخه داده:

د خپل ځان له حيرانۍ څه ويل کړم — د عشق وير به تل پخپله پتول کړم
ما مدام لکه بورا پر گلو گشت کړ — اوس به ځم په سرتور سر فراق د گل کړم
د غماز لړمون به زه په لمبه کېږدم — ځيني هېر به د يار بزم گل او مل کړم
زما د يار د مينې اور په زړه کې بل دی — زه به سر و مال ښندم ديد به حاصل کړم

د ببلتون له ويره ژاړم اوښکې وينې
زه اکبر په خپل اشنا د سرښندل کړم

په نهمه هجري پېړۍ کې په پښتو شاعرۍ کې رباعي پيلېږي چې د لومړنيو رباعيو ويونکي خليل خان نيازی او سلطان بهلول لودي دی. سلطان بهلول (۸۵۰- ۸۹۴هـ) په ډهلي کې افغان پاچا و. په دربار کې به يې شاعران او عالمان پالل. پخپله هم شاعر و. خليل خان نيازی دده د دربار شاعر و چې دا رباعي يې ويلې ده:

خـړې وربځې ژاړي لــه پاسه　　کــويله ړغ کا بېلتون له لاسه
په هغه لوني گوهر په خول ستا　　دا مـرحبا کا ستا زموږ مواسه

د خليل خان نيازي په ځواب کې سلطان بهلول لودي سم د لاسه دا رباعي و ويله:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه　　گــوره وربځې د داد لــه پاســه
خـــول مې د عدل په درو روڼ دی　　جهان به زيب مومي زما له لاسه

د همدې نهمې پيړۍ په جريان کې پښتو ادب ته (ساقي نامه) هم راغله. دا ساقي نامه پټې خزانې تر موږ رارسولې ده. ساقي نامه د خمريه اشعارو يو ډول دی چې د ساقي، جام، گل، مل او صراحي صفتونه پکې بيانېږي. دا ډول اشعار د مثنوي په قالب کې ويل کېدل. د پښتو لومړنی ساقي نامه زرغون خان نورزي ويلې ده.

زرغون خان د نوزادو له نورزو ښځه دی. په (٩١٢هـ) دده پښتو ديوان بشپړ شوی دی. زرغون خان په (٩٢١هـ) په ديراوت کې وفات شوی دی.

د زرغون خان نورزي د ساقي نامې پيل دادی:

ساقي پاڅه پياله راکړه　　مـــرور يار مې پخــلا کړه
اوبه تويې په لمبو کړه　　اور مې مړ په دې اوبو کړه

د پښتو ادبياتو په لرغوني دوره کې يو شمېر مېړمنې شاعرانې هم تېرې شوې دي چې يوه يې زرغونه کاکړه ده. د نهمې هجري پېړۍ په دويمه نيمايي کې زېږېدلې ده، چې يو حکايت يې پټې خزانې راوړی دی:

اورېـــدلـــې مـــې قـــصـــه ده　　چـــې لـــه شـــاتـــو هـــم خـــوږه ده
د اخـــتـــر پـــه ورځ ســـهـــار　　بـــايـــزيـــد چـــې و رويـــدار
لـــه حـــمـــامـــه راوتـــلـــی　　پـــه کـــوڅـــه کـــې تـــېـــرېـــدلی
ايـــرې خـــاورې چـــا لـــه بامه　　راچـــپـــه کـــړلـــې نـــاپـــامـــه
مـــخ او ســـر يـــې ســـو ککړ　　پـــه ايـــرو پـــه خـــاورو خړ
بـــايـــزيـــد پـــه شـــکـــر کـــښـــو ســـو　　د خـــپـــل مـــخ پـــه پـــاکـــېـــدو ســـو
چـــې زه وړ يـــم د بـــل اور　　چـــې پـــه اور کـــې ســـم نـــســـکـــور

د زرغونې پښتو بوستان لومړنی اخلاقي اثر دی چې تر دې دمخه يې کومه بېلګه په پښتو ادب کې نه لرو. همدارنګه له فارسي څخه د ادبي اثارو د ترجمې تاريخ هم له زرغونې څخه پيلېږي.

زرغونه د پښتو ژبې شاعره، ژباړونکې او ښه خطاطه وه. په زرغونې پسې بله مېرمن رابعه ده چې د ظهير الدين محمد بابر د زمانې شاعره وه. په کندهار کې اوسېده. د اشعارو ديوان يې درلود. يوه رباعي يې پټې خزانې راوړې ده:

ادم يې ځمکې وته راستون کا — په اور د غم يې سوی لړمون کا
دوزخ يې روغ کا پرمخ د ځمکې — نوم يې د هغه، دلته بېلتون کا

په دې دوره کې دريمه مېرمن بي بي نېکبخته نومېږي. د شيخ الله داد لور او د شيخ قدم مېرمن وه. پلار نيکه يې په اشنغر کې اوسېدل. عالمه، زاهده او پرهېزګاره ښځه وه. په (۹۶۹هـ) کال کې يې د (ارشاد الفقرا) په نامه يو کتاب ليکلی و چې درې بوتې ترې محمد هوتک په پټه خزانه کې راخيستې دي. د يوې ټوټې څو بيتونه يې په دې ډول دي:

په زړه ښاد شي اې مؤمنه — په ظاهـــر په بـاطن سپينه
ظاهر زهد په اخلاص کړه — په زړه ټينګ شـــه له يقينه
شکر صبر په هر حال کړه — خود نمای مه شه خودبينه

په حکايتي اثارو کې په دغه دوره کې د دوست محمد کاکړ يو حکايتي اثر معلوم دی چې (غرغښت نامه) نومېږي او په (۹۲۶هـ) کال يې په ژوب کې نظم کړی دی.

له دې کتاب څخه د پټې خزانې مؤلف محمد هوتک يو حکايت تر موږ رارسولی دی چې يو څو بيتونه يې دادي:

لـــه نـــيکانـــو روايت دی — هسې تـــوګه حـــکايت دی
نور محمد کاکړ راوي دی — چې يې فيض تل جـاري دی
د نيکـــونو له خولې وايي — چې مـــنښت يې راته ښايي
چې کـــاکړ نيکـــه زاهد و — لـــوی ښښتن له تل عابد و

د غرغښت نامې حکايات په پښتو مثنوي نظم شوي وو.

په لسمه هجري پېړۍ کې په پښتو شعر کې عرفاني مضامين پراختيا مومي. دغه وخت په هندوستان کې درې شاعران پېژنو چې درې واړه صوفيان، عابدان او زاهدان وو. دا شاعران، شيخ عيسی مشوانی، شيخ علي سرور لودي او شيخ بوستان بړيڅ دي. له دغو شاعرانو څخه شيخ عيسی مشوانی د هندوستان د افغان پاچا شېرشاه سوري معاصر و. د ژوند زمانه يې د (٩٥٠هـ) شاوخوا ټاکل شوې ده. په پښتو، فارسي او هندي ژبو يې يوه منظومه رساله ليکلې ده.

د کلام نمونه يې په لاندې ډول ده:

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې
کله بـــادار يـــم کله مې خـــوار کړې
تـــه خـــو قـــادر يـــې پـــه صفتونـــو
کله مې نور کـــړې، کله مې نار کړې
عيســـی حيـــران دی په دې شـــيونو
کلـــه مې يار کـــړې کله اغيـــار کړې

د يوولسمې پېړۍ په لومړيو کې په کندهار کې شيخ صالح محمد الکوزی يو عارف شاعر تېر شوی چې يوه نمونه يې پټې خزانې تر موږ رارسولې ده. شيخ ډېر عابد او عالم سړی و. خپل وخت يې طالبانو ته په تدريس تېراوه او خلکو ته به يې د سمې لارې لارښوونه کوله.

د متن لنډيز

د پښتو ادبياتو لرغوني دوره له دويمې هجري پېړۍ څخه پيلېږي او د يوولسمې پېړۍ تر لومړيو کلونو پورې رسېږي. يا په بله وينا د امير کروړ سوري څخه پيل او د بايزيد روښان تر ظهور او پاخون پورې رسېږي. د لرغوني دورې اثار د ريگويدا، اوستا له سندرو سره ورته والی لري، ځکه چې موضوعگانې او قالبونه يې يو

ډول دي.

د لرغوني دورې موضوعات د نمانځنې سندرې، ویاړنې، ویرنې، مینه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي. شعرونه یې ساده او روان دي. پېچلي تخیلات او لفظي صنایع نه لري. د غوریانو په دوره کې د قصیدو جوړول یو نوی پړاو دی. ددغې دورې اثار لږ دي او یا تر موږه په محدوده توګه رارسېدلي دي او نوریې د زماني په تېرېدو سره له منځه تللي دي، ځکه د هر شاعر او لیکوال محدودې نمونې په لاس کې لرو. زیاتره کتابونه او دیوانونه د پردیو یرغلګرو (چنګیز، تیمور او نادر افشار) د حملو په پایله کې له منځه تللي او لوټ شوي دي. یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا څو پاڼې تر موږه رارسېدلي دي.

په دې دوره کې پښتو ادبي اثار د بدلون، ودې او پراختیا په حال کې دي؛ ځکه په همدغه دوره کې د خپلو ملي اوزانو ترڅنګه قصیده، قطعه، غزل او مثنوي هم رامنځته کېږي. د محتوا له اړخه پښتو شعر د ژوند بېلابېل موضوعات خپلوي، لکه: د رزم و بزم خبرې، دیني او عرفاني موضوعات، اخلاقي پند و نصایح، وعظونه او نور... د شعر ځینې ځانګړي معنوي ډولونه لکه ویاړنه، ساقي نامه، حکایتي اثار هم په دې دوره کې رامنځته کېږي.

د دریمې هجري پېړۍ په دوران کې له عربي څخه پښتو ته ژباړه پیلېږي، ورپسې له فارسي ادبیاتو سره پښتو ادبیات اړیکې پیدا کوي.

د سعدي بوستان په لسمه هجري پېړۍ کې د یوې پښتنې مېرمنې له خوا ترجمه کېږي، په دې توګه له فارسي څخه ژباړه په لسمه هجري پېړۍ کې پیلېږي. ددغې دورې اثار په غور، سلیمان غر او ملتان کې رامنځته شوي، یعنې دغه وخت پښتنانه له پښتونخوا نه نیولې تر هندوستان پورې اوسېدل. د دې دورې اثار په دوو لرغونو تذکرو پټې خزانې او تذکرة الاولیا کې راغلي دي. ددې دورې په اثارو کې د پښتو خپل زاړه لغتونه او ترکیبونه شته چې ځنې یې اوس په محاوره کې نه استعمالېږي. ددغې دورې اثار په وروستیو کې له عربي او فارسي څخه په کلماتو کې اغېز قبلوي.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې لاندې پوښتنو ته ځوابونه ووايي.

- د پښتو لومړنی شعر څه وخت او د چا له خوا ویل شوی دی؟
- په لرغوني دوره کې پښتو قصيده ويونکي څوک وو؟
- د لرغونې دورې اثار تر موږ پورې چا رارسولي دي؟
- د لرغونې دورې کومې ښځينه شاعرانې پېژنئ؟

۲ـ ښوونکی دې زده کوونکي په څلورو ډلو ووېشي يوه ډله دې د لرغونې دورې د شاعرانو نومونه، بله ډله دې کتابونه، بله ډله دې د شعر د ځانګړنو او څلورمه ډله دې د پښتو ادب اړيکې له نورو ژبو سره په څو کرښو کې وليکي.

۳ـ د مقاومت شعر څه وخت او د چا له خوا پيل شو؟

۴ـ زده کوونکي دې په متن کې عام او خاص نومونه پیدا او وليکي، بيا دې يې په وار سره په ټولګي کې ووايي.

۵ـ په لرغوني دوره کې نثر ليکل څه وخت پيل شول، له دغې دورې څخه موږ د نثر کومه نمونه لرو؟

۶ـ زده کوونکي دې لاندې لغتونه معنا او په جملو کې استعمال کړي:

لتاړ	ايوادونه	دبنن	پلن	زړن	مخسور
دريغ	ستايوال	سوبه	ګروه	روڼلی	مهجور
ښندم	کويله	خول	مواس	مرحبا	

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې په کور کې لوست په غور سره ولولي او ددغې دورې په مهمو ټکو دې خپل نظر وليکي، په بله ورځ دې يې په پښتو درسي ساعت کې ولولي.

ښځې او لنډۍ

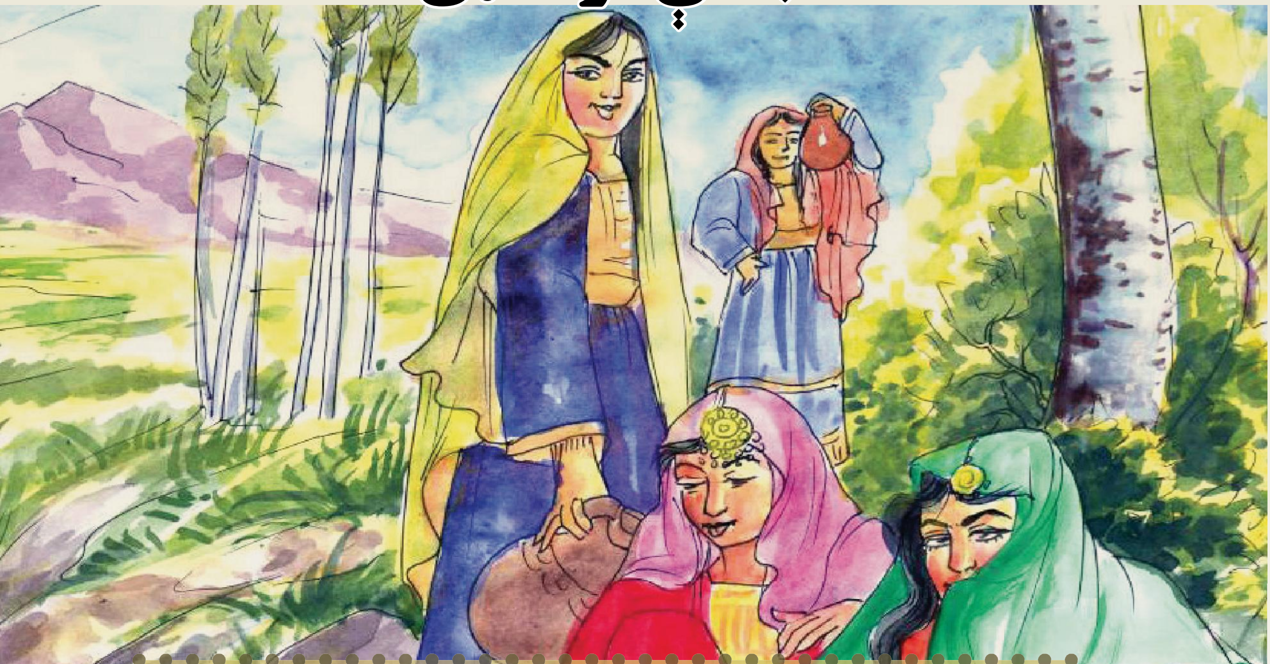

تاسې په تېرو درسونو کې ولوستل چې د پښتو شفاهي منظوم ادبيات په دوو ډلو وېشل کېږي. يوه ډله يې عامې سندرې دي او بله ډله يې خاصې سندرې دي. خاصې سندرې هغه دي چې د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا جوړې شوې دي. لکه چاربيتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور... عامې سندرې هغه دي چې ويونکي يې نه دي معلوم او په ټول ولس پورې اړه لري. لکه لنډۍ، سروکې، نارې، د ښادۍ بدلې او نورې. د عامو سندرو يو ډول لنډۍ دي چې د پښتو په منظومو شفاهي ادبياتو کې يو مشهور ډول دی. له لنډيو سره ټول پښتانه اشنا دي. لنډۍ دوه مسريزه منظومه ده چې لومړۍ مسره يې لنډه نهه سپلابه او دويمه يې اوږده ديارلس سپلابه ده. په دغه لنډه منظومه کې يو بشپړ مضمون ځايدای شي. لنډۍ په مختلفو سيمو کې په مختلفو نومونو يادېږي، لکه: لنډۍ، ټپه، ټيکۍ، مسره او نور...

په دې لوست کې به هغو لنډيو غږېږو چې د ښځو له خوا ويل شوې دي.

ـ ولې ښځې لنډۍ وايي؟

لکه څنګه چې مخکې مو وویل د لنډیو ویونکي معلوم نه دي. لنډۍ د عام ولس دي. یو شپون، یو اوښبه، یو بزګر او په زیاته اندازه زموږ کلیوالو ښځو ډېرې لنډۍ ویلي دي. یا په بله وینا ښځې د لنډیو په ایجاد کې ډېره برخه لري.

په ټولنه کې د ښځې د ژوند شرایط په خاصه توګه سخت دي، تر هر څه دمخه دا ټولنه د نارینه وو ده او نارینه وو د ځان لپاره جوړه کړې ده. د ټولنې اساسي ارزښتونه د نارینتوب ارزښتونه دي. په دې ټولنه کې په ښځې باندې دوه ډوله فشارونه راځي، فزیکي او اروایي. په فزیکي لحاظ د کور ټول درانه کارونه د ښځې په غاړه دي. د کر کروندې یو څه برخه په نارینه وو پورې اړه لري، خو نور ډېر وخت یې هسې تېرېږي.

ښځه له سهار نه تر ماخوستنه یوه شېبه کراره نه کېني. د فصلونو په وخت کې هم ښځه له نارینه وو سره د قولبې، لو او درمندونو په راټولولو کې پوره مرسته کوي. برسېره پر دې په ورځ کې دوه ځلې د اوبو راوړل، د اولادونو روزنه، ډوډۍ پخول، کټۍ پخول او جامې ګنډل او پریمنځل او نور داسې ډېر کارونه ښځې سرته رسوي.

هغه څه چې ښځه ځوروي، هغه ددې روحي فشار دی او احساس کوي چې ددې انساني ښځینه طبیعت د پښو لاندې کېږي او یا ورته په سپکه سترګه کتل کېږي، همدغه د روحي فشارونو له کبله د مقاومت ترځنګه عکس العمل ښکاره کوي او د خپل عکس العمل لپاره د سندرې (لنډۍ) لاره غوره کوي او په لنډیو کې د خپل اعتراض غږ پورته کوي او هغه څه چې په ښکاره ډول یې نه شي ویلی په لنډیو کې یې بیانوي.

لنډۍ د پښتو د ولسي ادب روح دی او د ژوند ټولو اړخونو پکې انعکاس موندلی دی. ښځې چې په عنعنوي توګه له ډېرو پابندیو سره مخ دي او په ډېرو موضوعاتو کې د وینا، مشورې او تصمیم حق نه لري، نو خپل دغه تاثرات په لنډیو کې څرګندوي چې د دوی دغه څرګندونه بیا ډېر ژر په ټولنه کې خپرېږي.

دوی په لنډیو کې د هرې موضوع څرګندونه کوي. ټولنیزې پابندۍ غندي، د خپلې مینې، غم او خوښۍ، د وصال خوښي او د فراق غم او غوسې، فخر او ویاړ، ننګ او غیرت او د ځینو ټولنیزو عنعناتو او دودونو څرګندونه کوي. د ژوند حقیقتونه یو په

یو بیانوي او ناوړه خواو ته یې په انتقادي توگه گوري. زموږ په ټولنه کې اکثره ښځه د عنعنوي او رواجي زنځیرونو په کړیو کې بنده ده او ددې انساني نفس یې قید کړی دی.

خدایه په څه گناه کړېږم
لکه ستي په سرو لمبو کې ناسته یمه

په لنډیو کې بې شماره کردارونه تر سترگو کېږي چې یو مهم کردار یې ښځه ده. ښځه لکه څنگه چې په ټولنه کې ده، هماغسې له هر موقف نه لکه خور، ماندینه، مور، خورزه، وریره او میني په توگه راڅرگندېږي.

د ښځو د لنډیو عامه موضوع د دوی مظلومیت دی او دا مظلومیت مختلف ډولونه لري. د پلار په کور کې مظلومیت، د مېړه په کور کې مظلومیت او په ټولنه کې ددوی مظلومیت.

پر مخ مې مه وهه ظالمه
د اوښکو ډکې سترگې چاته واړومه

کوم تاوتریخوالی چې له ښځو سره کېږي او یا جبري ودونو ته اړ ایستل کېږي او یا د ولور په وړاندې په جبري توگه د زیات عمر خاوند ته نکاح کېږي، دا ټول په هغو لنډیو کې وینو چې د ښځو له خوا ویل شوي دي.

د ښځو لنډۍ د دوی د ژوند هغه ربښتیني هنداره ده چې زیاتی او کمی پکې نشته.

چې ډوډۍ خورم دادا قارېږي
چې روپۍ شرنگ کړي دادا شین له خندا شینه

مینه یم منکره نه یم
که شینکی خال مې د چړو په څوکو ځینه

صورت زما واک یې د نورو
ربه ته واخلې دا بې واکه صورتونه

سوال د الله په در کې وکړه
پلار مې سودي دی ما مالدار ته ورکوینه

زما بې بې دادا ته وایه
خوشحاله نه یم له ناکامه ناسته یمه

مسافري دې روزي مه شه
زه دې په سپینه خوله ویده پرې ایښې یمه

لکه څنګه چې ښځې د تاریخ په اوږدو کې د وطن او استقلال ساتنې په وخت کې له خپلو نارینه ورونو سره څنګ په څنګ دریدلي دي، د خپلو میړانو او کارنامو یادونه یې په لنډیو کې کړې ده. په دغسې حساسو حالتونو کې یې نارینه وو ته روحیه ورکړې او د دوی د هڅونې له کبله هم بری تل زموږ د خلکو په نصیب شوی دی. د میوند په جګړه کې د ملالې لنډۍ یوه تاریخي بېلګه ده:

که په میوند کې شهید نه شوې
خدایږو لالیه بې ننګۍ ته دې ساتینه

نور مثالونه یې هم ډېر دي لکه:

که تور وربل مې میراتیږي
په وطن جنګ دی جانان نه ایسارومه

جانانه داسې وخت به راشي
چې ټوپک واخلو لاس تر لاس مورچل ته ځونه

جانان به څنګه توره نه کړي
تر نیمایي مورچله زه ورسره ځمه

ځینې څېړونکي وایي چې لنډۍ د یوې نیمې مسرې شعر دی. په دې یوه نیمه مسره کې پوره او بشپړه معنا پرته ده. په دې یوه نیمه مسره کې د مطالبو یو سمندر په غورځنګونو دی. په دې شعر کې د تېر وخت د یوې پېښې شوې حادثې سببونه او پایلې بیانېږي. چې ددغسې یوې لنډۍ په یادولو سره لوستونکي ته په ذهن کې د تېرې پېښې یو بشپړ انځور رامخته کېږي:

د خپله لاسه مې پرې مړ کړې
چې ډزې وشوې زه پر بام دروختمه

په لنډیو کې ښځو د پښتني ټولنې کمزورې اقتصادي حالت ډېر ښه څرګند کړی دی. نوکري او مسافري چې دواړه سره تړلي دي او دې دواړو خواو چې ښځې ځورولي دي نو بیا یې دا درد په لنډیو کې داسې بیان کړی دی:

په تا به کوم وطن اباد وي
زه د بېلتون په تروږمۍ کې ناسته یمه

نیستي پېغور نه دی جانانه
زه د چړبانګ میچنه ستا لپاره کړمه

سبا مې بیا د کډې وار دی
په سر پنډونه چلوم په زړه غمونه

خدایه د قطر بازار وران کړې
په شتو مېړو کې جونې کونډې ناستې دینه

مسافري په بې غمۍ کړه
ترله دې خپله په نامه دې ناسته یمه

د متن لنډیز:

لنډۍ د منظومو شفاهي ادبیاتو یو مشهور ډول دی چې ویونکي یې معلوم نه دي او د ټول ولس ګډ مال دی. لنډۍ د شفاهي ادبیاتو په عامو سندرو کې راځي چې د ښځو برخه پکې ډېره زیاته ده. لنډۍ دوې مسرې لري چې لومړۍ یې لنډه نهه سیلابه او دویمه یې اوږده دیارلس سیلابه ده.

په لنډیو کې ټول پښتانه او په تېره بیا ښځې د خپل ژوندانه خوښۍ او ناخوالې یو په یو بیانوي.

د ژوندانه ډېر هغه اړخونه چې دوی یې د ویلو حق نه لري په لنډیو کې څرګندوي. لنډۍ د ښځو لپاره د تسکین یوه وسیله ده چې خپل دردونه، احساسات او خپلې غوښتنې پکې بیانوي. په عامه توګه د ټولو پښتنو ژوند او په تېره د ښځو د ژوندانه داسې کوم اړخ به نه وي چې په لنډیو کې نه وي څرګند شوی. انساني مینه، خواري، مزدوري، مسافري او جلا وطني، پښتني عنعنات، وطن ساتنه او مېړانه، تاریخ او تاریخي پېښې، ګودر او ربېار، ستاینه او غندنه او د ورځني ژوند ټول اړخونه د لنډیو موضوعات دي.

لنډۍ په مختلفو سیمو کې په مختلفو نومونو یادېږي، لکه: لنډۍ، ټپه، مسره، ټیکۍ او نور... لنډۍ د ښځو د اظهار یوازینۍ وسیله ده چې خپل هر ډول احساسات پکې په ربښتیني ډول څرګندوي او وجه یې داده چې د لنډیو ویونکي معلوم نه وي او د چا نوم ورپورې تړلی نه وي.

د لنډیو له مطالعې څخه زموږ د خلکو ژوند، تاریخ، دود دستور، کړه وړه او د دوی ځانګړې خصوصیات څرګندېدای شي.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې متن په وار سره ولولي او بیا دې په متن کې راغلې یوه، یوه لنډۍ معنا کړي.

۲ـ زده کوونکي دې د لاندې لنډیو مفهوم په خپلو کتابچو کې ولیکي او بیا دې یې په ټولګي کې واوروي.

کـه پـه مـیـونـد کـې شـهـیـد نـه شـوې
خدایږو لالیه بې ننګۍ ته دې ساتینه

د خـپـلـه لاسـه مـې پـرې مـر کـړې
چې ډزې وشوې زه پر بام دروختمه

زمـا بـې بـې دادا تـه وایـه
خوشحاله نه یم له ناکامه ناسته یمه

۳ـ زده کوونکي دې په وار سره یوه یوه لنډۍ له خپله ځانه ووایي، موضوع او مفهوم دې پخپلو خبرو کې څرګند کړي.

۴ـ زده کوونکي دې لاندې پوښتنو ته ځوابونه ووایي:

- لنډۍ د جوړښت له مخې څه ډول شعر دی؟
- لنډۍ په کومو نومونو یادېږي؟
- لنډۍ په کومو سندرو کې راځي؟
- لنډۍ د چا له خوا څخه ویل کېږي؟

۵ـ په متن کې راغلې لنډۍ په غور سره ولولئ. په دغو لنډيو کې نومونه، صفتونه او فعلونه په نښه کړئ او په وار سره يې په ټولګي کې ولولئ.

۶ـ زده کوونکي دې په وار سره د لاندې لنډيو مفهوم په خپلو خبرو کې ووايي:

کــه ســرېنـــي فــصــلـــونــه وشـــول
مــاتــه لالـــي د ســـره ســـالـــو ويــلــي ديــنــه

ســتــرګـــې دې وې وتـــلـــې نـــه وې
چــې پــه مــالــت دې لــويــدم نــه دې ليدمه

فعل هغه کلمه ده چې له درې ګونو زمانو څخه په يوه کې د يو کار کېدل څرګند کړي.

لکه: خوړل، تلل، کول، کړل.

زه کتاب لولم، هغه ولاړ، ملالۍ تللې وه.

۷ـ زده کوونکي دې د لنډيو موضوعات وليکي او ودې وايي چې لنډۍ زموږ د ژوند کوم موضوعات راچاپېروي، بيا دې په وار سره په ټولګي کې ولولي.

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې په خپل کور کې، له خلکو، (په تېره بيا د کور له ښځو او نجونو څخه) يا له خپل شاوخوا خلکو څخه لس لس لنډۍ چې په دې لوست کې نه وي راغلي، په خپلو کتابچو کې وليکي او بله ورځ دې يې په ټولګي کې واوروي او خبرې دې پرې وکړي.

افضل خان او تاریخ مرصع

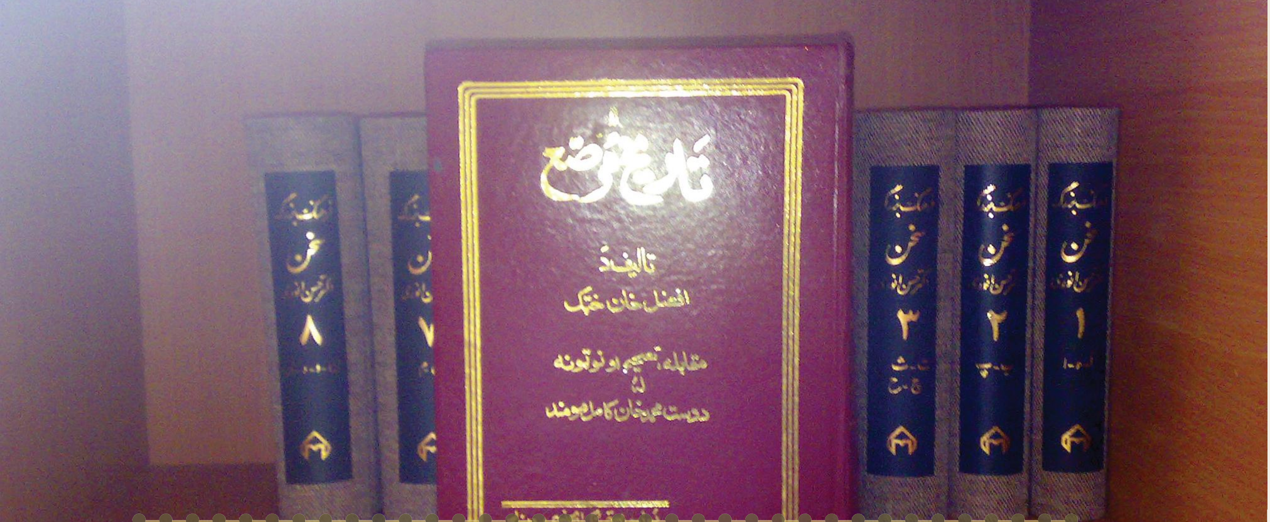

په پښتو ادب کې ډېر نومیالي لیکوال تېر شوي چې په خپل وخت کې یې د قدر وړ آثار لیکلي او پښتو ادب یې پخپلو لیکنو بډای کړی دی.

له روښانیانو نیولی، بیا تر خوشحال کورنۍ پورې او له دوی راوروسته د پښتو ادب ځلانده او غني دوره ده چې پښتو ادب پرې ښکلی دی.

د خټکو په کورنۍ کې ډېر شاعران او لیکوال تېر شوي چې موږ ته یې د شعرونو دیوانونه او نور کتابونه پاتې دي. ددغې کورنۍ یو نومیالی لیکوال افضل خان خټک دی چې پخپله یې هم پښتو ادب ته د پاملرنې وړ خدمتونه کړي دي او نور یې هم دغه خدمت ته هڅولي دي. په دې درس کې به تاسو د افضل خان خټک په اړه یو لړ معلومات ولولئ چې دده له ژوند او کتابونو سره اشنا شئ.

_ د تاریخ مرصع په اړه مو دمخه څه معلومات درلودل؟

_ د افضل خان نوم مو دمخه اورېدلی و، که مو اورېدلی وي په اړه یې خبرې وکړئ.

تاریخ مرصع په پښتنو تاریخونو کې یو مهم او ارزښتمن کتاب دی چې افضل خان خټک لیکلی دی. تاریخ مرصع په پښتو ژبه کې د پښتنو لومړنی تاریخ دی چې د پښتنو په اړه ډېر معلومات لري. افضل خان خټک په ۱۰۷۵هـ. کې پیدا شوی او تر ۱۱۶۱ یا ۱۱۶۴ پورې یې ژوند اټکل شوی دی.

افضل خان خټک د اشرف خان هجري زوی او د خوشحال خان خټک لمسی دی. له کوچنیوالي نه هوښیار او بیدار و. خوشحال خان هم پخپله کورنی کې ده ته زیاته پاملرنه کوله او زیاته هیله یې ورته لرله. دی هم له خپل نیکه سره په ځینو سفرونو او کله کله د ښکار کولو په وخت کې ملګری و. خوشحال خان په خپل ژوند کې د قوم مشري دده پلار اشرف خان هجري ته وسپارله، خو اشرف خان د خپل ورور بهرام په اختلاف کې د مغلو د حکومت په لاس کې ولوېد او هند ته زنداني ولېږل شو چې له څوارلس کاله زندان نه وروسته په هند کې مړ شو.

کله چې اشرف خان هجري د بهرام خان په لمسه د اورنګ زیب حکومت بندي کړ، نو بهرام خان د قوم د مشرتابه واګې پخپل لاس کې واخیستلې او د خوشحال خان له خوا هم مشري افضل خان ته وسپارله شوه.

د بهرام خان تر مړینې وروسته افضل خان په مستقله توګه د خپل قوم سردار شو. ویل کېږي چې یو شپېته کاله یې د خپل قوم مشري وکړه.

افضل خان د قوم د مشرۍ تر څنګه پښتو ادب ته هم ډېر خدمتونه وکړل. ښه شاعر و او په تاریخ لیکلو کې یې لوی لاس درلود. همدارنګه یو ښه ژباړونکی و. د شعرونو دیوان یې نه دی راپاتې.

د افضل خان خټک له مهمو اثارو څخه یو هم (تاریخ مرصع) دی چې قلمي نسخې یې په (برټش) موزیم، هند، بنګال او لاهور کې شته.

د تاریخ مرصع په لومړۍ برخه کې د ملک طالوت او خالد بن ولید بیان راغلی دی. ورپسې او وه دفترونه په دې ډول دي:

لومړی دفتر د لودي پاچاهانو حالات بیانوي. دویم دفتر د سوربانو په باره کې دی. دریم

دفتر د لویو پښتنو امیرانو حالات بیانوي. څلورم دفتر د کابل د صوبې پېښې څرګندوي. په پنځم دفتر کې د سړبني او نورو پښتنو قومونو بیان راغلی دی. شپږم دفتر د خټکو د قبیلې حالات او جګړې بیانوي. په اووم دفتر کې د پښتنو بزرګانو حالات او د ژوند پېښې راغلي دي. د کتاب په وروستۍ برخه کې د پښتني قبایلو نسب نامه راوړل شوې ده.

افضل خان خټک ددې تاریخ په لیکلو کې د خواجه نعمت الله هروي د (مخزن افغاني)، د اخوند درویزه له (مخزن الاسلام) او (تذکرة الابرار) او د خوشحال خان له (بیاض) څخه ګټه اخیستې ده.

په دې کتاب کې تر ۱۱۳۶هـ.ق. پورې واقعات راغلي دي، خو دا نه ده معلومه چې د کتاب لیکل یې څه وخت پیل کړي او په کومه نېټه پای ته رسېدلی دی. تاریخ مرصع په اصل کې د پښتنو تاریخ دی، خو په ضمني توګه د هندوستان د تاریخ پېښې هم پکې راغلي دي.

د تاریخ مرصع نثر روان او ساده دی. جملې یې لنډې لنډې او د پښتو سوچه کلمات استعمالوي. ځای، ځای پښتو متلونه هم راوړي.

مشکل او نا اشنا لغتونه نه کاروي. ځینې ترکیبونه یې فارسي ژبې ته نژدې دي. تاریخ مرصع د دوست محمد کامل مومند په مقابله او سریزه په ۱۹۷۴م. کال کې خپور شو. د کتاب د مخونو شمېر (۱۴۹۴) ته رسېږي.

د تاریخ مرصع د نثر نمونه:

((میرزا بله چاره بې له صلحې ونه لیدله، سړي یې تر میان کړل. راویې بلل، ورته یې وویل چې د ماکور هم ستاسو خپل دی. پښتانه چې په عقل کې سازوار دي ځکه ډېر نفساني دي. په لږ سود مقصود ډېر بهبود تر شاکوي. ورځ په ورځ به مشرانو د اولس میرزا ته امد و رفت کاوه.

یوه ورځ اته سوه کسه راغلل. همګي بې وسلې. یو محمود د محمد چغرزي زوی یو چړوکی په خپله بډه وړې وه. چې ورننوتل، د میرزا بدنیتي یې ولیدله.

هغه دې نورو ته ووې چې که وایئ زه به مرزا مړ کړم. هغو نورو منع کړ چې حق د نمک ساتلی بویه. موږه سره بد نه کا. دا چوغلي جنکا گیگیانې کړې وه چې دا هومره ډېر به یو ځلې بیا نه مومي او له دوي نه په نیکی خلاص نه شې. دا وخت غنیمت وګڼه او واړه قتل کا.

واړه یې وترل، یو، یو یې وواژه. په هغه وخت یو لوی ملک د میرزا په خدمت عرض وکړو چې دوه التماس ارزو لرم که قبول شي. میرزا ووې چې قبول دي.

اول یې دا ووې چې وراره زما ملک احمد له قیده خلاص شي. بادشاه یې خون معاف که، بل دې د اولس اطفال بند نه شي. بلکه پرېږدئ هر لور ته چې درومي. میرزا قبول کړ. میرزا ورته ووې چې زما گمان وو چې ته به خپل سر غواړې یا به دوه کسه ځوانان غواړې. ده ورته ووې چې تر دې واړو زه ښه نه یم. که دومره عزیزان مې مري زه به خپل ځان په څه خلاصوم.))

د افضل خان بل کتاب علم خانه دانش دی چې د فارسي د کلیله و دمنه پښتو ژباړه ده. د لرغوني هند د غه کتاب (پنج تنترا) په (۲۰۰ ق.م.) کې حکیم بیدیایي په سنسکرت کې لیکلی و. دغه کتاب بیا وروسته په پهلوي، عربي، یوناني، فارسي ژبو وژباړل شو. د اکبر پاچا په وخت کې د هغه یو درباري عالم او لیکوال ابو الفضل دا کیسې په فارسي ژبه د (عیار دانش) په نوم ترجمه کړې وې، چې افضل خان له همدې کتاب څخه د (علم خانۀ دانش) په نوم پښتو ته وژباړه.

افضل خان د دې کتاب د ژباړلو په هکله وایي: ((وپوهېږه چې کتاب د کلیله او دمنه جمع کړی د هندوستان دانشورانو دی. همېشه به دانایان او عالمان د یونان د فارس په دا فکر وو چې یو کتاب د ملوکانو د پاره دستور العمل ساز کړو. اما دا له چا ونه شوه. مګر د هندوستان په حکیمانو ساز شو، لوی لوی خبرې یې د بې زبانو جمع کړې. فایدې یې پکې ملاحظه کړې، حکمت د پند خبرې د حکیمانو چې دارو د رنځ د نادانانو او غذا و قوت د دانایانو دی. په طریق د هزل مطایبې دواړه چې دانایان یې د حکمت نه پند واخلي او نادانان یې رغبت قصې او افسانې ته وکړي. په رغبت په محبت یې یاد کړي او خورد

سالان چې په مقام د تحصیل د علم کې دي په گومان د علم و پند یادول په دوی گران نه دي چې په عقل تجربه ورسي. هغه چې دوی یاد کړي دي له هغو افسانو نه نفع واخلي او د عقل په خزانه دانشمند شي.

مثال ددې خبرې داسې دی لکه څوک په هلکوالۍ کم عقل وي او په مرتبه د عقل ورسي، په خزانه پېښ شي چې پلار دده د پاره ساتلی وي. په هغه توانگر شي او باقي عمر له ترده فارغ شي.))

افضل خان خټک سربېره پر دې چې یو مورخ، ژباړونکی، لیکوال او شاعر و، د خپلې ژبې سره یې ډېره مینه درلوده او د همدغې مینې پر بنسټ یې پښتو ژبې او ادب ته ډېر خدمتونه وکړل.

دده پر غوښتنه له عربي او فارسي څخه پښتو ژبې ته ډېر کتابونه وژباړل شول، لکه: دگوهر خان خټک (قلب السیر) د محمد مظفر تاریخ اعثم کوفي او د عبدالحلیم اختیارات بدیعې. د فرهنگي زیرمو د غني کولو او خوندي کولو لپاره یې هم کاتبانو ته دنده وسپارله چې د پښتو اثارو څخه څو نقلونه ولیکي. همدارنگه د خپل نیکه خوشحال خان خټک خواره واره اثار یې راټول او ترتیب کړل.

د خوشحال خان د کلیاتو او نورو اثارو یې څو، څو نسخې ترتیب کړې، افضل خان پخپله هم کتابونه ژباړل او نور یې هم هڅول چې د پښتو ژبې د بډایتوب په کار کې ونډه واخلي.

د افضل خان خټک نثر د خوشحال خان خټک او عبدالقادر خان خټک له نثر نه وروسته د خپل وخت یو ښه او غوره نثر گڼل شوی دی. د تاریخ مرصع نثر تاریخي نثر دی او د علم خانه دانش نثر قصه یي نثر دی. لکه څرنگه چې مخکې یادونه وشوه د افضل خان خټک د نثر جملې او ترکیبونه اسان او روان دي. وړې او لنډې جملې کاروي چې مطلب ترینه په اسانۍ اخیستل کېږي، خو دغه نثر د هندي او فارسي ځانگړي اصطلاحات او کلمات ډېر لري.

د نثر ادبي ښکلا یې کمه ده او ادبي ارزښت یې لږ دی. یو ازې د پښتو په تاریخي نثرونو

کې د پاملرنې او مطالعې وړ نثر دی ځکه چې د پښتنو لومړنی موجود تاریخ دی. د تاریخ مرصع په نثر لیکنه کې افضل خان د خوشحال خان خټک د نثر لیکنې د سبک پیروي کړې ده.

د خوشحال خان بیاض یې هم کټ مټ په تاریخ مرصع کې را اخیستی دی.

افضل خان خټک شعرونه هم ویل، خو د شعرونو د دیوان څرک یې تراوسه نه دی لګېدلی. د افضل خان د شعرونو یوه نمونه په تاریخ مرصع کې او بله په علم خانه دانش کې راغلې ده:

کاروبار مو همګي راته عیان دی
و عیان ته څه حاجت د بل بیان دی
سیلابونه د خلاف شول و بله جمع
بیا لنډی د آباسیند غونډې روان دی
آئینه چې له زنګاره مصفي وي
که زنګي مخ په کافورو نمایان دی
(له تاریخ مرصع څخه)

صورت مې هر څو که ډېر زبون دی
که مې د ځمکې د لاندې یون دی
زه به په لوري د اشنا خوځم
که یون مې هر څو په شواخون دی
(له عیار دانش څخه)

د متن لنډیز

افضل خان خټک د خټکو د کورنۍ یو روښانه ستوری و. د اشرف خان هجري زوی او د خوشحال خان خټک لمسی دی. په ۱۰۷۵هـ کې زېږېدلی او تر ۱۱۶۱ یا ۱۱۶۴هـ پورې ژوندی و. دی له خپل پلار نه وروسته د قوم مشر او سردار و.

مشهور اثار يې (تاريخ مرصع) او (علم خانه دانش) دي. تاريخ مرصع د پښتنو يو لوی او جامع تاريخ دی چې د لوديانو، سوريانو، خټکو، پښتنو اميرانو او پښتنو بزرگانو احوال پکې راغلی دی. د هندوستان د مغليه حکمرانې کورنۍ احوال او پېښې پکې هم راغلي دي.

په تاريخ مرصع کې تر ۱۱۳۶هـ. پورې حالات او پېښې راغلي دي. د افضل خان خټک بل کتاب علم خانه دانش د فارسي (عيار دانش) پښتو ترجمه ده چې په ۱۱۲۸هـ. کې يې کار تمام شوی دی.

د افضل خان د شعر دوې نمونې تر موږه رارسېدلي او نور شعرونه يې لاس ته نه دي راغلي. د افضل خان خټک په غوښتنه ډېر کتابونه له عربي او فارسي څخه ژباړل شوي دي. د خپل نيکه اثار يې راټول او ترتيب کړي دي. د خوشحال کليات او نور اثار يې د کاتبانو په واسطه په څو څو نسخو کې ترتيب کړي دي. په پښتو ژبه او ادب کې ددغه مؤرخ، ژباړونکي، ليکوال او شاعر کارونه د ستايني وړ دي.

څرگندونه

ميرزا الغ بيگ د تيمور له کورنۍ څخه د کابل والي و. (۸۵۶هـ.)

فعاليتونه

۱ــ زه کوونکي دې يو ځل متن له ځان سره ولولي او بيا دې لاندې پوښتنو ته ځوابونه ووايي:

- افضل خان له کومې کورنۍ څخه و پلار او نيکه يې څوک وو؟
- افضل خان د کومو آثارو خاوند دی نومونه يې واخلئ؟
- د افضل خان په کورنۍ کې کوم شاعران پېژنئ نومونه يې واخلئ؟

- د افضل خان له پلار سره څوک مخالف و او څه يې ورسره وکړل؟

۲ـ زده کوونکي دې د تاريخ مرصع د نثر نمونه په وار سره په ټولګي کې په لوړ غږ ولولي او بيا دې د متن مفهوم په خپلو خبرو کې وړاندې کړي.

۳ـ زده کوونکي دې د افضل خان مهم ادبي خدمتونه په يو پراګراف کې وليکي او بيا دې يې په ټولګي کې په وار سره ولولي.

۴ـ زده کوونکي دې په وار سره لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- تاريخ مرصع له څه شي نه بحث کوي؟
- افضل خان د تاريخ مرصع په ليکلو کې له کومو کتابونو څخه ګټه اخيستې وه؟

۵ـ زده کوونکي دې ځواب ووايي چې د افضل خان په غوښتنه کوم کتابونه ترجمه شوي دي؟

۶ـ د علم خانه دانش له ترجمې څخه د افضل خان مقصد څه و؟

۷ـ زده کوونکي دې په وار سره د افضل خان خټک د شعرونو نمونې په لوړ غږ ولولي او مفهوم دې په خپلو خبرو کې بيان کړي؟

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې هر يو پخپله خوښه د خټکو د کورنۍ په يو تن شاعر څو کرښې وليکي او په بله ورځ دې په پښتو درسي ساعت کې ولولي.

پښتو لنډه کیسه

د شلمې پېړۍ په راتگ سره د شعر تر څنگه د پښتو نثر لمن هم پراخه شوه، له پېچلتیا او تکلف نه ووت او د روانۍ، ساده گۍ او عام فهمۍ لاره یې غوره کړه. له زړو شکلونو سربېره یې نوي شکلونه هم پخپله غېږه کې ومنل. په دې معنا چې نوي صنفونه او ډولونه یې خپل کړل.

لکه لنډه کیسه، ناول، ډرامه، سفرنامه، تکل او نور ډولونه په پښتو ادب کې رواج شول، وده یې وکړه او پراختیا یې وموندله. ددغو نویو ادبي ژانرونو هریو یې ځانته ځانگړې جوړښت او چوکاټ لري چې د خپلو ځانگړتیاو له مخې یو له بله جلاکېږي.

موږ په دې لوست کې د لنډې کیسې په تاریخچه باندې لنډې خبرې لرو او د لنډې کیسې د جوړښت او توکو په اړه به هم یو لړ لنډ معلومات ولرو چې تاسې ته بې گټې نه دي.

_ لنډه کیسه څه ته وایي؟

_ په پښتو کې کوم لیکوال پېژنئ چې لنډې کیسې یې لیکلې دي؟

له کومې ورځې نه چې د انسان ژوند پیل شوی دی، له هماغې ورځې نه کیسې هم پیل شوي دي. پخپله انسان د ژوند په اوږدو کې کیسې جوړې کړي دي او د ژوند په زړه پورې پېښې يې د کیسو په بڼه یو بل ته لېږدولي دي. دا کیسې په لومړي سر کې په شفاهي ډول وې خو کله چې خط منځته راغی نو ددغو کیسو یو څه برخه په لیکلي بڼه خوندي شوه. د نننۍ لنډې کیسې فکر هم له دغو فولکلوري کیسو نه رازېږېدلی دی. نننۍ لنډه کیسه چې په انګرېزي ژبه کې ورته شارټ سټوري (Short Story) وايي لومړی په غرب کې رامنځته شوه.

په ختیځ کې کیسه ډېره زړه او لرغونې ده. د اربابي کیسو مجموعه د (پنجا تنترا) په نامه له دوه زرو کلونو نه زیات عمر لري. دا کتاب د نړۍ په ډېرو ژبو ژباړل شوی چې په پښتو کې يې ژباړه درې سوه کاله د مخه افضل خان خټک کړې ده. له لسمې پېړۍ نه راوروسته په پښتو کې د احمد اخوند لنډ، لنډ حکایتونه هم شته چې اوسنیو لنډو کیسو ته یو څه ورته والی لري؛ خو کومه نننۍ لنډه کیسه چې په غرب کې يې شارټ سټوري بولي په نولسمه پېړۍ کې پیل شوه. لنډه کیسه په اوسنۍ بڼه امریکايي لیکوال اډګارالن پوه پیل کړه او په ۱۸۴۲م. کال کې يې ورته ځانګړي اصول وټاکل. یو بل امریکايي لیکوال او کره کتونکي براندر ماتیوز په (۱۸۸۵م.) کال کې په انګلیسي ژبه کې د لنډې کیسې د نوم وړاندیز وکړ. اډګارالن پوه د لنډې کیسې بنسټګر دی او د لنډې کیسې د پلار لقب يې هم ګټلی دی. لنډه کیسه لکه څنګه چې وویل شول په اروپا کې رامنځته شوه او بیا يې د نړۍ ادبیاتو ته لاره پیدا کړه. له انګرېزي ادب څخه په تقلید په اردو ادب کې لنډه کیسه پیل شوه.

په اردو ادب کې لنډه کیسه په (۱۹۰۴ ـ ۱۹۰۷م.) کلونو کې رامنځته شوه او لومړنی لیکوال چې په دغو کلونو کې يې لنډه کیسه ولیکله پریم چند نومېده. د اردو ادب په تقلید په پښتو ادب کې هم لنډه کیسه د لومړي ځل لپاره د شلمې پېړۍ په دویمه لسیزه کې پیل شوه. په پښتو ادب کې سید راحت زاخیلی لومړنی لیکوال و چې په (۱۹۱۷م.) کال کې يې د (کونډې نجلۍ) په نوم لنډه کیسه ولیکله. په کوزه پښتونخوا کې په راحت پسې بیا نورو لیکوالو د لنډې کیسې په لیکلو پیل وکړ چې د ادب دغه ډول

ته يې وده او پراختيا ورکړه. په راحت پسې چې کوم ليکوالان د لنډې کيسې په ميدان کې ځلېدلي دي، نومونه يې په دې ډول دي: ميا ازادګل، سربلند خان، سمندر خان سمندر، عبدالروف نوشهروي، ماسټر عبدالکريم، مير مهدي شاه مهدي، قلندر مومند، ګل افضل خان، زيتون بانو او نور...

په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره لنډه کيسه پوهاند عبدالحی حبيبي وليکله او په (۱۳۱۵هـ.ل.) کال يې د (طلوع افغان) په اخبار کې خپره کړه. دا کيسه (توربالی پښتنه) نومېده. له پوهاند عبدالحی حبيبي نه وروسته يو شمېر نورو ليکوالو لنډې کيسې وليکلې او دغه نوي ادبي ژانر ته يې وده ورکړه. هغو ليکوالو چې په دې برخه کې کار کړی دی نومونه يې په دې ډول دي: موسی شفيق، ميرا جان سيال، ګلاب ننګرهاری، حبيب الله تږی، ابراهيم عطايي، محمد دين ژواک، امين افغانپور، عبدالمنان ملګری، مصطفی جهاد او نور...

د لنډې کيسې ځانګړتياوې:

اډګار الن پوه د لنډې کيسې تعريف داسې کوي: لنډه کيسه هغه نثري داستان دی چې لنډ وي او له نيم ساعت څخه تر دوو ساعتونو پورې ختم شي.

خو دا بايد په ياد ولرو چې اوس لنډې کيسې له دې څخه هم لنډې شوي دي. د لنډې کيسې د رامنځته کېدو علت په دې کې دی چې څومره بشري ټولنې د پرمختګ پړاو ونه وهل، نو په هماغه اندازه د انسانانو ضرورتونه او مصروفيتونه هم زياتېدل. لکه څنګه چې پروني انسان ډېر وزګار وختونه درلودل او اوږده اوږده رومانونه به يې لوستل، نو نننی انسان د ډېر مصروفيت له کبله دا کار نه شو کولای، خو ددې اړتيا يې هم محسوسوله چې خپله ادبي تنده ماته کړي. همدغه وجه وه چې اوږدو کيسو خپل ځای لنډو کيسو ته پرېښود او په داستاني ادب کې لنډه کيسه خلکو ته ډېره په زړه پورې شوه. د لنډې کيسې يو ستر ارزښت د هغې لنډون دی چې د وخت د ضايع کېدو مخه نيسي.

لنډه کيسه يو پلاټ يا خاکه لري. په پلاټ کې د پېښو تسلسل راغلی وي يا په بله وينا پيل، منځ او پای پکې وي. چې په پای کې د غوټې خلاصېدلو ته رسېږي. د لنډې کيسې پلاټ کېدای شي کوميډي، تراژيدي، رومانتيک او يا طنز ډوله وي. د کيسې روايت به

يا په لومړي شخص يا دريم شخص باندې ولاړ وي.

د لنډې کيسې د جوړښت توکي په دې ډول دي: ۱_ پېښه، ۲_ پلاټ يا طرحه، ۳_ د کيسې پيلامه، ۴_ کرکټرونه، ۵_ تلوسه يا ذهني هڅونه، ۶_ مکالمې (خبرې اترې) او د مناظرو انځور، ۷_ تخيل، ۸_ د کيسې اوج يا لوړ ټکی، ۹_ د کيسې پايله.

هره لنډه کيسه پر يوه پېښه باندې ولاړه وي، که پېښه نه وي نو کيسه نه رامنځته کېږي. طرحه د پېښو تسلسل دی چې ټوله کيسه په دغه طرحه يا خاکه باندې درېږي. پيلامه هم په کيسه کې مهمه ده او دا په ليکوال پورې اړه لري چې کيسه له کوم ځای نه پيلوي او څنگه يې پيلوي. دا په ليکوال پورې اړه لري چې کيسه له منځه پيلوي، له پېښې او يا له پايه خو مهمه داده چې منطقي تسلسل او ارتباط يې وساتي او داسې يې پيل کړي چې لوستونکي جذب کړي.

تلوسه هم د ليکوال په مهارت پورې اړه لري چې څنگه ليکوال د پېښو جزئيات داسې ترتيب کړي چې لوستونکي ته تلوسه پيدا شي چې اوس به څه کېږي؟ کرکټرونه د کيسې شخصيتونه دي چې په کيسه کې خوځېږي او عمل کوي. په دې کرکټرونو کې يو اصلي کرکټر يا هيرو وي چې پېښې په هغه پورې اړه لري او له مختلفو حالتونو او پړاوونو سره مخامخ کېږي. مکالمې يا خبرې اترې په کيسه کې مهمې دي. د کرکټرونو حالات او د پېښو تداووم ترې څرگندېږي او کيسه مخ پر وړاندې بيايي او خوند يې هم زياتوي. منظر کشي هم ضروري ده، ځکه چې يوه پېښه په يو ټاکلي ځای او ټاکلي وخت کې رامنځته کېږي او ليکوال دې ته اړ دی چې د مکان يا ځای سم انځور وړاندې کړي.

له تخيل نه په کيسه کې د پېښو په انځورولو او د کيسې په بيان کې کار اخيستل کېږي. ليکوال د تخيل په ځواک سره د کيسې پېښې او بيان لوستونکو ته داسې وړاندې کوي چې کټ مټ ورته رښتيني ښکاري.

د کيسې لوړ ټکی هغه دی چې ستونزې او ربړې د حل پړاو ته رسي او غوټې يو په بل پسې خلاصېږي. دلته کيسه د منطقي پايلې په لور روانېږي. د کيسې پای هغه پړاو دی چې دلته بايد د ليکوال هغه ټول مقصد، اغېز يا پيغام چې ليکوال يې لوستونکي ته رسول غواړي، بشپړ شي او بيا لوستونکي پخپله قضاوت وکړي نه دا چې پايله بربنډه وي.

په لومړي سر کې چې لنډه کیسه رامنځته شوه، نو موضوعات یې محدود وو، په دې معنا چې یا به کیسه کرداري وه یعنې دا چې ټوله کیسه به د یو مخصوص کردار یا کرکټر په شاوخوا چورلېده. یا به د پېښې کیسه وه چې په دې کې به د کیسې اصلي موضوع پېښه وه. همدارنګه به یا د چاپېریال کیسه وه چې د چاپېریال ژوره عکاسي به په الفاظو کې کېدله او پېښه او کرکټر به پکې ضمني وو، خو په راوروسته وختونو کې د کیسو د موضوعاتو لمن پراخه شوه او د ژوندانه له ټولو موضوعاتو نه یې غېږه راچاپېره کړه.

د متن لنډیز:

لنډه کیسه په غرب کې په نولسمه پېړۍ کې رامنځته شوه. امریکایي لیکوال اډګارالن پوه لومړنی لیکوال و چې لنډې کیسې یې ولیکلې او هم یې د لنډې کیسې اصول ولیکل. په شلمه پېړۍ کې لنډه کیسه اردو ادب ته راننوتله او لومړنی لیکوال یې منشي پریم چند و چې لنډه کیسه یې ولیکله. د شلمې پېړۍ په دویمه نیمایي کې په پښتو ادب کې لنډه کیسه پیل شوه. لومړنی لیکوال راحت زاخیلی و چې په (۱۹۱۷م) کال کې یې د کونډې نجلۍ په نوم لنډه کیسه ولیکله.

لنډه کیسه هغه نثري داستان دی چې لنډ وي او له نیم ساعت څخه تر دوو ساعتونو پورې وخت ونیسي. لنډه کیسه هغه نثري داستان دی چې په هغه کې یو چاپېریال یا یو کردار یا یوه کیسه د نورو کردارونو یا پېښو په مرسته داسې بیان شوې وي چې د مکان او زمان پوره یووالی پکې موجود وي. لنډه کیسه منظمه او مشخصه طرحه لري، یو اصلي کرکټر لري، یوه پېښه لري چې کرکټر په پېښه کې ورانده کېږي. ټولې برخې یو له بل سره متقابلې اړیکې لري، یوه اغېزه په لوستونکو باندې ښندي، پیل او پای لري او څرګنده ده چې لنډه به وي. لنډه کیسه خپل موضوعات له روان ژوند نه اخلي او د موضوعاتو لمن یې پراخه ده. په پښتو کیسه لیکنې کې یو لړ مشهورې څېرې لرو چې ځینې یې دادي:

راحت زاخیلی، ماسټر عبدالکریم، میر مهدي شاه مهدي، قلندر مومند، موسٰی شفیق، میرا جان سایل، محمد دین ژواک، ګلاب ننګرهاری، امین افغانپور، منان ملګری او نور...

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې متن په چوپه خوله ولولي او بیا دې لاندې پوښتنو ته ځوابونه ووایي:

- لومړنی پښتو لنډه کیسه چا په کوم وخت او په کوم نامه ولیکله؟
- په افغانستان کې لنډه کیسه چا ولیکله او په کوم نامه وه؟
- د لنډې کیسې کوم لیکوال پېژنئ نومونه یې واخلئ؟
- لنډه کیسه ولې رامنځته شوه؟

۲ـ زده کوونکي دې له ښوونکي څخه وروسته د متن یوه یوه برخه په لوړ اواز ولولي او بیا دې د لنډې کیسې د جوړښت توکي په کتابچه کې ولیکي او په وار سره دې یې په ټولګي کې واوروي.

۳ـ هغه زده کوونکي چې کومه کیسه یې زده وي، نورو ټولګیوالو ته دې یې په شفاهي توګه ووایي نور زده کوونکي دې پرې بحث وکړي.

۴ـ زده کوونکي دې په وار سره د هغو کیسو او لیکوالو نومونه واخلي چې دوی لوستي دي او د کیسې لنډیز دې پخپلو خبرو کې وړاندې کړي.

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې د کورنۍ د غړو په مرسته یوه موضوع انتخاب کړي او په خپل قلم دې په هغه موضوع باندې یوه لنډه کیسه ولیکي او بله ورځ دې یې په ټولګي کې واوروي.

ویلیام شکسپیر ۱۵۴۶- ۱۶۱۶م.

نړیوال ادبیات په ټوله بشري نړۍ پورې اړه لري. په دې ادبیاتو کې له بېلابېلو هېوادونو څخه مشهورې څېرې او د دوی اثار، سبکونه او ادبي مکتبونه څېړل کېږي.

په تېره بیا هغه لیکوال او اثار چې نړیوال شهرت یې موندلی او د نړۍ په ډېرو ژبو ژباړل شوي دي. د خپلې ژبې او ادب تر څنګه د نړیوالو ادبیاتو مطالعه هم اړینه ده، ځکه چې ادبیات سرحدونه نه پېژني او یو له بل نه اغېز او اخیستنې قبلوي. لکه څنګه چې څرګنده ده نوي ادبي ژانرونه له نړیوالو ادبیاتو څخه زموږ ژبې او ادب ته راغلي دي. په پښتو ژبه کې هم د نړیوالو ادبیاتو ژباړې شوي دي. همدغه ژباړه ده چې د نورو ادبیاتو سره زموږ اړیکې پیدا کوي، خو څومره چې لازمه ده هغومره د نړیوالو ادبیاتو ژباړه په پښتو کې نه ده شوې. موږ دې ته اړ یو چې د نړۍ له ادبیاتو خبر شو او د نړیوالو ادیبانو له تجربو څخه ګټه واخلو چې ددې ګټه د ادب په غنیتوب کې بې اغېزې نه ده.

_ تاسې د نړیوالو ادبیاتو کومه څېره پېژنئ؟

_ تراوسه مو د نړۍ د ادبیاتو کومه نمونه لوستې ده؟

د نړۍ نامتو ليکوال او شاعر شکسپير د بريتانيا د سترانفورد په ښار کې په يوه بزګره کورنۍ کې سترګې وغړولې. د ژوندانه په اړه يې ډېر معلومات په لاس کې نشته. په خپل پلرني کلي کې ښوونځي ته لاړ او لاتيني او يوناني ژبې يې څه ناڅه زده کړې.

څه موده يې د ښوونکي دنده ترسره کړه. شکسپير په (۱۵۸۲م.) کال کې چې اتلس کلن و، له يوې ښځې سره يې واده وکړ چې تر ده اته کاله مشره وه. له تياتر سره يې زياته مينه وه او د همدغې مينې له کبله په (۱۵۸۵م.) کال لندن ته لاړ. په (۱۵۹۴م.) کال کې د تياتر له يوې مشهورې ډلې سره يوځای شو چې د (لردچمبرلين) په نوم يادېده. زياتې پيسې لاس ته ورغلې او په (۱۵۹۷م.) کال کې يې د سترانفورد په ښار کې ډېرې ځمکې واخيستلې.

په (۱۵۹۹م.) کال کې د نوي جوړ شوي کلوپ برخه وال شو چې د (لرد چمبرلين) بنسټ و. دغه تياتر بيا د خپل وخت مشهور تياتر شو. په همدې تياتر کې د شکسپير ډېرې ډرامې وښودل شوې او ډېره ګټه يې ترلاسه کړه.

شکسپير په (۱۵۹۲م.) کال کې مشهور ډرامه ليکونکی او لوبغاړی شو. خپل لومړني اثار يې چې چاپ کړل، هغه منظوم داستانونه وو.

تر دې وروسته شکسپير تر (۱۶۱۳م.) پورې په سترانفورد کې پاتې شو. دلته يې يو لړ ننداريې وليکلې چې د نړۍ مشهورې ډرامې شوې. د شکسپير لومړني اثار تاريخي ننداريې وې، لکه: شپږم هانري، دريم ريچارد او دويم ريچارد.

لومړنۍ مشهوره تراژيدي يې (روميو او ژوليت) وه، دغه داستان چې د يوې غمجنې مينې بيان کوي په ټوله نړۍ کې مشهور شو. په دې داستان کې له دوه دښمنو کورنيو څخه د دوو مينانو مينه ښودل کېږي چې د دوی په مړينه پای ته رسېږي.

شکسپير يو لړ کوميډي ډرامې هم ليکلې دي چې ډېرې مشهورې دي، لکه: تېروتنې، دوه نجيب زاده، د مينې بېهوده رنځ او نورې...

شکسپير له (۱۶۰۰م.) نه تر (۱۶۰۹م.) کلونو پورې مشهورې تراژيدي ننداريې وليکلې چې په لاندې ډول دي:

(هملت) يې په (۱۶۰۱م.) کال کې وليکله. د شکسپير دا ننداره د نړۍ له مشهورو ننداړو څخه يوه ده. په دې ډرامه کې (هملت) د ډنمارک شهزاده د خپل پلار له مرګه وروسته د سودا په ناروغۍ اخته کېږي.

هغه گومان کوي چې کاکا یې چې دده له مور سره واده کړی پاچا شوی دی او دده د پلار قاتل دی. (هملت) د انتقام په فکر کې لوېږي.

په اندېښنو کې وي او له یو ډول تردید سره مخامخ کېږي. ډېر فکر کوي، خو نه شي کولای چې عمل وکړي. د ډرامې راز دده په عجیبه طبیعت او اندېښنه کې دی او د ځنګه او ولې پوښتنې دي چې دی ورسره مخامخوي.

(اتللو): دا ډرامه یې په (۱۶۰۴م.) کال کې ولیکله. د اتللو د ژوند داستان ښکاره کوي چې یو پوځي قوماندان دی او ښځه یې (دزدمونا) نومېږي. اتللو یو عسکر (کاسیو) ته یوه رتبه ورکوي یو بل سپاهي (یاګو) چې ډېر شریر انسان دی، کینه اخلي. اتللو ته په دروغو وایي چې (کاسیو) او ستا مېرمن نامشروع اړیکې لري. اتللو په غوصه کېږي او خپله مېرمن (دزدمونا) وژني. کله چې په خپله اشتباه پوهېږي، نو له خلکو نه غوښتنه کوي چې د بې پامه سخت مین په نوم دې یاد شي.

(مکبث): دا ډرامه یې په (۱۶۰۶م.) کال کې ولیکله. د ډرامې اصلي شخصیت (مکبث) دی چې درې جادوګرې ورته په مرموزه توګه وړاندوینه کوي چې ته به په راتلونکې کې د سکاټلنډ پاچا شې. (مکبث) د پادشاهۍ د لاس ته راوړلو لپاره هلې ځلې پیلوي. د خپلې ښځې په مرسته پادشاه په ناځوانه توګه وژني، خو په هېڅ وجه د وینې رنګ دده او دده د ښځې له لاسونو څخه نه ځي. په پای کې همدغه وینه د دوی ګرېوان نیسي او سزا مومي.

(انتوني او کلوپاترا) یې په (۱۶۰۷م.) کال کې ولیکله. دا د شکسپییر یوه بله تراژیدي وه چې کیسه یې د روم د سردار انتوني او د مصر د ملکې کلوپاترا په مینه څرخي. له (۱۶۰۰م.) نه تر (۱۶۰۹م.) پورې یې یو لړ طنز ډوله ډرامې هم ولیکلې. وروستۍ ننداري یې دوې کومیډي وې چې د (ژمي داستان) او (توپان) نومېږي. شکسپییر (۳۸) ننداري ولیکلې او په نړۍ کې یې د لوی ډرامه لیکونکي نړیوال شهرت ګټلی دی. دده شعرونه د انګلیسي ژبې په مشهورو شعرونو کې حسابېږي.

شکسپییر د لویو غنایي شاعرانو له ډلې څخه دی. د هغه غزلې چې له (۱۵۹۳م.) نه تر (۱۶۰۱م.) کال پورې یې ویلي دي، د نړۍ له ښکلو غزلو څخه دي. له انسان سره د شکسپییر همدردي ژوره وه او دغه احساس د هغه د ډرامو په اشخاصو کې ځلېده. د هغه شعرونو به د ندارو اشخاصو ته تلپاتې ژوند ورکاوه. دلته د شکسپییر د یوې منظومې پښتو ژباړه د بېلګې په توګه راوړو:

اې زما محبوبې!

ډېر ځله د خپل بخت له ستم او رسوایۍ نه د خلکو په منځ کې یوازې پر خپلې بېنوایۍ اوښکې څڅوم او د اسمان کاږه غوړونه په خپلو بېهوده فریادونو ځوروم. پر خپلې طالع نفرت وایم چې ولې د فلاني غوندې نه یم چې زړه یې زما له زړه نه هیله من دی او یا مې ولې څېره د هغه بل په شان نه ده چې ټولو ته په زړه پورې او د خوښې وړ دی.

په دغه حال کې له ځانه سخت بېزاره کېږم او هغه څه چې لرم یې، په هغه باندې خوشحاله کېږم، خو کله چې ستا په یاد کې ولوېږم، نو بېدریغه مې روح لکه د مرغۍ غوندې له توپاني ځمکې نه والوزي او ستا د مینې له یادولو نه یو داسې دولت په لاس راشي چې دغه وخت یې له پادشاهانو سره په بدلېدو راته ننګ درېږي.

هرکله چې د تېرو ورځو یاد د خپلو افکارو په خاموشۍ باندې راچاپېر وینم، نو ډېر څیزونه دي چې د هر یو په غوښتلو زیات رنځېږم. په پای کې ناهیلی شم. پخواني غمونه او ګران یاران چې په یوه بې نښانه شپه کې په مرګ پټ شوي دي، یو ځل بیا زما سترګو ته نېغ ودرېږي او زما سترګې چې په ژړا نه دي اموخته، یو ځل په اوښکو کې ډوبې شي. بیا د عشق په هغو اندېښنو کې ولوېږم چې کلونه پخوا ما له خپله خاطره ایستلې دي.

هغه ستمونه مې چې په تېر وخت کې لیدلي او هېر کړي دي، له سره ورته په ګیلو شم. د تېر وخت یوه یوه شېبه شمارم او هرې یوې ته اوښکې څڅوم، داسې لکه دا دنده چې مې پخوا سرته نه وه رسولې.

خو اې زما مهربانې محبوبې! که په دغه وخت کې تا یاده کړم، نو هر ستم مې چې ایستلی هغه جبران کېږي او ټول غمونه مې پای ته رسي.

***

مرمر او د شهزادګانو مجسمې به له دې قوي شعر نه اوږد ژوند ونه کړي او ستا نوم به په دې کرښو کې د تل لپاره ځلېږي. د هرې تیرې نقش به د زمان ناپاک لاسونه سولوي او د هرې قوي ماڼۍ بنسټ به په جنګ ویجاړ او له خاورو سره خاورې شي، خو ستا نښان به په دې دفتر کې د جنګ له ګټې او زمان نه خوندي وي.

مرګ او دښمني چې ټول څیزونه د هېرولو ښاخ ته غورځوي، ستا نوم ته زیان نه شي رسولای. ټول راتلونکي نسلونه چې د نړۍ تر وروستي ساه پورې به په دې جهان کې وي، ستا ستاینه به

په شونډو لري.

نو ارامه کېږه! د حشر تر ورځې چې بیا له سره ژوند پیلوي. په دې شعر کې به ژوندۍ پاتې وې او د عاشقانو په سترګو او زړونو کې به ځای ولرې.

***

لکه څنګه چې بې اختیاره څپې د ساحل خواته شړل کېږي، زموږ د عمر شېبې هم د مرګ پر لور منډې وهي. هره شېبه چې د پخوانۍ شېبې ځای نیسي، نو په دې سخت یون او زیار کې هېڅکله ځنډ او پای نه قبلوي.

نوی زېږېدلی ماشوم چې د روښنایۍ له چینې نه یې ژوند اخیستی، په پرله پسې توګه مخ ته ځي چې بلوغ ته ورسېږي، خو ډېر ژر بد زړې تیارې له هغه سره په جګړه پیل کوي چې د ځوانۍ تاج یې له سره وتښتوي.

روزګار د عمر پسرلی په توپاني خزان اخته کوي او د زړورو په ورین تندي ګونځې راپیدا کوي. د طبیعت نادره شیان خپله مړۍ کوي او د مرګ په لور د هستۍ ټول درمندونه لو کوي، خو ته اې زما محبوبې! له هر ډول ضرر نه په امن کې یې ځکه چې د هغه د ستم لاس زما له شعر نه لنډ دی. زما کرښې به تر ډېره تلپاتې وي لکه ستا د ښکلا ستاینه چې تا تلپاتې ساتي.

د متن لنډیز:

د نړۍ له نامتو څېرو څخه یو هم ویلیام شکسپیر دی چې له (۱۵۶۴م.) کال نه تر (۱۶۱۶م.) کال پورې ژوندی و. دی د انګلستان د سترانفورد په ښار کې زېږېدلی و. په ښوونځي کې یې لاتیني او یوناني ژبې زده کړې.

کله چې په (۱۵۸۵م.) کال لندن ته لاړ، نو بیا د تیاتر له یوې ډلې سره وتړل شو او د ننداړو په لیکلو یې پیل وکړ. د نړۍ لوی ډرامه لیکونکی شو او ډرامو یې هم نړیوال شهرت وګاټه.

شکسپیر (۳۸) ننداړې ولیکلې چې په دې ډرامو کې تاریخي، تراژیدي، کومیډي او طنز ډوله ننداړې هم وې. د شکسپیر ټولې ننداړې مشهورې دي، خو ډېرې مشهورې یې رومیو او ژولیت، هملت، اتللو، مکبث، انتوني او کلوپاترا او نورې دي.

شکسپیر د انګرېزي ژبې وتلی شاعر هم و چې ډېرې ننداړې یې منظومې دي. ددهٔ غزلونه خورا زیات مشهور دي او په لوړو غنایي اشعارو کې حسابېږي.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې د شکسپیر ژباړل شوې منظومه په وار سره ولولي او پر مفهوم دې وغږېږي.

۲ـ زده کوونکي دې د شکسپیر د مشهورو تراژیدیو نومونه واخلي او د هرې ننداري د موضوع لنډیز دې و وایي.

۳ـ د شکسپیر د شعر خوا درنه ده او که د نثر؟ زده کوونکي دې خپل نظر په څو کرښو کې ولیکي او په ټولګي کې دې یې ولولي.

۴ـ زده کوونکي دې د شکسپیر د پېژندګلوۍ په اړه لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- شکسپیر د کوم هېواد و؟
- د شکسپیر ډرامې د مضمون له پلوه په کومو برخو وېشلای شئ؟
- شکسپیر شاعر و که ډرامه لیکونکی؟
- د شکسپیر لومړۍ تراژیدي څه نوم لري؟
- تاسې ته د شکسپیر په تراژیدیو کې کومه یوه په زړه پورې ده؟

په وار سره خپل نظر ټولګیوالو ته څرګند کړئ.

کورنۍ دنده

په کور کې ټول متن په غور سره ولولئ. له لوستلو وروسته د شکسپیر د ژوند او هنر په اړه څو کرښې په خپلو کتابچو کې ولیکئ او په بله ورځ یې په پښتو درسي ساعت کې ولولئ.

مېرمن سپينه

ښځې د ټولنې نيمه برخه جوړوي او د تاريخ په اوږدو کې له نارينه وو سره څنګ په څنګ د ژوندانه په بېلابېلو ډګرونو کې ځلېدلې دي. زموږ تاريخونه ددغسې اتلو مېرمنو په کارنامو ډک دي. د دوی اتلولۍ سربښندنې او له وياړه ډکې کارنامې زموږ د تاريخ برخې دي. کله چې د هېواد تماميت او استقلال ته خطر پېښ شوی، نو دوی د خپلو غازيانو ورونو په څنګ کې درېدلې دي او تر سنګرونو د دوی مرستندوی شوې دي.

کله کله يې د ظلمو د هڅونې او د دوی د احساساتو راپارولو لپاره نارې، لنډۍ او شعرونه هم ويلي دي چې په ډېرو حساسو شېبو کې اغېزمنې واقع شوې دي. په ادب کې د ښځو برخه ډېره درنه ده او بيا په ځانګړې توګه د وطني او ملي شعرونو برخه يې ډېره ارزښتمنه ده، ځکه چې له يوې خوا ادبي رنګ لري او له بلې خوا ملي.

زموږ په ښځينه شاعرانو کې يوه هم سپينه ده چې په دغه کتار کې راځي او ملي وطني اشعار يې تاريخونو ترموږه رارسولي دي. دادی په دې لوست کې د مېرمن سپينې په اړه لنډ معلومات لولئ.

ـ د سپينې په اړه مو څه اورېدلي يا لوستلي دي؟

ـ کومې ښځينه شاعرانې پېژنئ چې هېوادني شعرونه يې ويلي دي؟

مېرمن سپينه يوه پښتنه شاعره وه چې د وزير يار محمد خان الکوزي د حکومت په وخت کې د هرات په شاوخوا کې اوسېدله. دا پښتنه مېرمن د نور محمد خان الکوزي لور وه. هغه وخت چې ايراني لښکرو په (۱۲۵۵هـ) کال کې هرات کلابند کړ او د هرات پښتنو له دوی سره په مېړانه مقابله کوله، نو زموږ دغه پښتنه شاعره ژوندۍ وه. د هرات محاصره يو کال او اته مياشتې اوږده شوه، خو پښتنو ځانونه تسليم نه کړل او هرات يې پرې نه ښود.

په دې جګړو کې د پښتنو سرداران شاه کامران سدوزی او وزير يار محمد خان الکوزی وو. دوی په دې جګړو کې خپل رښتيني مقاومت څرګند کړ. زموږ دغه پښتنه شاعره هم په دې ملي جګړو کې ژوندۍ وه او د پښتنو توريالیو د مېړانې په اړه يې د ملي احساساتو ډک شعرونه ويلي دي. له دغو شعرونو څخه د پښتني ښځو حماسي احساسات ښه څرګندېږي. سپينه ددغې کلابندۍ او جګړې په ټولو پېښو ښه خبره وه. ددې له شعرونو څخه څرګندېږي چې دا او ددې کورنۍ په دغه جګړه کې د افغاني اړخ په څنګ کې ولاړه وه.

سپينې ددغې جګړې ټول واقعات پخپلو سترګو ليدلي دي او پخپلو شعرونو کې يې انځور کړي دي. د نوميالي ليکوال او شاعر عبدالرؤف بېنوا د اټکل له مخې سپينه په دغه وخت کې پخه ښځه وه، ځکه چې افکار او احساسات يې هم پاخه دي، نو د هرات د کلابندۍ په وخت کې به ددې عمر له ۳۵ نه تر ۴۰ کالو پورې و چې په دې حساب يې د زېږېدو کال د (۱۲۰۰هـ) په شاوخوا کې اټکل کېدای شي. د سپينې له شعرونو څخه دا هم څرګندېږي چې ددې کورنۍ يا خو د وزير يار محمد خان له کورنۍ سره د خپلوۍ اړيکې درلودې او يا يې ورسره د پېژندګلوۍ اړيکې وې.

دې شاعرې په پښتو ژبه کې موږ ته يوه مفصله کيسه پرې ايښې ده چې د هرات د محاصرې منظوم تاريخ ګڼل کېږي.

په دې کيسه کې سپينه د خپلو ورونو مېړانه ستايي او په ساده او سپېڅلو الفاظو کې ددې جګړې مختلف مناظر ترسيموي. سپينې دغه پېښې د مثنوي په چوکاټ کې

راخيستي چې ځينې برخې يې بشپړې نه دي. سپينه ددې مثنوي لومړۍ برخه په حمد او نعت پيل کوي او ورپسې د حضرت محمد (ص) د يارانو ستاينه کوي.

په دويمه برخه کې د پاچا او وزير ستاينه کوي. په دريمه برخه کې د سدوزو د پاچاهۍ لنډه تاريخي يادونه کوي او په څلورمه برخه کې د کلابندۍ د جگړې حال انځوروي.

دلته موږ له هرې برخې نه ځينې شعرونه غوره کوو:

لومړۍ برخه:

لومړی ثښتن د ټول عالم ستايمه   بيا محمد رسول اکرم ستايمه
درود په واړو اصحابانو دې وي   د پاک نبي پر ښو يارانو دې وي

دويمه برخه:

اوس نو شروع کړم د پاچا په صفت   زموږ شاهزاده دی ننگيالی په غيرت
دی دی ډيوه د سدوزو د ټبر   په څړبنو کې نن دی دی لکه لمر
د احمد شاه غازي پښتون له کوره   نن دی کامران شهزاده کښلې توره

دريمه برخه:

راسه چې تاته حکايت کومه   د سدوزو د سلطنت کومه
پخوا تر دې وو د هرات پاچاهان   د سدوزو ذوالفقار زمان خان

څلورمه برخه:

د هرات د کلابندۍ حال

غليم پر ښهر بيا هجوم راوړی
مخ ته يې ولاړ دی يار محمد پياوړی
زموږ پښتانه لکه زمري جنگيږي
ولې د وينو پر حصار بهيږي
هرات په وينو د پښتون شو گلرنگ
پښتون زخمي دی د غليم په خدنگ

يار محمد وايي پښتنو زمرو
ټوله راووځئ وسله دار له کورو
په غليم وکړئ يو هجوم ګړندی
هرات له لاسه په ژوندون مه باسئ
دا خو زموږ کور دی زموږ وطن دينه
دا زموږ ټاټوبی زموږ مامن دينه
کفن په غاړه دا وطن وساتئ
زموږ د پلرو ښکلی مدفن وساتئ
دلته پراته دي ننګيالي نيکه ګان
دلته بههيږي وينې تل د افغان
هرات زموږ دی زموږ کور دينه
زموږ نغری دی زموږ ګور دينه
دښمن راغلی تر ديواله د کور
ولاړ سئ دادی د پښتون لوی پېغور
کامران ناري کړي چې پښتون قامه
توره راباسه مړه پر ننګه نامه
مه بايله ځان اوسه ولاړ پر حصار
د پښتانه پر ننګه ځان کړه ايثار
بويه غيرت چې مو ناموس خوندي سي
نوم د پښتون د ولس خوندي سي
زلمو چې واورېدې ناري غلبلې
له يار محمده او کامرانه دلې
له کلا ووتله زمريانو په څېر
پر دښمنانو يې جوړ کړ لټېر

سرونه يې غوڅ کړه د دښمن په توره
موري يې کړه پر غليمانو بوره
دښمن شو مات راغی دوران د کامران
د يار محمد د بري ستوری ځلان

د متن لنډيز:

سپينه د هرات يوه پښتنه شاعره وه. د يار محمد خان الکوزي په وخت کې يې ژوند کاوه. دا د نور محمد خان الکوزي لور وه. کله چې په (۱۲۵۵هـ) کې ايرانيانو د هرات ښار محاصره کړ او پښتنو د کامران سدوزي او وزير يار محمد خان الکوزي تر مشرۍ لاندې په مېړانه وجنګېدل، نو دې شاعرې ددغې جګړې حالات د مثنوي په بڼه چې د پښتو ژبې يوه حماسه ده، انځور کړل. دا حماسه په سلګونو بيتونو کې ويل شوې ده، خو موږ ته يې ډېره کمه برخه رارسېدلې ده. د سپينې پښتني شاعرې حماسي احساسات په دغه حماسه کې ډېر پياوړي دي.

وينا يې د حماست يوه تونه ده. د سپينې نور اشعار موږ ته نه دي رارسېدلي. يوازې ددغې منظومې ځنې توټې تر موږه رارسېدلې دي. ددې د شعرونو له مضامينو څخه داسې ښکاري چې سپينه يوه عالمه او فاضله ښځه وه او هم د پښتنو په حال او تاريخ خبره مېرمن وه. که څه هم اشعار يې ټول تاريخي دي، خو تاريخي پېښې د حماسې په بڼه بيانوي. شعرونه يې روان، خواږه او د پوهېدنې وړ دي.

فعاليتونه

۱ـ زده کوونکي دې د درس له لوستلو څخه وروسته لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- سپينې څه وخت او چېرته ژوند کاوه؟

- د سپيني شعر په کوم شعري چوکاټ کې ویل شوی او موضوع یې څه ده؟
- تاسې د سپيني د شعر په څېر له کوم بل شعر سره اشنا یاست؟ د شاعر نوم او موضوع یې روښانه کړئ.

۲ـ زده کوونکي دې له ښووونکي څخه وروسته شعر په لوړ اواز ولولي او مفهوم دې یې پخپلو خبرو کې څرګند کړي.

۳ـ زده کوونکي دې دغه پېښه او د شعر مهم ټکي په خو کرښو کې ولیکي او بیا دې یې په ټولګي کې واوروي.

۴ـ زده کوونکي دې لاندې لغتونه معنا او په جملو کې وکاروي:

غلیم، هجوم، پیاوړی، حصار، ټاټوبی، مامن، مدفن، ایثار، لټیر، بوره.

۵ـ په شعر کې خاص نومونه او صفتونه په نښه کړئ.

خاص نوم: هغه دی چې خاص څیز او خاص نوم نوموي لکه رحمان بابا، خوشحال خان خټک، مېرمن ملاله.

صفت: د نوم څرنګوالی څرګندوي. لکه: تور، سپین، ښه، بد او نور...

۶ـ د سپيني له حماسې پرته په پښتو ژبه کې نورې کومې کومې حماسې پېژنئ نمونه یې له ویونکو سره واخلئ؟

۷ـ تاسې له سپيني پرته نورې کومې اتلې مېرمنې پېژنئ، نمونه یې له کارنامو سره بیان کړئ؟

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې په ټولنه کې د ښځو د رول په اړه یوه لنډه لیکنه وکړي او په بله ورځ دې یې په پښتو درسي ساعت کې خپلو ټولګیوالو ته واوروي.

کانړه
(لنډه کیسه)

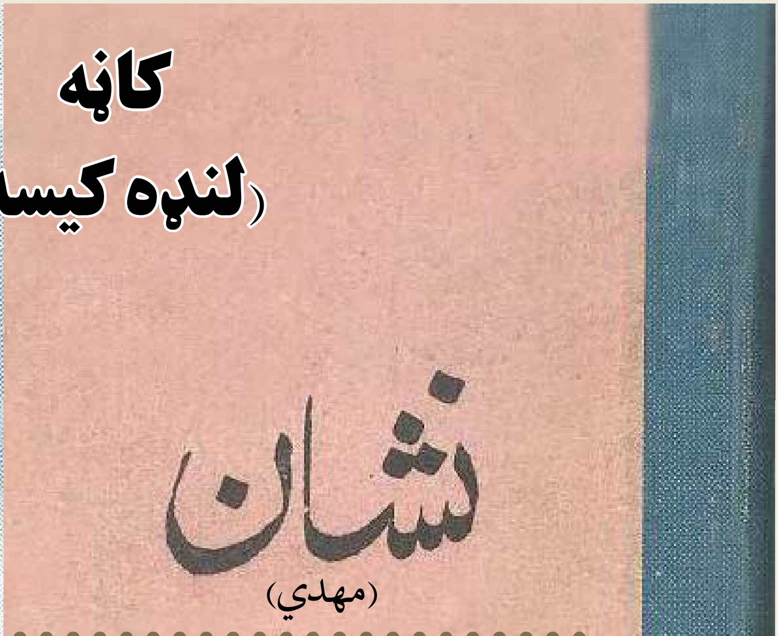

په پښتو ادب کې لنډه کيسه د شلمې پېړۍ په دويمه لسيزه کې پيل شوه. لومړنۍ بنسټ ايښودونکی يې سيد راحت زاخيلی دی. بيا وروسته د لنډې کيسې ليکلو لړۍ وغزېده او ډېرو ليکوالو لنډې کيسې وليکلې، لکه: ماسټر عبدالکريم، مير مهدي شاه مهدي، قلندر مومند، موسی شفيق، حبيب الله تږی، محمد دين ژواک، امين افغانپور او نور...

اوس په پښتو ادب کې د لنډو کيسو په سلګونو مجموعې شته او له يوې ورځې نه بلې ته وده او پراختيا مومي. لنډه کيسه د هنري نثر يو په زړه پورې ډول دی چې د ژوندانه ښېلابېلې پېښې انځوروي. که د کيسو لوستل له يوې خوا د وخت تېرولو سره تړاو لري، نو بنسټيز مقصد يې ښوونيز دی. موږ بايد له کيسې لوستلو څخه پند واخلو. ښه اړخونه يې په ژوندکې پلي کړو او له بدو اړخونو څخه يې ځانونه وژغورو. دلته د (کانړه) په نوم د مير مهدي شاه مهدي يوه لنډه کيسه تاسو ته وړاندې کوو:

ـ تاسې د کوم ليکوال کومه کيسه لوستې ده؟

ـ تاسې کولای شئ د خپل ژوند يوه کيسه ټولګيوالو ته په شفاهي ډول ووايئ!؟

دومره مې یاد شي چې ډاکټر وویل: دده محرقه ده.

نور بیا هغه وخت پوه شوم چې زما نظر بې انتها تېز شو. د لیدو او اورېدو طاقت مې له اول نه یو په لس زیات شو. خو حیران په دغه وم چې ګېرچاپېره په کوټه کې د ښځو ژړا وه. څوک خو لا په ما راپرېوتی و او په ساندو کې به یې ویل: خدای دې وبخښه!

تا له دې خدای اته واړه جنتونه درکړي.

ما به ورسره په زوره امین وکړو، خو ما به داسې محسوسه کړه لکه چې دوی زما امین نه وي اورېدلی.

خدای خبر چې دغه سلسله به څومره جاري وه چې په دې کې زما د کورنۍ یو څو کسان زما کټ ته مخامخ کېناستل او هغه یو کس پکې وویل:

ـ هسې د غورځولو سړی نه دی، ښه یاد سړی دی چې مړی درنه سپک نه شي.

یو بل پکې اواز وکړو: ده هم ډېره موده د خلکو خوړلې ده. نن به ورله دا ټول بدل په یو ځل خلاصو و.

همدغه شان په لږ ساعت کې ټولې جرګې دا فیصله وکړه چې څومره کېدای شي نو مړی به یې درنو و.

دغلته زما په زړه نوره نه ځائیده. په اوچت اواز مې دغې جرګې ته وویل:

ـ اې زما خپلو خپلوانو مسلمانانو تاسو ته معلومه ده چې زما په کور کې یوه پیسه هم نشته. په قرضونو کې تر سره ډوب یم. بچي مې ماشومان دي. ښځه مې کونډه شوه. زما غوندې غریب د پاره چې څنګه د اسلام فیصله ده، هغه شان وکړئ او هغه دا چې په کفن ضروري کې مې ښخ کړئ چې زما جامې دي. د قرضونو له وجې تاسې زما لازمه فدیه نه شئ ادا کولی نو خیرات خو لا لویه خبره ده. زه لا لګیا وم نورې خبرې مې هم کولې، خو په دغه کې د یوې زنانه په ژړغوني اواز کې وویل شو: لالا هر چا چې پیسې ولګولې نو یوازې دا کور یې پاتې دی. دا به په قرض کې ورپسې ولیکم. خو اوس درنه مړی بې عزته نه شي.

ما خپل اواز نور هم په زوره کړ چې د وړو موریې واوري، خو زما دا خیال راغلو چې دا ټول کاڼه دي. زما جنازه چې اوچتېده، نو دومره مې واورېدل چې د حلوا او وریژو دېګونه پاخه دي.

هغه وخت هم ما یوه چیغه و وهله چې: دغه هر څه حرام دي.

خو دغه خلک هم ټول کاڼه وو.

کوم وخت چې جنازه وشوه، نو سخات ته خلک کېناستل او کله چې سخات وېشل کېده نو ما اواز وکړو:

ـ زه مرض وصیت ته نه یم پرېښی او که لږه موقع راته په لاس راغلې وای نو ما به د قرضونو په رڼاکې وصیت کولو. خو اوس تاسې څه کوئ!

ولې زما بچي خواروئ؟

خو دلته هم زه پوه شوم چې دا ټول خلک کاڼه وو. ځکه چې ما خبرې کولې او هغوی یو بل ته سخات بخښلو او کوم وخت یې چې سخات تقسیمولو نو عجیبه خبره پکې دا وه چې غریبانو ته لس روپۍ او مالدارو ته پکې پنځوس روپۍ وې. د سخات د تقسیم نه وروسته چې زما جنازه اوچته کړی شوه او د قبر په څنډه کېښودل شوم، نو ماته خپله تور سرې او واړه بچي او د دوی غریبي رامخکې شوه. ما لا د دوی په غریبۍ او بې وسۍ ژړا کوله چې په دې کې زه په قبر کې کوز کړی شوم او په لږ ساعت کې راباندې د خاورو غر جوړ کړای شو. خو زه حیران په دغه وم چې ماته په قبر باندې ببل ببل سرې ښکارېدو. د هغوی خبرې مې اورېدې. ما باالکل خپل ځان د هغوی په منځ کې ولاړ لیدو. کوم وخت چې په قبر د قرآن کریم تلاوت شروع شو نو زما زړه خوشحاله شو.

ما ویل اوس به دغه ټول مسلمانان د قرآن کریم د هدایاتو په رڼاکې زما د غریبانو بچو او تور سرې لپاره څه بندوبست وکړي او هغه وخت، خو نور هم ډېر خوشحاله شوم چې په ټولو کې یو مشر عالم مسئلې ته پاڅېده. په دغه وخت کې دا اواز هم وشو چې: تاسو خدای وبخښه! فاتحه به د خیرات په ځای کې اخیستل کېږي.

خدای خبر چې ما به ددغه تقریر په هکله نور څومره سوچ کولو چې په دې کې ملا صاحب د میراث په مسئله شروع وکړه او وې ویل:

ـ که چېرې مال یې پاتې نه وي نو تجهیز تکفین د مړي اول د ده په نژدې خپلوانو دی، که خپلوان یې نه وي او یا بې وسه او غریبان وي، نو په بیت المال باندې او که بیت المال نه وي، نو بیا په ټولو مسلمانانو دی.

هغه لا خپل تقریر کولو چې زما زړه را ډک شو. صبر مې ختم شو او چې په ځان

پوهېدم، نو هغه مې د مرۍ نه نیولی و او ما ورته په غوصه کې ویل چې: ولې دا زه درته مومن مسلمان نه ښکارېدم څه؟

گور کفن مې په تاسو کېدو او کور مو زما لوټ کړو.

زه هم لگیا وم او هغه هم لگیا و، خو زما خبره نه هغه اورېده او نه نورو خلکو.

او چې یو څو ورځې پس زه خبر شوم چې زموږ د کلي غریب الله کاکا مړ شو او بچو ته یې په غیر د قرضونو او لوږو نور څه پرې نښودل، نو د نورو خلکو غوندې زه هم د هغه په قبر کونې ولاړ وم.

د لیکوال پېژندگلوي:

سید میر مهدي شاه مهدي د پښتو ژبې له نومیالیو کیسه لیکوالو څخه دی. دی د پښتونخوا د داودزو د سیمې کنکوله نومې کلي کې په درنې علمي کورنۍ کې وزېږېد. د زېږېدو نېټه یې ۱۹۲۶م. کال دی او په (۱۹۹۴م.) کال یې له نړۍ سترگې پټې کړې. د پلار نوم یې سید عبدالتواب شاه دی چې د خپلې سیمې مشهور عالم و. مهدي شاه د خپل وخت مروجه علوم ولوستل او له لیکوالۍ سره یې د ژورنالیزم په ډگر کې کار پیل کړ. مهدي شاه د ژوند تر وروستیو شپېو پورې په مختلفو جریدو او مجلو کې د لیکوال او مدیر په توگه کار وکړ. دی د خدایي خدمتگارانو د غورځنگ یو فعال غړی و او د مبارزې په لړ کې یې ډېر زندانونه گاللي دي. دده د کار اصلي برخه کیسه لیکنه وه، خو ددې تر څنگه شاعر هم و. دده داستانونه د پښتنو د سیاسي او تاریخي ژوند عکاسي کوي چې ټولې کیسې یې د انگرېزي ښکېلاک او په راوروسته کې د جابرو حکومتونو په وړاندې د پښتنو د مبارزو او قربانیو څرگندونه کوي.

د مهدي شاه مهدي د لنډو کیسو یو شمېر کتابونه چاپ شوي دي، چې په لاندې ډول دي: نشان، د بوډۍ ټال، پت، لاله گلونه، تور داغونه. د شعرونو مجموعه یې د (روڼ سحر) په نوم ده. مظلوم امام یې د کربلا د پېښې تاریخي بیان دی. د قرآن کریم د فاتحې د سورې ژباړه یې هم په پښتو کې چاپ شوې ده.

د متن لنډيز:

د مهدي شاه مهدي په دغه لنډه کيسه کې هغه دودونه غندل شوي چې اسلامي شرعي بنه نه لري او په خلکو کې د يو دود په ډول رارون دي. له دغو دودونو څخه يو هم هغه بې ځايه او اضافي لګښتونه دي چې د مړي په وخت کې يې خلک د سيالۍ له مخې کوي. په دغه وخت کې د مړي خپلوان خپله غريبي او بې وسي له پامه غورځوي، خو په زياتو لګښتونو غواړي چې خپل مړی درونډ وښيي او په سيالۍ کې له چا نه وروستو نه شي. په داسې حال کې چې د مړي درنښت د هغه په اعمالو پورې اړه لري.

په دې وخت کې د کورنۍ غړي يا وارثان که غريب هم وي ځانونه پوروړي کوي او د مړي سخات او خيراتونه په لوړ شان کوي. پايله يې دا وي چې بچي يې خوار و زار کېږي او تر عمره له پوره نه خلاصېږي. مهدي شاه هم دې خبرې ته ګوته نيولې او ويلي يې دي چې د مړي په مراسمو کې د اسلامي شريعت سره سم عمل وکړئ او بې ځايه دودونو ته غاړه مه ږدئ.

دا کيسه په فني لحاظ هم يوه بشپړه کيسه ده چې پېښه يې زموږ د روان ژوند نمايندګي کوي. د ويلو ژبه يې خوږه او روانه ده. کرکټرونه يې هم ښکاره نه دي او تلوسه هم پکې شته.

فعاليتونه

١ـ زده کوونکي دې په وار سره کيسه په لوړ غږ ولولي او د کيسې مفهوم دې په خپلو خبرو کې څرګند کړي.

٢ـ که زده کوونکو ته ورته کومه کيسه معلومه وي او يا يې په چم او ګاونډ کې تېره شوي وي، په ډېر لنډيز سره دې په خپلو کتابچو کې وليکي او په ټولګي کې دې يې

واوروي.

۳_ زده کوونکي دې د کیسې متن په غور سره ولولي او نومځري دې په نښه کړي. بیا دې یې په ټولګي کې ولولي.

ضمیر: هغه کلمه ده چې د نوم پر ځای استعمالېږي یا د نوم د تکرار مخه نیسي، لکه: زه، ته، هغه.

ملکي ضمیرونه: هغه دي چې د ملکیت ځرګندونه کوي، لکه: ستا، زما، د دوی.

استفهامي ضمیرونه: هغه دي چې پوښتنه کوي، لکه: څوک، چېرې، کوم او نور...

۴_ زده کوونکي دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- په پښتو ژبه کې کوم کیسه لیکونکي پېژنئ، نومونه یې واخلئ؟
- د کیسو لوستل څه ګټه لري؟
- تاریخ او کیسه څه توپیر لري؟
- د مهدي شاه د لنډو کیسو د ټولګو نومونه کوم دي؟

۵_ د مهدي شاه ددغې کیسې په اړه خپل نظر ځرګند کړئ او ستاسې د خوښې وړ ټکی خپلو ټولګیوالو ته وواياست.

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې د کورنۍ له غړو یو کیسه واوري او بیا دې په خپل قلم ولیکي. په بله ورځ دې په پښتو درسي ساعت کې ولولي.

لفظي صنعتونه

د بدیع علم د عباسیانو په وخت کې رامنځ ته شو چې بیا له عربي نه فارسي، پښتو او نورو ژبو ته راغی. له همدې کبله ټولې اصطلاحګانې یې هم عربي دي. لومړنی سړی چې بدیعي صنعتونه یې راټول کړل او کتابي بڼه یې ورکړه عبدالله بن معتز و. تر ده د مخه د عربو شاعرانو دا علم نه پېژانده. عبدالله بن معتز په (۲۸۴هـ) کې په دې کار لاس پورې کړ او د (البدیع) په نوم یې د بدیع د علم کتاب تالیف کړ. وروسته بیا نورو لیکوالو هم په دې برخه کې کتابونه ولیکل او دا علم دود شو. په پښتو ژبه کې هم په دې اړه ډېر کتابونه لیکل شوي دي. لکه د عبدالرؤف بېنوا ادبي فنون، د سید تسنیم الحق کاکاخیل روح ادب، د عبدالحلیم اثر سالارزي پښتو ادب، د سمندر خان سمندر د ادب مناره، د نور احمد شاکر بدیع او بیان او نور.

دا دی په دې درس کې به د بدیع د علم او صنعتونو په اړه یو لړ معلومات ولولئ.

ـ د بدیع علم څه ته وایي؟

ـ د شعر لفظي او معنوي ښکلاوې څه ډول وي؟

بدیع عربي کلمه ده. په لغت کې نوي شي ته وايي. په اصطلاح کې هغه علم دی چې د هغه په واسطه د کلام د ښه والي وجه څرګندېږي. بدیع دوه ډوله صنعتونه لري: لفظي او معنوي. لفظي ښکلاوې هغه دي چې له لفظ سره سروکار لري او معنوي هغه دي چې د معنا رعایت پکې کېږي. لفظي صنایع په لاندې ډول دي:

۱_ توشیح: هغه ادبي صنعت ته ویل کېږي چې د شعر د بیتونو یا مسرو لومړي توري سره یوځای شي، له هغه څخه نوم، مسره، بیت یا کومه جمله جوړه شي، لکه په دې لاندې شعر کې:

ګمراهانو سره مه ګډوه ځان	فرمایلي دي نبي اخر زمان
له فضولو بدکارانو صحبت مه کړه	بل خبرې ته غوږ مه ږده د نادان
مدام ګرځه په مجلس کې د نیکانو	قایم اوسه په خپل دین کې مسلمان
له ګناه به منزه وي هغه څوک	چې ثنا صفت تل وایي په زبان
ورکول بل ته د خدای په نامه ښه دي	په قرآن کې داسې وایي پاک سبحان

که دې ګنج لکه قارون په دنیا ډېر شي
بې کفنه توبه نشې وړی د ځان

پورتنی شعر ګل ملوک پخپل نامه ویلی دی، که د ټولو بیتونو لومړي توري سره یوځای شي، ګل ملوک ځنې جوړېږي.

۳_ تجنیس: هغه صنعت ته وایي چې شاعر په خپل کلام کې داسې کلمې راوړي، چې شکل یې یو او معنا یې بېله وي، لکه داود خان چې وایي:

چې د چا په زړه کې اور د مینې بل شي   په وربل یې لمبې ګډې حال یې بل شي
اور د مینې کله مري د زړه له مینې   د وربل مینه که تل د زړه په تل شي

د لومړي بیت په لومړۍ مسره کې (بل) د اور د لګېدلو په معنا دی او په دویمه مسره کې (بل) د بدل په معنا دی. دواړه کلمې په شکل کې یو ډول دي خو معناګانې یې بېلې دي.
د دویم بیت په دویمه مسره کې لومړی (تل) د همېشه او دویم (تل) د بېخ په معنا دی.

تجنیس په اووه ډوله دی لکه: تام، ناقص، زاید، مرکب، مکرر، مطرف او خطي تجنیس. دلته یې د ځینو ډولونو مثالونه راوړو:

تام تجنیس: هغه تجنیس دی چې شاعر په خپل کلام کې داسې دوې کلمې راوړي چې شکل یې یو او معنا یې بېله وي لکه پیر محمد کاکړ چې وایي:

فراق په ما خوري د زړګي وینې   اشـنا مې نشـــته الله مې وینې

په لومړۍ مسره کې (وینې) د وینو په معنا او په دویمه مسره کې (وینې) د لیدلو په معنا دی.

ناقص تجنیس: هغه تجنیس دی چې د متجانسو کلمو شکل یو او معنا بېله وي، خو په حرکاتو کې توپیر ولري، لکه:

د یار غم راسره څـه وایم چې څه کړي   تـــل مـې وینې د زړه روي لکه روې
چې پـــخوا تر قضا خپله رضا غواړې   بېهوده په لـــوټو ولې اســــمان ولې

د لومړي بیت په دویمه مسره کې لومړی (روي) د رودلو په معنا او دویمه (روې) د یو ډول کوچني حیوان په معنا دی چې دا کلمې په حرکاتو کې توپیر لري. په دویم بیت دویمه مسره کې لومړی (ولې) د پوښتنې ضمیر دی او دویم (ولې) د ویشتلو معنا ورکوي چې دواړه کلمې په حرکاتو کې توپیر لري.

مرکب تجنیس: هغه تجنیس دی چې د متجانسو کلمو څخه یوه کلمه بسیطه او بله یې مرکبه وي. مرکب تجنیس په دوه ډوله دی. متشابه مرکب او مفروق مرکب.

الف: متشابه مرکب: هغه دی چې بسیطه او مرکبه کلمه دواړه یو ډول شکل ولري. لکه احمد شاه بابا چې وایي:

ســـتا پرمـخ باندې اوربل دی   ځکه اور بل مې په ګوګل دی

په لومړۍ مسره کې (اوربل) د تندي ویښتانو یا پیکي ته وایي او یوه بسیطه کلمه ده خو په دویمه مسره کې (اور بل) له (اور) او (بل) څخه یوه مرکبه کلمه ده چې (اور) او (بل) بېلې معناګانې لري.

ب: مفروق مرکب: هغه تجنیس دی چې بسیطه کلمه د بسیطې او مرکبه د مرکبې شکل ولري، لکه په لاندې بیت کې:

چې پـــه ســـترګو څراغ وویني پتنګ   څو ونه مري له ژوندونه وي په تنګ

په پورتني بیت کې پتنګ بسیطه کلمه او (په تنګ) مرکبه کلمه ده.

قلب: قلب په لغت کې سرچپه کولو ته وايي، په اصطلاح کې د دوو یا زیاتو داسې

کلمو راوړل دي چې توري يې په بڼه (ډول) او عدد کې يو ډول او په ترتيب کې اوښتي وي، لکه:

د دوران لــه انــقلابه لا بقا شي اعتماد به دانا څه په دا اقبال کا

په پورته بيت کې د ((لا بقا)) کلمه په ((اقبال)) اوښتې ده.

ترصيع: عربي کلمه ده. په لغت کې د جواهرو ابنبودلو ته وايي، په اصطلاح کې که يو شاعر خپل يو بيت په څو برخو وويشي او هره برخه يې د بلې په مقابل کې راوړي او په وزن کې سره يو وي، ترصيع بلل کېږي.

دلـــبـــران يـــې خـــادمـــان خـــرقـــه بـــدوش شـــول
ســـــروران يـــې غـــلامـــان حـــلـــقـــه بـــگـــوش شـــول

* * *

څـــوک چـــې دنـــيـــا غـــــواړي هـــغـــه رنـــځـــور دی
څـــوک چـــې عـــقـــبـــا غـــــواړي هـــغـــه مـــزدور دی

په پورته مثالونو کې گورو چې شاعر خپله وينا په متناظرو کلمو يا فقرو باندې ويشلې او يوه برخه يې د بلې په مقابل کې راوړې ده.

سجع: سجع په لغت کې د کوترې موزون اواز ته ويل کېږي او په اصطلاح کې د جملو يا فقرو وروستی هم اهنگی ته سجع ويل کېږي. سجع په نثر کې راځي او دغه ډول نثر ته مسجع نثر ويل کېږي.

د خوار يا ژړا ده يا ښېرا

تضمين: هغه صنعت ته وايي چې شاعر د سند او مثال په توگه يا د خپل کلام د تقويې لپاره د مضمون اړوند د بل چا د نظم يوه ټوټه، نيم بيتي، يو بيت يا څو بيتونه راوړي، لکه:

دا دنـــيـــا ده خـــدای لـــه عـــشـــقـــه پـــيـــدا کـــړې
دې چـــمـــن پـــه دې نـــســـيـــم ده پـــرده ســـپـــړې

په پورته بيت کې لومړۍ مسره د رحمان بابا او دويمه مسره د حميد مومند ده. حميد

پخپل دغه بیت کې د رحمان بابا نیم بیتي راخیستي او تضمین کړی یې دی.

د رحمان بابا اصلي بیت دادی:

دا دنـیـا ده خـــدای لـه عـشـقه پـیـدا کـړې
د جـمـلـه و مـخـلـوقـاتـو پـــلار دی دا

د متن لنډیز:

د بدیع علم د عباسیانو په وخت کې دود شو. ددې علم بنسټ ایښودونکی عبدالله بن معتز و. نوموړي د لومړي ځل لپاره ادبي صنعتونه راټول کړل او یو کتاب یې د (البدیع) په نامه تالیف کړ.

له ده نه وروسته نورو کسانو هم په دې برخه کې کتابونه ولیکل. بدیع هغه علم دی چې د هغه په واسطه د کلام د ښه والي وجه څرګندېږي. په بدیع کې دوه ډوله ادبي صنعتونه څېړل کېږي چې یو ډول یې لفظي صنایع دي او بل ډول یې معنوي صنایع. په لفظي صنایعو کې د لفظ رعایت کېږي او په معنوي کې له معنا سره سروکار لري.

په لفظي صنایعو کې مو ځینې ډولونه وپېژندل او معنوي صنایع به په جلا لوست کې ولولئ. لفظي او معنوي صنایع د منځنۍ دورې شاعرانو پخپلو شعرونو کې ډېرې راوړي دي او د پښتو کلاسیک دیوانونه پرې ډک دي. د ادبي فنونو په برخه کې پښتنو لیکوالو او څېړونکو هم یو شمېر کتابونه لیکلي او د شعر د فنونو په برخه کې یې څېړنې کړي دي. لکه عبدالرؤف بېنوا، سمندر خان سمندر، سید تسنیم الحق کاکاخیل، عبدالحلیم اثر سالارزی، نور احمد شاکر او نورو... په اوسني معاصر شعر کې اوس دغو صنعتونو ته دومره پاملرنه نه کېږي او په شعر کې په تخیل، انځور، وزن، اهنګ، مفکوره او عاطفه باندې حساب کېږي.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې له ښوونکي څخه وروسته په وار سره متن په لوړ غږ ولولي او بیا دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- د بدیع د علم بنسټ ایښودونکی څوک و؟
- د بدیع علم څه ته وايي او له څه شي نه بحث کوي؟
- لفظي صنایع څه ته وايي؟
- معنوي صنایع څه ته وايي؟

۲ـ زده کوونکي دې لاندې شعر په غور ولولي او په هغه کې دې ادبي صنعت پیدا کړي چې په کومو کلمو کې راغلی دی:

پلو واخله له سپوږمۍ مخه مېرمنې ستا بې مخه راته شپې دې ورځې سپينې
ستا له وره تللای نه شوای هورې دورې درته ناست یم په دربار پرې مې دې سپينې
درست بدن مې د بېلتون په اور کې وریت شو په ګوګل کې مې ویلېږي تورې سپينې
زه پښتون یم نه وېرېږم له رقیبه ورته وبه کړم بیا ښې سپينې سپينې

مشرقي دې په تیاره د بېلتون ژاړي
ورته لمر د مخ ښکاره کړه په مخ سپينې

۳ـ زده کوونکي دې متن په چوپه خوله ولولي او په متن کې دې خاص نومونه، صفتونه او ضمیرونه په نښه کړي. بیا دې یې په وار سره په ټولګي کې واوروي.

۴ـ زده کوونکي دې د تجنیس تعریف وکړي او ودې وايي چې تجنیس څو ډوله دی؟

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې په خپله خوښه له یو دیوان څخه یو شعر ولیکي او په هغه کې دې لفظي صنعتونه پیدا کړي، په بله ورځ دې په پښتو درسي ساعت کې ولولي.

هجري او د هغه حبسيات

حبسيات یا حبسیه شعرونه په ادبیاتو کې هغو شعرونو ته ویل کېږي چې شاعر په زندان کې ویلي وي. په دې شعرونو کې د زندان کړاوونه، سختۍ او له کور کلي نه د لرېوالي ستونزې انعکاس مومي.

په پښتو کلاسیک شعر کې دا لړۍ خوشحال خان خټک هغه وخت پیل کړه چې د مغلي پاچا اورنګزیب له خوا د هند د رنتبور په زندان کې بندي شو. بیا وروسته دده زوی اشرف خان هجري چې د همدغه پاچا په حکم دګوالیار او بیجاپور په زندانونو کې څوارلس کاله زنداني شو، نو د حبسیاتو دغه لړۍ یې پسې پراخه او غني کړه. اوس موږ په پښتو ادبیاتو کې د حبسیاتو درنه برخه د هجري په دیوان کې مومو چې د څوارلسو کالو د زندان سوې نارې دي. یو خوا د زندان کړاوونه او بل خوا له وطن او کورنۍ نه لرېوالی د هجري د شعر عامه موضوع ده. په دې لوست کې به د اشرف خان هجري د ژوند او دده د حبسیه شعرونو په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

_ تاسې ته د حبسیه شعرونو کومه نمونه زده ده؟

_ حبسیه شعرونه له نورو شعرونو څه توپیر لري؟

اشرف خان هجري د خوشحال خان مشر زوی دی. په (۱۰۴۴هـ.ق.) کال د روژې په میاشت کې زېږېدلی دی. کله چې خوشحال خان زنداني شو، نو اشرف خان د خټکو قبیلې سردار و. د اشرف خان بل ورور بهرام خان غوښتل چې د قبیلې سردار شي، نو په دې توګه یې په دسیسو لاس پورې کړ. دا وخت خوشحال خان د مغلو له بند نه خلاص شوی و. بهرام خان له مغلو سره لاس یو کړ او د خپل پلار او ورور په وړاندې یې سازشونه او دسیسې پیل کړې. څرنګه چې له یوې خوا د بهرام خان سازشونه و و، نو له بل پلوه د کابل صوبېدار امیر خان هم له اشرف خان نه خوابدی و. د امیر خان د خوابدۍ دوه علتونه څرګند دي، یو دا چې امیر خان چې کله کابل ته روان و، نو له اشرف خان نه یې غوښتنه وکړه چې له ده سره لاړ شي، خو اشرف خان یې غوښتنه ونه منله او ورسره لاړ نه شو. بله وجه دا وه چې د اشرف خان یو خپېښ ازادګګیانې د امیر خان له حکم نه سرغړونه کړې وه او اشرف خان هجري دی په لاس ورنه کړ، بلکې دی یې سوات ته ولېږه او دده کورنۍ یې له ځان سره وساتله.

بل دا چې د مغلو د حکومت اوامرو ته بهرام خان لاس په نامه ولاړ و، نو په دې توګه صوبېدار له پاچا نه د اشرف خان د بندي کېدو اجازه وغوښتله. پاچا اجازه ورکړه او صوبېدار اشرف خان هجري په ډېر نیرنګ د سید بهولا په کور کې په (۱۰۹۲هـ.) کال کې ونیو او هند ته یې بندي واستاوه. اشرف خان هجري لومړی په ګوالیار او بیا په بیجاپور کې څوارلس کاله زنداني شو. هجري له دیارلسو کالو زیاته موده په زندانونو کې تېره کړه او هماغلته په (۱۱۰۶هـ.) کې وفات شو.

اشرف خان هجري د خپل وخت منلی شاعر و. په پښتو او فارسي کې د شعرونو دیوانونه لري چې چاپ شوي دي. د ده په اشعارو کې د عشقي، اخلاقي او اجتماعي مضامینو تر څنګه د وطن یاد او له هېواده د جلاوالي حسرتونه او نارې تر بلې هرې موضوع ډېر دي. هغه وخت چې دی نیول کېږي او د هند پر لورې یې بیایي، نو کله چې یې پر اټک اړوي دا چیغه کوي:

مـا هـالـه مـــــاتـم د ځـان وکـــــړو پـه وينو
چـې اتـک وتــه مــې شــاه کــړه پــه ژړا شــوم
اشرف خان هجري پخپلو شعرونو کې خپل تخلص، هجري، روهي او اکرم راوړی دی.
د هجري شعرونه له درده ډک دي، د وطن یاد، د زندان مشقت او له خپلوانو لرې والي دده شعر ته ځانګړی خوند ورکړی دی چې همدا رنګ یې په قصیدو کې هم تر سترګو کیږي.
په قصیده ویلو کې ډېر غښتلی دی او په پښتو ادب کې یې ساری لږ لیدل کیږي.
د حبسیاتو برخه یې ډېره درنه ده او د ګوالیار کلن زندان یو بشپړ انځور وړاندې کوي.
د ده حبسیات له سوزه ډک دي او هر لوستونکی یې په لوستلو غمجن کیږي. دلته یې د حبسیه شعرونو څخه یو یو بیت رااخلو چې څومره له درد او سوز نه ډک دي:

نــن اغــاز د لــسـم کــال دی بــاور وکــړه
چــې پــه بــنـد کــې یــې زېــرېـږم بـې ګـنـاه
* * *

هـجـري تـش صـورت نـصيب پـه دکـن بـنـد کـړو
پــه خـدمـت یـې د یـار زړه دایـم حـضـور وي
* * *

د مـاهـي پـه نـس کـې پـروت لـکـه یـونـس یم
مـګـر خـلاص مـې پـه کـرم حـق تـعـالـی کا
* * *

هـجـري تـه خـو تـل هـوس د ولایـت کـړې
ولـې سـتـا ورتـلـه مـحـال مـګـر نـصـيب وي
* * *

د ځـيـګـر ویـنـې مـې وڅـښـلـې غـمـونـو
مـرګـه جـګـې جـګـې راشـه اوس رضـا یم
* * *

قاصدان له روه نه راځي مدت وشو
سلام باد رارسوي منت يې تم دی

د اشرف خان هجري د اشعارو درنه برخه حبسيات دي چې دګواليار او بيجاپور په زندانونو کې يې ويلې دي:

دغه شعر يې دکلام د نمونې په توګه راوړو:

څو د يار د مستو سترګو نه جدا يم
لاهو کړی د حيرت خوني دريا يم
د ځيګر ويني مې وخوړې غمونو
مرګه جګې جګې راشه اوس رضا يم
که زما په خون مين يې نن دې وار دی
د يار غم مې سبا وژني درته وايم
د کفن حاجت يې نشته شهيدان دي
چې په تېغ د هجر مړه دي زه ګويا يم
زه په بند د اورنګ نه يم چې به خلاص شم
بندي کړی شيخ رحکار زيړي بابا يم
په دکن کې پاړو نشته چې مې دم کا
زه خوړلی اژدها توري بلا يم
يا دکن د غم وطن ښادي يې نشته
يا په ما غمونو شپه کړه مبتلا يم
هر نفس په ما عشور کا يزيدانو
ګويا زه حسين د وخت په کربلا يم
هسې رنګ جدايي مه شه له مراده
لکه زه فلک بېل کړی په جفا يم

د اورنــگ جــور دا شــان چــې پــه صـــورت دی
پــه فــريــاد د فــرقــتــونــو لــه غــوغــا يم
جــودانــه صــبــر مــې کــلــه دی پــه زړه کې
زه روهـــي د يـــار پـــه مـــخ پـــسې تـــالا يم

د متن لنډيز:

د وطن ياد، د زندان کړاوونه، له کورنۍ لرې والی او فريادونه د اشرف خان هجري د شاعرۍ عامه موضوع ده. د عشقي مضامينو تر څنګه اخلاقي مضامين هم لري. په پورتني شعر کې هم د وطن ياد او له خپلوانو د جلا والي فريادونه کوي. اشرف خان هجري په دې شعر کې هغې مهمې پېښې ته اشاره کوي چې د شيخ رحمکار کاکا صاحب زوی يې له لاسه وژل شوی دی. له بهرام خان سره د قبيلې د سردارۍ په جګړو کې خپل اخښی شيخ ضياء الدين د شيخ رحمکار زوی له دې کبله بندي کوي چې هغه د بهرام خان په خوا وي. اشرف خان هجري چې کله شيخ ضياء الدين بندي کوي، بيا يې د زهرو په واسطه وژني.

کاکا صاحب د خپل زوی په وژل کېدو خپه کېږي، نو په دې توګه اشرف خان هجري وايي چې زه اورنګزېب نه يم بندي کړی. زه شيخ رحمکار بندي کړی يم، ځکه چې هغه ماته ښېرې کړې دي، ځکه له زندانه نه خلاصېږم.

اشرف په ځينو شعرونو کې په دغه پېښه خپله پښېماني څرګندوي او وايي:

هـــجـــري مـــه شـــه نـــا امـــيـــد کـــه ګـــنـــاهـــګـــار يې
الـــبـــتـــه بـــه انـــعـــام وکـــا مـــهـــربـــان دی
لـــه عـــطـــا دې ډېـــر امـــيـــد لـــرم غـــفـــوره
زه هـــجـــري ځـــکـــه دايـــم پـــه اســـتـــغـــفـــار يم

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې د لوست له لوستلو څخه وروسته دغو پوښتنو ته ځوابونه ووايي:

- هجري څه وخت بندي شو ؟
- هجري په کومو زندانونو کې بندي و ؟
- هجري چېرته او په کوم حالت کې وفات شو ؟
- په پښتو کې د حبسيه شعرونو ويونکي څوک دي؟

۲ـ زده کوونکي دې له ښوونکي وروسته شعر په لوړ اواز ولولي او مفهوم دې يې پخپلو خبرو کې څرګند کړي.

۳ـ زده کوونکي دې په يو يا دوه پاراګرافه کې د هجري د زنداني کېدو عوامل په ګوته کړي او په ټولګي کې دې يې په وار سره واوروي.

۴ـ زده کوونکي دې ووايي چې په لاندې بيت کې کوم ادبي صنعت شته:

هر نفس په ما عشور کا يزيدانو
ګويا زه حسين د وخت په کربلا يم

۵ـ زده کوونکي دې لاندې بيتونه ولولي او په مفهوم دې يې خبرې وکړي:

زه پـه بـنـد د اورنــګ نـه يم چې بـه خـلاص شم
بــنــدي کـــړی شــيــخ رحــمــکــار زيـــړي بــابــا يم
پــه دکـــن کـــې پـــاړو نــشـتــه چـــې مـــې دم کا
زه خـــوړلـــی اژدهـــــا تـــــوري بـــلا يم

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې لوست په کور کې په غور سره ولولي او د اشرف خان د ژوند او شاعرۍ په اړه دې دوه مخه ليکنه وکړي. بله ورځ دې يې په پښتو درسي ساعت کې خپلو ټولګيوالو ته ولولي.

پښتو سفرنامې

سفرنامه لکه د نورو ادبي ډولونو یا ژانرونو په څېر یو ادبي ډول دی. په پښتو ادب کې د سفرنامې لیکل په شلمه پېړۍ کې پیل شول.

په سفرنامه کې د سفر ټول حالات لیکل کېږي او لیکوال د هغو سیمو یادونه کوي چې دی یې د سفر په لړ کېویني. سفر نامې منظومې هم وي او منثورې هم.

پښتو ادب هم ډېرې په زړه پورې سفرنامې لري چې په دې لوست کې به یې دروپېژنو.

ـ سفرنامه څه ته وایي او له څه شي نه بحث کوي؟

ـ تاسې د پښتو کومه سفرنامه پېژنئ؟

سفرنامه د داستاني ادبیاتو یو ژانر (ډول) دی چې داستان ته ورته دی. سفرنامه هم لکه د داستان په څېر پېښه او یا پېښې لري. ژبه یې هم لکه د داستان د ژبې غوندې ادبي وي.

لکه د داستان غوندې پکې تلوسه هم وي چې سفر کوونکي به د سفر له ستونزو څخه څنګه بریالی وځي. په سفر نامه کې لیکوال د خپل سفر حالات او پېښې بیانوي. لیکوال چې له کومو ځایونو څخه تېرېږي، د هغو ځایونو او اوسېدونکو په هکله یې هم معلومات ورکوي. په سفر کې چې له چا سره مخ کېږي، د هغه یادونه هم کوي. کله کله د سفر په اوږدو کې د تاریخي ځایونو په هکله هم رڼا اچوي. د سیمې د خلکو د رواياتو او عنعناتو سره هم په لیکنه کې اړیکې نیسي. سفرنامه داستاني رنګ لري، خو د معلوماتو په اړه کله کله تاریخي، جغرافیایي او ټولنپوهنې په اړه هم معلومات ورکوي.

په پښتو ادبیاتو کې د سفرنامو لیکل په معاصره دوره کې پیل شوي دي. په پښتو ادب کې لومړنۍ سفرنامه د میا اکبر شاه ده چې د (آزادۍ تلاش) نومېږي. میا اکبر شاه چې دغه وخت د پېښور د اسلامیه کالج زده کوونکی و او په ټوله پښتونخوا کې د انګرېزانو په وړاندې سیاسي تحریکونه پیل شوي وو، نو دی هم د نورو زلمیانو سره په دغه نهضت کې ملګری شو او د آزادۍ په تلاش د ده سفر ډېر وغځېد او له ډېرو ملکونو تېر شو. میا اکبر شاه د خپل سفر دغه سختې او کړاوونه په خپله سفرنامه کې ولیکل او د آزادۍ تلاش نوم یې پرې کېښود. میا اکبر شاه خپل دغه سفر په ۱۹۲۰م. کال کې له پېښور نه پیل کړ او له دوو کالو نه یې زیات وخت ونیو.

میا اکبر شاه په دغه سفر کې له کابل، بلخ، بخارا، سمرقند، تاشکند، ماسکو، باکو، قفقاز او ایران نه تېر شو او په ۱۹۲۲م. کې بېرته راوګرځېد، خو د انګرېزانو حکومت ونیو او دوه کاله او اوولس ورځې یې په زندان کې تېرې کړلې. میا اکبر شاه په زندان کې خپله سفرنامه ولیکله، خو د چاپ اجازه نه د انګرېز حکومت ورکړه او نه د پاکستان له آزادۍ نه راوروسته حکومتونو.

دغه سفر نامه څلوېښت کاله وروسته په ۱۹۶۴م. کال کې چاپ شوه. میا اکبر شاه د خپلې سفرنامې په هکله داسې لیکي:

((په دغو ورځو کې افغانستان د خپل استقلال لپاره د انګرېز پر خلاف په جنګ کې

مشغول و. زموږ کالج د انګرېزانو د ظالمانه رويې پر خلاف متواتر جلسې کولې. موږ موقع غنيمت وګڼله، صلاح مو وکړه چې د وطن د آزادولو ښه موقع ده. موږ څلور ملګري د خپل وطن د آزادۍ په تلاش کې ووتو. زموږ خيال و چې موږ به د افغانستان د حمله اور پوځ په ملګرتيا کې د آزادۍ په جنګ کې برخه واخلو، خو موږ ته نه وه معلومه چې زموږ د آزادۍ تلاش به تر افغانستانه محدود نه وي او د کابل، بلخ، سمرقند، تاشکند، ماسکو، باکو، ققفاز او ايران کې د مصيبتونو برداشت کولو نه وروسته به زه خپل وطن ته په ۱۶ اګست ۱۹۲۲م. راستون شم.))

په پښتو سفرنامو کې دويمه سفرنامه د عبدالاکبر خان اکبر ده چې د ((روسي ترکستان او افغانستان سفر)) نومېږي. د عبدالاکبر خان سفر هم د ميا اکبر شاه سفر ته ورته دی چې د آزادۍ د تحريک په لړکې له پېښور نه راوتلی او سفر يې تر تاشکند پورې اوږد شوی دی.

د عبدالاکبر خان دا سفر د افغانستان ځينې سيمې، تاشکند او د لارې په اوږدو کې مختلفې سيمې راچاپېروي. دده سفر هم لکه د ميا اکبر شاه غوندې له حيرانوونکو پېښو ډک دی.

دا دواړه سفرونه په يو وخت کې پيل شوي او يو مقصد لري. له همدې کبله ورته ټکي لري، ځکه چې د سفر تګلوری يو خواته او مقصد يې هم يو دی. خو دومره توپير لري چې د عبدالاکبر خان سفر تر ميا اکبر شاه لنډ دی. همدارنګه د ميا اکبر شاه د سفرنامې ژبه د عبدالاکبر خان تر سفر نامې خوږه او روانه ده.

عبدالخالق خليق د عبدالاکبر خان اکبر د سفر په هکله وايي:

((اکبر صاحب په کالج کې سبق ويلو چې په ملک کې سياسي بيداري پيدا شوه. د انګرېزي حکومت خلاف زلمي د عمل ميدان ته راووتل او چا فيصله وکړه چې د ملک نه هجرت وکړي او له بهر نه په يو منظم طاقت سره د غاصب حکومت نه ملک آزاد کړي. په هغه ډله کې اکبر صاحب هم له خپل خوږ وطن نه هجرت وکړو. افغانستان ته لاړ او له هغه ځای نه روسي ترکستان ته لاړو))

عبدالاکبر خان هم چې کله له سفر نه راستون شو، د انګرېزي حکومت له خوا ونيول شو، خو د خپلوانو په مرسته زنداني نه شو.

عبدالاکبر خان اکبر هم څلوېښت کاله وروسته دغه سفر نامه له خپلو یادښتونو څخه ولیکله او چاپ شوه.

په پښتو سفرنامو کې بله سفر نامه د پوهاند صدیق الله رښتین ده چې د (هند سفر) نومېږي. د رښتین دا سفر د ۱۳۲۹ هـ. ش. کال د قوس په شلمه پیلېږي او د ۱۳۳۰هـ.ش. کال د حمل په لومړۍ نېټه پای ته رسېږي. دا سفر درې میاشتې او درې ورځې وخت نیسي. سفر د موټر، ریل، الوتکې او کښتۍ په واسطه ترسره کېږي او د هند، ایران او عراق د مختلفو سیمو او ځایونو یادونه کوي.

پوهاند صدیق الله رښتین دغه سفر نامه په خواږه، روان نثر لیکلې او د سفر د لیدنې، کتنې او ټولو کړاوونو انځور یې په ډېره ښه توګه کړی دی.

د پوهاند رښتین سفرنامه په پښتو سفرنامو کې لومړنۍ چاپ شوې سفرنامه ده، خو لومړنۍ دوې سفرنامې تر دې پخوا لیکل شوي دي.

په پښتو سفرنامو کې بل د پام وړ لیکوال امیر حمزه شینواری دی.

شینواري د خپلو سفرونو په لړکې درې سفرنامې لیکلي چې یوه یې (د کابل منظومه سفرنامه) نومېږي او په ۱۹۴۸م. کال کې چې کابل ته راغلی و، دغه سفرنامه یې لیکلې وه. د حمزه شینواري دغه سفرنامه منظومه ده او د شعر بڼه یې ترکیب بند دی. له چاپ نه وروسته سانسور شوه. کابل ته په دویم سفر کې یې بله سفر نامه (د نوي پښتون) په نامه ولیکله. په دغه سفر نامه کې حمزه شینواري د کابل د لیکوالو لکه محمدګل خان مومند، غلام حسن خان ساپي، عبدالرؤف بېنوا، صدیق الله رښتین، قیام الدین خادم، ملک الشعرا بیتاب، نیک محمد پکتیاني او دوست شینواري سره د لیدلو کتنو یادونه کوي. همدارنګه د افغانستان په بدلون او پرمختګ هم بحثونه لري.

د حمزه شینواري بله سفرنامه د (حجاز په لور) نومېږي او دده د حج د سفر حالات پکې راغلي دي. حمزه شینواری په ۱۹۶۹م. کال کې حج ته لاړ او د خپل دغه سفر ټولې خاطرې او د ایران او عربستان د ښارونو، زیارتونو او د حج مراسم یې په دغه سفرنامه کې انځور کړې دي. دا سفرنامه د اسلام د تاریخ په اړه هم یو لړ معلومات لري. د چاپ کال یې ۱۹۷۰م. دی.

له دغو سفرنامو راوروسته په پښتو کې ډېرې سفرنامې ولیکل شوې، لکه نالیدلی

سوات د محمد نواز طاير، سفر په خير د طاهر اثر اپريدي او نورې...
نن سبا په پښتو ادب کې د سفرنامو ليکوال زيات شوي دي او ډېرې سفرنامې ليکل شوي او هم چاپ شوي دي.

د متن لنډيز:
په پښتو ادب کې سفرنامه په شلمه پېړۍ کې رامنځته شوه. لومړنۍ سفرنامه د ميا اکبر شاه وه چې د (آزادۍ تلاش) نومېده. لومړنۍ سفرنامه په پښتونخوا کې د سياسي تحريکونو د پيل پر بنسټ وليکل شوه. په دغه سفرنامه کې خو تنه زلميان د آزادۍ په تلاش له خپل کور کلي نه وځي او ډېر ملکونه په دې نيت گوري چې مرسته ترلاسه کړي او د انگرېزانو پر خلاف وجنگېږي. دويمه سفرنامه د عبدالاکبر خان اکبر ده چې د روسي ترکستان او افغانستان سفر نومېږي او لومړنۍ سفرنامې ته ورته مقصد لري. سفرنامه يو داستاني ژانر دی چې ليکوال پکې د خپل سفر حالات ليکي. په سفر پورې اړوند ټول مسايل په سفرنامه کې راځي. تاريخي، جغرافيايي او د ټولنپوهنې په اړه هم معلومات لري. سفرنامه لکه د داستان غوندې ښېښې هم لري. ژبه يې هم داستاني وي خو داستان نه وي. په پښتو ادب کې ډېرې سفرنامې ليکل شوي دي، خو لومړني ليکوال يې ميا اکبر شاه، عبدالاکبر خان اکبر، امير حمزه شينواری او پوهاند صديق الله رښتين دي. د سفر نامو اوږدوالی او لنډوالی د سفرونو په لنډوالي او اوږدوالي پورې اړه لري.
سفرنامه د يوې ورځې پر سفر هم ليکل کېږي او د څو ورځو او مياشتو پر سفر هم خو دا په ليکوال پورې اړه لري چې سفرنامه ليکي او که ريوټ.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- په سفرنامه کې کوم شيان راځي؟
- د پښتو ژبې لومړنۍ سفرنامه کومه ده؟
- د پښتو سفرنامو د څو تنو ليکوالو نومونه واخلئ؟
- کومې سفرنامې پېژنئ په اړه يې معلومات ورکړئ؟

۲ـ لومړنۍ سفرنامې کومې او په څه ډول حالاتو کې رامنځته شوې؟

په اړه يې په خپلو کتابچو کې معلومات وليکئ او بيا يې په وار سره په ټولګي کې ولولئ.

۳ـ که تاسې کوم سفر کړی وي، د خپل سفر حال له جزئياتو سره په ټولګي کې نورو ته ووايئ.

۴ـ لاندې لغتونه معنا او په جملو کې وکاروئ:

ټولنپوهنه، تحريک، عنعنات، غاصب

۵ـ څو تنه زده کوونکي دې خپل نظر څرګند کړي چې د سفرنامو لوستل څه ګټې لري؟

۶ـ څو تنه زده کوونکي دې په وار سره د هغو سيمو يادونه وکړي چې د آزادۍ تلاش په سفرنامه کې ليکوال ليدلي دي.

۷ـ زده کوونکي دې په وار سره د متن ځينې ټوټې ولولي او بيا دې د ويل شوې ټوټې مقصد او مفهوم په خپلو خبرو کې ټولګيوالو ته ووايي.

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې د خپلو، خپلو سفرونو په اړه ليکنې وکړي چې کوم ځای ته تللي دي؟ څه يې ليدلي دي؟ د ځای، خلکو او لارې په اړه دې معلومات وليکي او بله ورځ دې يې په درسي ساعت کې ولولي.

معنوي صنعتونه

په تېر لوست کې تاسې د بدیع د علم په اړه ولوستل چې د بدیع د علم بنسټ ایښودونکی عبدالله بن معتز دی او د بدیع په نامه یې د لومړي ځل لپاره کتاب هم لیکلی دی. دا مو هم ولوستل چې بدیع دوه ډوله صنایع لري: لفظي او معنوي. د لفظي صنایعو ځینې ډولونه مو په تېر لوست کې ولوستل. په دې لوست کې به معنوي صنایع ولولئ. معنوي صنایع هغه دي چې له معنا سره سرو کار لري.

زموږ په کلاسیکه شاعرۍ کې د لفظي صنایعو تر څنګه د معنوي صنایعو ټول ډولونه شته او څرنګه چې هغه وخت د صنایعو کارولو دود و، نو هر شاعر هڅه کوله چې په خپل شعر کې لفظي او معنوي صنایع راوړي او په دې توګه د خپل شعر ښکلا زیاته کړي. په معنوي صنایعو کې ډېر ډولونه راځي، لکه: سوال او ځواب، ارسال المثل، طباق، مراعات النظیر، حسن تعلیل، لف و نشر، مبالغه، تجاهل العارف، کیسی، حسن مطلع، حسن مقطع او نور... په دې لوست کې یې ځینې نمونې لولو.

- تاسې کوم معنوي صنعت پېژنئ؟
- معنوي صنعتونه څه ته وایي؟

۱ـ سوال او ځواب: هغه صنعت ته ویل کېږي چې شاعر په خپل شعر کې پوښتنې او جوابونه سره یوځای کړي. په یوه مسره کې پوښتنه وکړي او په بله کې ځواب ورکړي، لکه پیر محمد کاکړ چې وایي:

وې مې زلفې دې پرمخ ولې تاوېږي وې نوروز دی شپه او ورځ سره سمېږي
وې مې وروځې دې لیندۍ بانه دې غشي وې ناوک دي د عاشق په زړه څرخېږي
وې مې سترگې دې ترکومه خونخواري کا وې دا باز د ښکار په وینو نه مړېږي
وې مې ماته ستا د غاښو تعریف وکړه وې ږلۍ ده په لاله کې چې ویلېږي
وې مې وایه علاج د ژړا څه کړم وې باران د رحمت ښه دی چې ورېږي

وې مې خوار شو پیر محمد په عاشقۍ کې
وې پر ما چې مینه کړي هغه خوارېږي

۲ـ ارسال المثل: که شاعر په خپل کلام کې کوم مشهور متل راوړي، هغه ته ارسال المثل وایي، لکه:

چې اوربشې کړې کله غنم کېږي
دي رښتیا چې څه کړي هغه به اخلې

* *

وصل و هجر د یار دواړه ورور خور دي
په دنیا کې بې زحمته راحت نه وي

۳ـ طباق: دې صنعت ته تضاد یا تقابل هم وایي. که شاعر په خپل کلام کې داسې کلمې راوړي چې یو د بل ضد وي، لکه: تور او سپین، شپه او ورځ، هجران او وصال، نو دې صنعت ته طباق وایي، لکه:

مرگ له تندې په مذهب زما بهتر دی
نه ژوندون د دون همتو په اوبو

* *

هر سهار سترگې د گل په اوښکو ډکې
په دا باغ کې بې ژړلو خندا نشته

۴_ مراعات النظیر: دې صنعت ته تناسب او تلفیق هم وايي او هغه دادی چې شاعر په خپل شعر کې داسې کلمې سره یوځای کړي چې یو له بله سره تناسب او نژدېوالی ولري، مثالونه یې دادي:

ستا چشمان به څه نګاه کا په خاکسارو
چې له کبره دې بانه ګوري اسمان ته
* *

که هر څو یې په تندي ږدي اري زلفې
شانه نه پرېږدي د مستې خورې زلفې

۵_ حسن تعلیل: هغه صنعت دی چې شاعر د کوم وصف لپاره یو مناسب علت راوړي، لکه:

په غرور د حسن لمر وخوت اسمان ته
زر راپرېوت چې یې ستا ښه بشر ولید
* *

کعبې تور کمیس اغوستی دی له غمه
مظلومان قرباني کېږي بې حسابه

لمر سهار راخېژي او ماښام پرېوزي خو شاعر د لمر پرېوتل له دې څخه ګڼي چې زما د محبوب په لیدو راپرېوت. په دا بل بیت کې شاعر دا دلیل راوړي چې کعبې د مظلومانو د وژلو له غمه تور کمیس اغوستی دی.

۶_ لف و نشر: هغه صنعت ته وايي چې شاعر په خپل شعر کې لومړی څو شیان ذکر کړي او وروسته بیا د هغوی تعریف او بیان وکړي، لکه:

په ځان او په جهان کې ما دوه څیزه دي وکښلي
په ځان کې دواړه سترګې په جهان کې واړه ښکلي
* *

یا به دد یا به لړم یا به منګور یې
که داړل کړې یا چیچل یا په چا نېش یې

د لومړي بیت په لومړۍ مسره کې ځان او جهان ذکر شوی دی. په دویمه مسره کې په

ترتیب سره د هغوی بیان شوی دی. د دوهم بیت په لومړۍ مسره کې دد، لړم او منګور راغلی دی. بیا په ترتیب سره د هر یو تعریف شوی دی. په لومړي بیت کې مرتب او په دویم بیت کې غیر مرتب لف او نشر راغلی دی.

۷_ مبالغه: که شاعر په خپل شعر کې د یو شي وصف تر اندازې زیات بیان کړي او یا یې تصدیق او تکذیب ته شدت او قوت ورکړي، مبالغه ورته وایي. مبالغه په درې ډوله ده:

الف: تبلیغ: چې مدعا او مقصد د عقل او هم د عادت له مخې امکان ولري، لکه:

له خوشحال سره که کېني یو څو کاله
دا د غره ختک به واړه شاعران شي

ب: اغراق: چې مدعا د عقل له مخې امکان ولري، خو د عادت له مخې ناشونی وي، لکه:

زه رحمان په زړه نری کړم هغو نجونو
چې یې ملا ده د وېښته په دود نرۍ

ج: غلو: چې مدعا او مقصد هم د عقل له مخې او هم د عادت له مخې ناشونې وي، لکه:

بې له تا هسې ضعیف یم ګلرخساره
پر حباب باندې که پښه ږدم نه ماتېږي

* *

و اسمان ته به د شعر زینې کېږدي
که حمید د غم له سره زنګون وکېښ

۸_ تجاهل العارف: هغه صنعت ته وایي چې شاعر یو معلوم او څرګند شی مجهول وګڼي او سره له دې چې په مطلب ښه پوه وي د کوم نزاکت له مخې خپل ځان ناپامه اچوي، لکه:

دا د کوم ګلرخ له غمه په ګلشن کې
دي ګلان په وینو سره لکه سالو

* *

دا بـــورا دی چــې پــر پـانـه د گـــل نـاســت دی
کــه پـــرمــخ د گـــل رخـــســـار ده تـــوره زخـه

۹ـ کیسی (لغز) چې د یو شي خواص، صفات او نورې نښې وښودل شي او ددغو خواصو او نښو له مخې له مخاطب څخه د هغه شي د ښودلو پوښتنه وشي، لکه:

له پاسه راغی سور بلوڅ اغوستی یې پنځه پنځوس
سـور دی صندوقک دی له سـرو غـمیو ډک دی

له لومړۍ کیسۍ څخه مقصد پیاز او له دویمې څخه انار دی.

۱۰ـ تلمیح: دا هغه صنعت دی چې شاعر په خپل کلام کې یوې مشهورې کیسې یا پیښې ته اشاره وکړي، نو که لوستونکی په هغه کیسه او یا پېښې باندې پوه نه وي د شعر معنا ورته گرانېږي، لکه:

د دنـیـا پـه دښـمـنـۍ کـې عـیسٰی وخـوت و آسمان ته
پـه دوسـتـۍ کـې یې لا ځي تحت الـثـرا تـه قـارون هسې

* * *

د مـــاهــي پـــه نـــس کـــې پـــروت لـکـه یـونـس یم
مـــگـــر خــــلاص مـــي پـــه کـــرم حـــق تـعـالـی کـا

په لومړي بیت کې د عیسٰیعليه السلام او قارون او په دویم بیت کې د یونسعليه السلام کیسې ته اشاره شوې ده.

۱۱ـ تکرار حسن: هغه صنعت ته وايي چې شاعر په خپل کلام کې کومه کلمه د تدریج، تاکید، ډېروالي یا داسې نورو اغراضو له امله تکرار کړي، لکه:

ستا مـــلالو سترگو زړه له ما نه یو وړ اهـــو چشمه گلــــرخساره راشه راشه
چې همېش دې د اغیار په لور سفر دی یو ځـــــل یار ته له اغیاره راشه راشه

***

بیا راتلــه دې و جهان ته بل وار نشته بل وار نشته بل وار نـشته وار دی دا

د متن لنډیز

د بدیع علم د عباسیانو په زمانه کې رامنځته شو. بنسټ ایښودونکی یې عبدالله بن معتز و چې کتاب البدیع په نامه یې کتاب تالیف کړ. وروسته نورو لیکوالو هم په دې برخه کې کتابونه ولیکل. پښتنو لیکوالو هم په دې برخه کې بېلابېل کتابونه ولیکل. په افغانستان کې عبدالرؤف بېنوا د ادبي فنون یو کتاب ولیکو او بیا وروسته نورو لیکوالو دا لړۍ پراخه کړه.
بدیع هغه علم دی چې د هغه په واسطه د شعر د ښکلا وجه څرګندېږي.

بدیع دوه ډوله صنعتونه لري، لفظي او معنوي. لفظي له لفظ سره سر وکار لري او معنوي له معنا سره. په دې لوست کې تاسې معنوي صنایع وپېژندل، ځینې نمونې یې لکه سوال و ځواب، ارسال المثل، طباق، مراعات النظیر، حسن تعلیل، لف و نشر، مبالغه، تجاهل العارف مو ولوستل. د بدیع د صنایعو په پېژندنې سره تاسې کولای شئ چې د پښتو ژبې د کلاسیکو شاعرانو شعرونه په اسانۍ ولولئ او معنا یې کړئ.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې له ښوونکي وروسته د لوست یوه یوه برخه په وار سره ولولي او بیا دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- د بدیع په برخه کې د لومړي ځل لپاره چا کتاب تالیف کړ؟
- په پښتو ژبه کې د بدیع په برخه کې چا کتاب ولیکه؟
- معنوي صنایع څه ته وايي؟
- د څو لفظي صنایعو نومونه واخلئ؟

۲ـ زده کوونکي دې په متن کې راغلي شعرونه په وار سره ولولي او بیا دې یې معنا کړي.

۳ـ په لاندې بیتونو کې کوم ادبي صنعتونه شته؟

وې مې زه د رقیب ظلم په عذاب کړم
وې پاداش د خپل عمل درته رسېږي

* *

بې زحمته راحت نشته زما وروره
که راحت غواړې زحمت درلره بویه
* *

ښه متل دی څه کړي هغه به ربېږي
د عمل جزا موندی شي لاس په لاس

۴_ زده کوونکي دې لاندې بیتونه په غور سره ولولي او ادبي صنعتونه دې په نښه او په خپلو کتابچو کې ولیکي چې کوم ډول صنعتونه دي بیا دې یې په ټولګي کې ولولي:

زه په سرو سترګو ژړا کړم چې ته درومې
ته له ما چې رخصتېږې په خندا ځې
* *

هر ساعت شمه راکېښ دار و سنګسار ته
محبت قایم مقام کړم د منصور
* *

توري سترګې، توري وروځې توري زلفې
دا همه توري بلا دي زه یې خوار کړم
* *

چې نظر یې د ګلرخ ساقي په مخ شو
د نرګس له لاسه جام پرېوت نسکور شو

۵_ په لاندې بیتونو کې د لف و نشر، مبالغه، تجاهل العارف او طباق صنعتونه په نښه کړئ:

ستا له زلفو له رخساره له سرو شونډو
پیدا شوي شام، شفق و صبح دم دي
* *

دا د ګلو په مخ وینم که د ښکلو
ملغلري که خولې که شبنمونه
* *

په خندا خندا چې تلمه یې دیدار ته
اوس یې درومم په ژړا ژړا مزار ته

* *

ستا له غمه مې په سر کې هومره شور دی
چې به نه وي هرګز شور د لاهور هومره

۶ـ زده کوونکي دې لاندې شعرونه ولولي او ودې وایي چې کوم ادبي صنعتونه پکې راغلي دي:

هر کله راشه تازه بهاره — تا دې راوړي ګلان بې شماره
نرى شمال دې دم د عیسى دی — سحر چې راشي له جګ کهساره

* *

نشته بوی ستا د کمیس په درست جهان کې
څه امکان لري په مصر او کنعان کې

* *

لار د محبت ده تل روغ سلامت نه یم
زه چې په دا هسې لارې تلمه تلمه تلم
څه وایې و ماته حال دې څه و په هجران کې
نور خبردار نه یم په زړه سومه، سومه سوم
خلق راته وایي رنګ دې بیا زېړ شو عاشق شوې
هېڅ منکري نه کړم خلقه شومه شومه شوم
دود د عاشق دادی چې په عشق کې ملامت وړي
ځکه زه خوشحال ملامت وړمه، وړمه وړم

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې پخپله خوښه یو شعر له کوم دیوان څخه ولیکي او په هغه کې دې معنوي صنعتونه په نښه او په بل پښتو درسي ساعت کې دې یې ولولي.

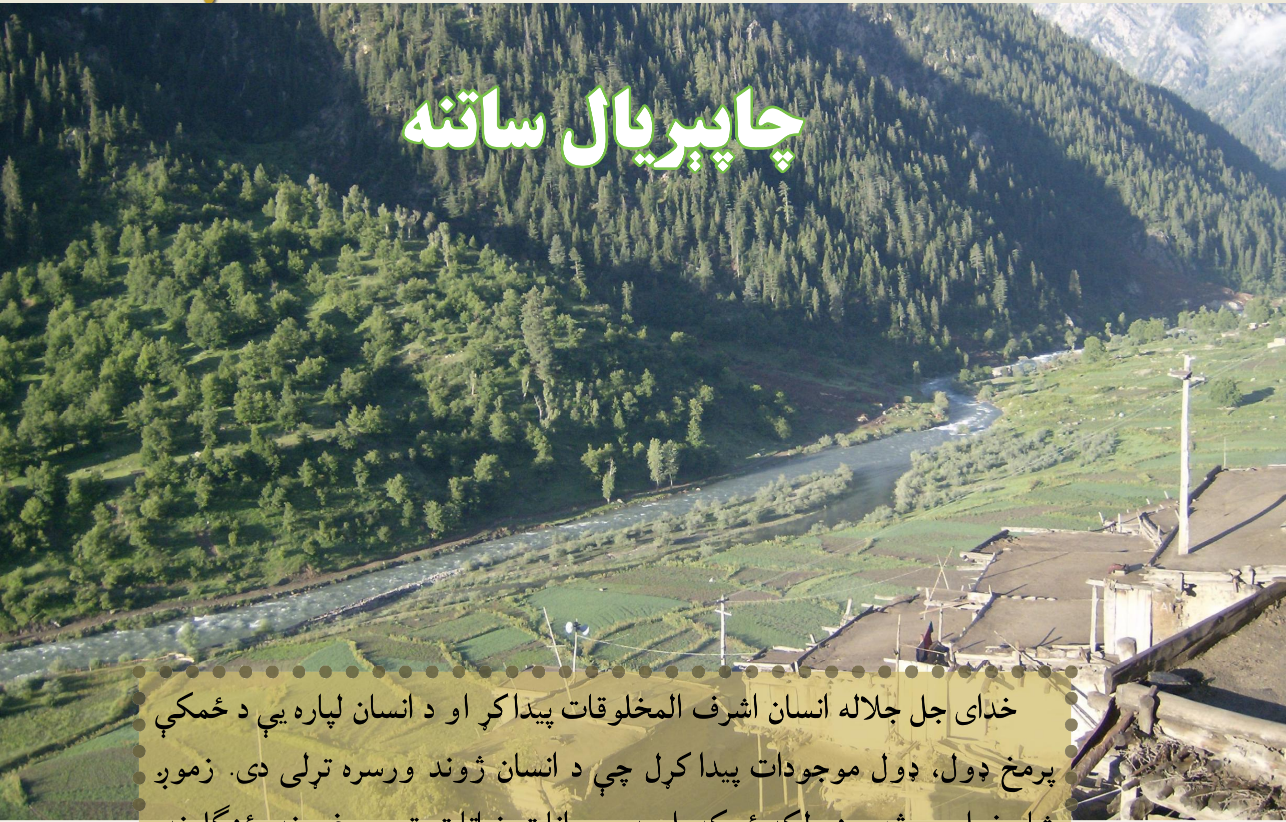

چاپېريال ساتنه

خدای جل جلاله انسان اشرف المخلوقات پيدا کړ او د انسان لپاره يې د ځمکې پرمخ ډول، ډول موجودات پيدا کړل چې د انسان ژوند ورسره تړلی دی. زموږ شاوخوا چې څه وينو لکه ځمکه، اوبه، حيوانات، نباتات، تيږې، غرونه، ځنگلونه، ژوي او نور هر څه د چاپېريال توکي دي چې ټول په مجموع کې د چاپېريال په نامه يادېږي.

موږ په چاپېريال کې ژوندکوو او د ژوند ضرورتونه هم له چاپېريال څخه پوره کوو. د چاپېريال ساتنه چې يوه ډېره جدي موضوع ده، زموږ په ژوند پورې تړلې ده. د چاپېريال ساتنه په ټولو انسانانو پورې اړه لري، بلکې ددوی دنده ده چې چاپېريال ته پاملرنه وکړي او چاپېريال له هر ډول ناوړه اغېزو څخه وساتي.

ـ چاپېريال څه ته وايي؟

ـ د چاپېريال ارزښت په څه کې دی؟

زموږ د شاوخوا ټولو موجوداتو ته چاپېريال ويل کېږي. چاپېريال په درې ډوله دی لکه ژوندی چاپېريال چې په هغه کې انسانان، حيوانات او نباتات راځي. دويم غير ژوندی چاپېريال لکه هوا، تيږې او اوبه. دريم فرهنګي چاپېريال چې د انساني اړيکو او فرهنګي اړيکو څخه بحث کوي.

انسان خواړه، کالي او کور له چاپېريال څخه لاس ته راوړي. څښتن تعالی د طبيعت د نظام د اجزاوو په منځ کې يو طبيعي تعادل رامنځ ته کړی دی، که دغه تعادل له منځه لاړ شي، نو په چاپېريال ناوړه اغېزه کوي. ژوندي موجودات لکه نباتات او حيوانات د غذايي موادو په توليد سره د تعادل په ساتنه کې او د انساني نسل په پايښت کې مهم ځای لري. نباتات د طبيعي اقتصاد اصلي بنسټ جوړوي. حيوانات له نباتاتو څخه او انسانان له ژويو او نباتاتو څخه ګټه اخلي.

له نباتاتو پرته واښه خوړونکي حيوانات او هم انسانان ژوند نشي کولی. ځکه چې حيوانات پر نباتاتو او انسانان پر دواړو ژوند تېروي.

د چاپېريال ساتنې لپاره پر چاپېريال باندې پوهېدنه ډېره ضروري ده. د چاپېريال د تخريب يو عامل د چاپېريال له اهميت څخه د خلکو بې خبري ده. د چاپېريال ساتنه د نېکمرغۍ دوام دی او تخريب يې د بشري تمدن پای ته رسېدنه ده. د چاپېريال د اجزاو ترمنځ اړيکې د زنځير کړيو ته ورته دي چې د يوې کړۍ له منځه تګ پر ټولو کړيو اغېزه کوي. د مثال په ډول که الوتونکي له منځه لاړ شي حشرات او موږکان زياتېږي. ډېر الوتونکي مرغان ملخان خوري. بازونه موږکان خوري او په دې توګه کرنيزه ځمکه ترې په امن کې پاتې کېږي او د حاصلاتو د زياتېدو سبب کېږي.

همدارنګه که څر ځايونه له منځه لاړ شي مالداري کمېږي او يا يې په محصولاتو کې کموالی راځي. د کرنيزو ځمکو او حيواني محصولاتو کمښت د انسانانو ژوند په خطر کې اچوي.

ځنګلونه چې يوه طبيعي شتمني ده او د ټولو انسانانو طبعي ميراث ګڼل کېږي، که له منځه لاړ شي او يا تخريب شي، نو په چاپېريال ناوړه اغېزه کوي. ځکه چې له ځنګلونو

ځخه د اړتیا وړ لرګي لاس ته راځي. همدارنګه هوا تصفیه کوي. د سیلابونو مخه نیسي، طبیعي ښکلا رامنځته کوي. د ونو ریښې ځمکه ټینګه ساتي او د سختو بارانونو مخه نیسي.

له بل پلوه د وحشي حیواناتو ځای دی چې د نشتوالي له امله له مرګ سره مخامخ کېږي. ځنګلونه له دغو ګټو سره د هوا او تودوخې د درجې په تغییر کې هم زیاته اغېزه لري.

د چاپېریال مهم توکی چې پرته له هغه نه ژوند امکان نه لري هوا ده. د انسانانو او ژوندیو موجوداتو لپاره د لوی خدای جل جلاله ستر نعمت پاکه او صافه هوا ده. د انسانانو په نه پاملرنې سره هوا ککړېږي او په ټولنه کې د ډول، ډول خطرناکو ناروغیو لکه ساه لنډي، د هډوکو درد، سرطان او نورو لامل کېږي. څومره چې صنعت پرمختګ کوي په هماغه اندازه هوا ککړېږي. د خاورو ذرې، لوګي، بویونه او ډول ډول کیمیاوي مواد، زهري ګازونه هوا ککړوي، چې بیا دغه ککړه هوا د انسانانو، حیواناتو او نباتاتو ژوند له خطر سره مخامخ کوي. د ځنګلونو سوځېدل، قوي بادونه، کارخانې، موټرې، د ډېرو سکرو سوځېدل، د سګرټ څکول هوا ککړوي. د هوا ککړتیا د ځمکې د تودوخې درجه هم زیاتوي.

د چاپېریال بل مهم توکی چې له هغه هم پرته ژوند نشي کېدای اوبه دي. په اوبو کې د عضوي او غیر عضوي موادو زیاتوالی د اوبو فزیکي او کیمیاوي ځانګړتیاو ته بدلون ورکوي چې بیا د خاصو ضرورتونو د استعمال لپاره وړ نه دي چې دې ته د اوبو ککړتیا وایي.

په اوبو کې د فضله موادو اچول اوبه ککړوي. د ښارونو ناولتیا د کرنیزو ځمکو فضله مواد او د صنعتي موادو زیاتوالی د اوبو د اکسیجن اندازه کموي. د چاپېریال بل مهم توکی خاوره ده چې د کاني موادو، عضوي موادو، هوا او اوبو څخه جوړه شوې ده. د کیمیاوي سرو، حشره وژونکو داروګانو زیات استعمال د خاورې په خواصو باندې اثر کوي چې په پای کې د نباتاتو په وده اثر پرېباسي. د کانونو، سرکونو او ودانیو د جوړولو

لپاره د خاورې کيندل هم په خاوره ناوړه اغېزه کوي. چاودنې او د فضله موادو زياتېدل هم پر چاپېريال باندې ناوړه اغېزه کوي. کثافات د جامد، مايع او نيمه جامد موادو پاتې شوني دي لکه ډول، ډول پلاستيکونه، کاغذونه، د اوسپنې ټوټې، شيشه يي بوتلونه، د مېوو، سبزيجاتو، خوراکي توکو، هوټلونو، ساختماني او صنعتي فابريکو د موادو پاتې شوني په هوا، اوبو او خاورې باندې ناوړه اغېزې لري. که چېرې دغه کثافات په مناسب ځای کې وانه چول شي په پايله کې به چاپېريال ته خطرناکې ستونزې پيدا کړي.

د چاپېريال په وړاندې مهم خطرونه د نفوسو ډېروالی، د طبيعي سرچينو، څړ ځايونو، ځنګلونو، وحشي حيواناتو، د خاورې تخريب او نباتاتو له منځه تګ دی. د چاپېريال ساتنې لپاره بايد د چاپېريال سازمانونه او قوانين جوړ شي. خلکو ته د چاپېريال د ارزښت په اړه پوهه او خبرتيا ورکړي.

د ښوونځيو، پوهنتونونو، ورځپاڼو، جريدو، راډيو، تلويزيون، پوسترونو او اعلانونو په واسطه د خلکو په خبرتيا او پوهاوی کې کار واخيستل شي.

له طبيعي منابعو څخه معقوله ګټه اخيستل د چاپېريال د ساتنې معنا لري، نه دا چې په خپل حال پرېښودل شي. له طبيعي زېرمو څخه بايد ناوړه ګټه وانه خيستل شي. ټول شيان يو له بل سره اړيکې لري که په يو جز کې لاسوهنه وشي نورې برخې متاثره کوي. په طبيعت کې هر شی يوه دنده لري، يو شي ته مضر او يا مفيد ويل د انسانانو د ګټې له مخې ټاکل کېږي.

ددې لپاره چې خپل چاپېريال او خپل ژوند له خطره وژغورو نو اړ يو چې چاپېريال ته د ورپېښو خطرونو مخه ونيسو او هم د چاپېريال په پاک ساتلو کې زيار وباسو. د چاپېريال پاک ساتل د هر انسان دنده ده چې په ټولو پورې اړه لري. موږ هر يو بايد له خپل کور او کوڅې، ښوونځي او لارو نه د چاپېريال په پاک ساتلو کې خپلې دندې په پام کې ونيسو. خپل کور پاک وساتو، د کور کوڅه پاکه وساتو، کثافات په خپل مناسب ځای کې واچوو. په سړک او لارو باندې د مېوو پوټکي او د پلاستيک کڅوړې ونه غورځوو. که بل څوک داسې کوي بايد پاملرنه يې راوګرځوو. له طبيعي زېرمو او نورو منابعو

څخه باید په معقوله او په مسلکي ډول ګټه واخیستل شي او له بې ځایه لاسوهنې څخه زموږ چاپېریال وژغورل شي. د استوګنې چاپېریال چې موږ او تاسې پکې ژوندکوو که پاک ونه ساتل شي، نو له ډول، ډول خطرناکو ناروغیو سره مخامخ کېږو.

د متن لنډیز:

زموږ چاپېره ټولو موجوداتو ته چاپېریال ویل کېږي. د چاپېریال مهم توکي هوا، اوبه او خاوره ده. د طبیعت د نظام د اجزاو په منځ کې خدای جل جلاله یو طبیعي تعادل رامنځته کړی دی. که دغه تعادل له منځه ولاړ شي، نو په چاپېریال ناوړه اغېزه کوي.

زموږ په شاوخوا کې د چاپېریال ټول توکي لکه اوبه، هوا، خاوره، نباتات، حیوانات، وحشي ژوي، ځنګلونه او نورې زیرمې او طبیعي منابع یو له بل سره داسې اړیکې لري چې که په یو توکي کې ناوړه لاس وهل کېږي په نورو توکو تاثیر کوي او چاپېریال متضرر کېږي. د مثال په توګه که هوا، اوبه یا خاوره متضرره شي نو ژوند ستونزمن کېږي او یا امکان نه لري.

موږ په چاپېریال کې ژوندکوو، که چاپېریال ته پاملرنه ونه کړو، نو ژوند ته مو خطرونه پېښېږي. د بېلګې په توګه که ځنګلونه و وهل شي نو سېلابونه زیاتېږي. ځمکه د بارانونو او سېلابونو له کبله خرابېږي، هوا تودېږي، ځکه چې ځنګلونه هوا تصفیه کوي او د سیلابونو مخه نیسي. موږ ته لازمه ده چې په چاپېریال کې په ناوړه توګه لاسوهنه ونه کړو، خو په معقوله او مسلکي ډول په چاپېریال کې لاسوهنه بې ګټې نه ده.

همدارنګه موږ ته لازمه ده چې د استوګنې چاپېریال پاک وساتو او له ډول، ډول مرضونو څخه ځانونه وساتو.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې متن په چوپه خوله ولولي او بیا دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- د چاپېریال مهم توکي کوم دي؟
- د چاپېریال د توکو ترمنځ څه ډول اړیکې دي؟
- که ځنګلونه و وهل شي څه زیانونه رامنځته کېږي؟
- له طبیعي موادو څخه څه ډول ګټه اخیستل په کار ده؟

۲ـ څو زده کوونکي دې په وار سره د استوګنې د چاپېریال د پاکۍ په اړه خبرې وکړي.

۳ـ څو زده کوونکي دې چاپېریال ته د ورپېښو خطرونو په اړه خبرې وکړي.

۴ـ چاپېریال څنګه پاک وساتو؟ زده کوونکي دې په دې اړه یو پراګراف ولیکي او په ټولګي کې دې یې واوروي.

۵ـ د طبیعت د اجزاو ترمنځ یو تعادل موجود دی دا خبره دې زده کوونکي وڅېړي او بحث دې پرې وکړي.

۶ـ موږ د چاپېریال په وړاندې څه مسؤولیتونه لرو؟

۷ـ زده کوونکي دې په وار سره په لاندینیو موضوعاتو باندې خبرې وکړي خپل کور، کوڅه، ښوونځی او ښار څنګه پاک وساتو؟

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې د خپل ښار د چاپېریال په اړه په کور کې یوه لیکنه وکړي چې زموږ د کلي یا ښار چاپېریال څه ډول دی؟ بله ورځ دې یې په ټولګي کې واوروي.

د هوتکو ادبي دربار

د دولسمې هجري پېړۍ د دویمې لسیزې په پای کې په کندهار کې ګرګین د صفوي حکومت استازی حکمران و. داسې ظلمونه او ناروا وې یې کولې چې ددغې سیمې ټول خلک یې له ظلمه نارامه وو. تاسې په تېرو ټولګیو کې لوستي چې میرویس نیکه خپل خلک پر ځان راټول کړل او دکوکران او مانجې له جرګو وروسته یې دګرګین پر ضد ملي قیام وکړ او په (١١١٩هـ ق) کال یې کندهار دده له ظلمه خلاص کړ.

د میرویس له مړینې وروسته دده زوی شاه محمود پاچا شو. کله چې شاه محمود اصفهان ونیو، نو پخپله په اصفهان کې پاتې شو او په کندهار کې یې خپل ورور شاه حسین پاچا کړ. د هوتکو د دولت حدود له ملتان څخه پیل او د اوسني ایران د دجلې تر سینده پورې رسېده. دیره جات، اوسنی بلوچستان، غزنی، کندهار، ګومل، هرات هم د دوی په حکمرانۍ کې وو. شاه حسین چې پخپله یوې فرهنګپالې کورنۍ ته منسوب و او له ژبې او ادب سره یې زیاته علاقه وه، نو فرهنګي کارونو ته یې خپله زیاته پاملرنه واړوله. په دې لوست کې د شاه حسین په وخت کې تاسې ته د فرهنګي کارونو په اړه لنډې خبرې لرو.

ـ شاه حسین هوتک خپلې ژبې او ادب ته کوم کارونه کړي دي؟

ـ د میرویس خان هوتک په کورنۍ کې کوم شاعران پېژنئ؟

د هوتکو د پاچاهۍ په دوران کې ډېر پښتانه شاعران او ادیبان پالل شوي او روزل شوي دي.

د هوتکو کورنۍ د علم او پښتو ژبې او ادب د پاللو لپاره ډېر خدمتونه کړي دي. حاجي میرویس خان هم د پښتو ژبې او ادب سره ډېره مینه درلوده. د رحمان بابا اشعار به یې لوستل او زیاته عقیده یې ورته لرله.

په سختو حالاتو کې به یې د رحمان بابا دیوان ته مخه کوله. سیدال خان ناصر، ملا پیر محمد، بابو جان بابي، داود خان او ملا نور محمد دده د دربار عالمان وو.

شاه حسین هوتک پخپله یوې ملي او فرهنګي کورنۍ ته منسوب و. د میرویس نیکه مور نازو انا پخپله د پښتو ژبې ښه شاعره وه چې د شعرونو دیوان یې دوه زره بیته درلودل، خو موږ ته یې یوه څلوریزه پاتې ده.

سحـــرګه وه د نرګـــس لـــېمه لانده　　　　ځاځکي ځاځکي یې له سترګو څڅېده

ما ویل څه دي ګښلې ګله ولې ژاړې　　　　ده ویل ژوند مې دی یوه خوله خندېده

د میرویس نیکه په اولادونو کې دده یو زوی شاه حسین او یوه لور زینبه د پښتو ژبې شاعران وو. د زینب یوه مرثیه چې د خپل ورور شاه محمود هوتک په مړینه یې ویلی موږ ته راپاتې ده:

ږغ ســو چــې ورور تــېر لــه دنــیا سونا
کـــنـــدهـــار واړه پـــه ژړا ســـونـــا
دا روڼ جـــهـــان راتـــه تـــورتـــم دی نا
زړه د بـــېـــلـــتـــون پـــه تـــېـــغ کـــړم دی نا
هـــوتـــک غـــمـــجـــن پـــه دې مـــاتـــم دی نا
د پـــاچـــاهـــۍ تـــاج مـــو بـــرهـــم دی نا
چـــې شـــاه مـــحـــمـــود تـــېـــر لـــه دنـــیـــا سونا
کـــنـــدهـــار واړه پـــه ژړا ســـونـــا

دغه مرثیه تاسې په تېرو ټولګیو کې لوستلې ده، شاه حسین چې کله پاچا شو نو د

هوتکیانو دولت یې تر ګومله او کویټې پورې پراخه کړ. دی یو عادل او مدبر پاچا و. دربار یې له عالمانو، شاعرانو او فاضلانو ډک و. پخپله د پښتو ژبې شاعر و. محمد هوتک د پټې خزانې کتاب په ۱۱۴۱هـ.ق. کې دده په سپارښتنه تالیف کړ او د پښتو د لرغونو شاعرانو شعرونه یې پکې خوندي کړل. پټې خزانې د شاه حسین یوه غزله خوندي کړې چې څو بیتونه یې په دې ډول دي:

بېلتانه دې د غمو په چپاو چور کړم	په تیارو کې د هجران یې له تا دور کړم
بېلتانه دې هسې اوښکې راخپرې کړې	ستا د فکر په ګرداب کې تل عبور کړم
د فراق پرې مې کېښود ومرې ته	په جهان کې یې رسوا لکه منصور کړم
په وصال دې هم ناښاد یمه دلبرې	د بېلتون فکر په زړه کې ناصبور کړم
د بڼو غشی مې وخوړ په ځیګر کې	غمازانو په غمزو غمزو مهجور کړم

خلق یاد زما د عشق په لیونو کا
زه حسین محبت هسې مشهور کړم

د هوتکو له کورنۍ سربېره نور شاعران هم په دغه وخت کې وو چې شعرونه یې ویل. په دغه وخت کې د پښتو ادبیاتو د ودې لپاره ښه زمینه برابره وه. شاه حسین پاچا به په خپل دربار کې عالمان او شاعران پالل، دوی به یې په انعامونو او جوایزو لمانځل. د نارنج په ماڼۍ کې یې د ادبي دربار بنسټ کېښود. د کندهار په پاچاهي ارګ کې چې د نارنج ماڼۍ یې بلله په اوونۍ کې به یو ځل په شاهي کتابتون کې دا ادبي دربار جوړېده. پخپله پاچا او نورو شاعرانو به پکې ګډون کاوه. محمد هوتک به ددې دربار د منشي په توګه هم حاضر و. پښتو حماسې هم په دغه وخت کې په منظم او بشپړ ډول رامنځته شوې. حماسه د ادبیاتو یو موضوعي ډول دی چې په دې ډول کې جنګي مسایل په حکایتي او داستاني ډول بیانېږي. په حماسه کې کله کله د رزم د خبرو ترڅنګه د بزم خبرې هم څرګندېږي. حماسه کېدای شي په نظم کې وي او یا هم په نثر کې وي. هغه اشعار چې جنګي او رزمي خبرې پکې راغلي وي او داستاني شکل ونه لري په حماسو کې نه حسابېږي.

حماسې په درې ډوله دي: تاريخي حماسې، عشقي حماسې او مذهبي حماسې.

په پښتو کې د حماسو ليکل د هوتکو د پاچاهۍ په دوران کې پيل شوي دي. په دغه دوران کې ډېره مهمه حماسه د ربدي خان مومند نظم کړې (محمود نامه) ده، په دې حماسه کې د ميرويس نيکه او شاه محمود هوتک د جنګونو کيسې راغلې دي. دا کتاب ربدي خان مومند تر (۱۱۳۶هـ.ق.) وروسته په خواږه نظم کښلی دی او شاه حسين ورته زر طلاوې د انعام په توګه ورکړې دي.

د ربدي خان مومند د حماسې بشپړ متن په لاس کې نشته. يوازې د ګرګين د وژلو کيسه يې پټې خزانې تر موږه رارسولې ده. ددې وخت بله حماسه (جګړه د محمود افغان او نيول د اصفهان) ده. ددې حماسې ليکوال محمد امين سرپرېکړی نومېږي. محمد امين په (۱۱۳۵هـ.ق.) کال له شاه محمود هوتک سره د اصفهان د نيولو په جګړه کې شامل و. په دې حماسه کې د اصفهان د نيولو د جګړې ټوله کيسه راغلې ده.

د هوتکو په دوران پورې اړوند دريمه حماسه (قصه د برېښنا يا خدی) ده چې د محمد امين سرپرېکړي د زوی حافظ نور محمد ده.

دا حماسه په خواږه نثر کې ليکل شوې ده. د هوتکو په دربار پورې نور تړلي يو شمېر شاعران و و چې دلته يې په لنډيز يادونه کو و.

داود هوتک د قادر خان هوتک زوی د ميرويس نيکه د لښکرو مشر و. په (۱۱۳۶هـ.ق.) کې وفات شوی دی. شعرونه يې ويل او د تجنيس په صنعت کې لوی لاس درلود. په پټه خزانه کې يې دوې رباعيانې راغلي دي چې يوه يې په دې ډول ده:

چې د چا په زړه کې اور د مينې بل سي په وربل يې لمبې ګډې حال يې بل سي

اور د مينې کله مري د زړه له مينې د وربل مينه که تل د زړه په تل سي

ددغه دربار بل شاعر ملا محمد يونس توخي د ملا محمد اکبر زوی دی. د شاه حسين پاچا په وخت کې د کندهار د جامع جومات امام و. د شاه حسين په دربار کې بل عالم ملا زعفران تره کی و چې په طب او حکمت کې يې د (ګلدسته زعفراني) په نامه يو کتاب ليکلی دی. دی د پښتو ډېر ښه شاعر و. کله چې د شال او ژوب سيمې فتحې شوې نو

شاه حسین پاچا ته يې دغه زيری په دې ډول وکړ:

د حسین بادشاه د بخت ننداره گــورئ   چې يې فتح په لښکرو ړوب و شال کا
چې دا زیری يې راوړی دی حضور ته   نو زعفـران انعام پر سر زعفراني شال کا

شاه حسین پاچا ددې شعر په اورېدلو سره ډېر ژر زعفراني شال ورکړ او په مجلس کې يې ټول حاضرين په يو يو زعفراني شال ونمانځل.

بابوجان بابي د کرم خان زوی چې د کلات حاکم و او د اصفهان په جنگونو کې د شاه محمود هوتک ملگری و ددغه ادبي دربار بل شاعر و چې د پښتو ملي نکل (شها او گلان) يې په پښتو نظم کړ چې دوه بيته يې په دې ډول دي:

عشـــق يو هسې توريالی دی   چې پر هر ځای يې برى دی
د عشق اور هسې سوزان دی   چې ســوځلی يې جهان دی

ددغه ادبي دربار بل غړی ستر سپه سالار شاعر سيدال خان ناصر و چې د هوتکو د پاچاهۍ په ټوله دوره کې د لښکرو مشر و. په ټولو جنگونو کې يې برخه درلوده او د نادر افشار په وړاندې د کندهار په دفاع کې په مېړانه وجنگېده.

سيدال خان ناصر د نادر افشار په امر ړوند کړای شو او پاتې عمر يې تر مړينې پورې د کابل په شکر دره کې تېر کړ. د شکر درې د سياه سنگ په هديره کې دفن دی. پټې خزانې دده يوه ښکلې بدله خوندي کړې ده چې د سر بيتونه يې دادي:

يار ماله هسې گران سو   راتېر تر ټول جهــان سو
نور نه وينم په سترگـو   جهان ټول راته جانان سو

ملا نور محمد غلجی د ملا يار محمد توخي زوی د هوتکو د کورنۍ د ښځو او نجونو استاد او لوی عالم و. يو کتاب يې د نافع المسلمين په نامه ليکلی دی. دغه کتاب په کابل کې چاپ شوی دی. يو مخمس يې چې پټې خزانې راوړی دی په دې ډول پيلېږي:

ته مؤمن ژوندی په دين يې زما ياره   ته ژړا فرياد کــوه په څوکـو کاره
اســـــتغفار توبه کــوه د ځان د پاره   ته هم ځان ساته پناه غواړه له ناره
بيداري کړه په سهار زما دلداره

بهادر خان د شاه حسین د لښکرو لوی سالار و. د شال او ړوب فتح دده په لاس

شوي. شاه حسين به ده ته د ورور خطاب کاوه. بهادر خان هم د پښتو شاعر و. يوه بدله يې پټې خزانې ثبت کړې ده.

ببلـــتون دې زور دی تـر لېمو مې سهار نم ښاخي
لکـه شبنم ښاخي
دا ســره ياقوت مې په لـــمن کې ستا په غم ښاخي
په غــم الم ښاخي
گـــوره ليلی باران د اوښــو ســـتا په چم ښاخي
ښنگه پر چم ښاخي

د هوتکو د ادبي دربار بله مشهوره څېره محمد هوتک د داود خان زوی دی. د هوتکو د دربار منشي او کاتب و. د شاه حسين په هڅونه يې د پښتنو شاعرانو تذکره (پټه خزانه) وليکله. بل کتاب يې د خلاصة الطب په نامه وليکو چې پاچا ورته سل طلاوې انعام ورکړې. يو بل کتاب يې د خلاصة الفصاحت په نامه هم ليکلی و. محمد هوتک د هوتکو د پاچاهۍ له سقوط نه وروسته د کلات سيوري ته راغی. هلته يې کارېز و واهه او کلي يې جوړ کړ. په پټه خزانه کې يې د شعرونو نمونې راغلي دي. د يوې غزلې مطلع يې داده:

ساقي پاڅه د سرو ميو ډک يو جام را — ستـا لـه غمـه نـا ارام يمـه ارام را
بې لـه ميو د بـهار نـنداره څـه کړم — پسرلی سـو د خـوښـۍ ښـه پيغام را
د ببلتون په تاريکۍ کې مې زړه شين سو — رڼـا لـمر د جـان د مـيو پـه ظـلام را
ناکاميو د دنـيـا مـې کـام را تـريخ کا — چې مې خوږ کا کام ترخه و ما ناکام را
نه نشاط سته نه مستي سته نه رندي سته — چې سم رند هغه اوبه على الدوام را
په اوبو مې سوړ زړگی لړ څه راتود کا — محمد ته د اور ډک يو هسې جام را

پير محمد مياجي چې د پير افغان په لقب ستايل شوی و. دی هم د هوتکو د دورې عالم او شاعر و. دوه کتابونه يې ليکلي چې يو يې د (افضل الطرايق) په نامه د اخلاقو او عقايدو په بيان کې ليکلی دی. بل کتاب يې د (القرايض في رد الروافض) په نامه دی.

د پیر محمد د شعر نمونه هم په پټه خزانه کې راغلې ده. بل شاعر نصر الدین خان اندړ دی چې د (پلار ویلي) په نامه یې یو کتاب په پښتو نثر کې لیکلی دی. په پټه خزانه کې یې نمونه راغلې ده:

د خوار عاشق ژړا مدام وي دا څه کار دی نا
که وي په پټه خوله، همدغه یې گفتار دی نا
د خوار عاشق مدعا داده که ژړا کي نا
چې ورښکاره خپله زیبا مخ دلربا کي نا
په خپل وصال که یې خوشحاله محبوبا کي نا
بل څه نه غواړي همدغه امیدوار دی نا

د متن لنډيز:

د هوتکو د پاچاهۍ دوران (۱۱۱۹ _ ۱۱۵۰هـ.ق.) د پښتو ادبیاتو د منځنۍ دورې یو غوره پړاو دی. په دغه دوره کې ادبي دربار ایجاد شو. عالمان او شاعران راټول شول. عالمان او شاعران به په انعامونو نمانځل کېدل.

تحریري حماسي اثار په همدغه مهال کې رامنځته شول. تاریخي بشپړې حماسې او عشقي حماسې ددغه دوران لاسته راوړنې دي. ددې دوران نمونې د ولسي ادب ډېرې ښکلې نمونې دي. ددغه دوران د اثارو روحیه هیواد پالنه ده. د هنري ارزښتونو له پلوه ددغه دوران شعرونه په لوړه سطحه کې نه دي.

په دې دوران کې له نظم سربېره نثري کتابونه هم کښل شوي دي. لکه پټه خزانه، جګړه د محمود افغان او نیول د اصفهان او ځینې کیسې او نکلونه چې د پښتو د نثر په تاریخ کې خاص ځای لري.

ددغه وخت بله مهمه حماسه د ربدي خان مومند نظم کړې (محمود نامه) ده. قصه د بربښنا یا خدۍ عشقي حماسه ده چې په نثر لیکل شوې ده. د هوتکو په شاهي کورنۍ کې ښځو هم شاعري کوله. د هوتکو د پاچاهۍ په وخت کې په لسګونو نور شاعران او عالمان هم وو چې له دغه دربار نه لرې وو او ادبي هستونې یې کولې.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې متن په چوپه خوله ولولي او لاندې پوښتنې دې ځواب کړي:

- میرویس نیکه په څه ډول هېواد له پردیو اشغالگرو څخه خلاص کړ؟
- ادبي دربار د چا په وخت کې جوړ شو او څه کارونه یې سرته رسول؟
- د ادبي دربار کوم عالمان او شاعران پېژنئ نومونه یې واخلئ؟
- د هوتکو په کورنۍ کې کومې ښځې شاعرانې پېژنئ؟

۲ـ زده کوونکي دې ددغه دوران مهم ادبي کارونه په یو پراگراف کې ولیکي او بیا دې یې په ټولگي کې واوروي.

۳ـ څو زده کوونکي دې د هوتکیانو هغه خدمتونه په شفاهي ډول ووایي چې ژبې او ادب ته یې کړي دي.

۴ـ زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. یوه ډله دې ددغه وخت د شاعرانو نومونه واخلي او بله ډله دې ددغه وخت د کتابونو نومونه ووایي.

۵ـ د هوتکو د پاچاهۍ په وخت کې کومې حماسې د کومو شاعرانو له خوا رامنځته شوې نومونه یې واخلئ.

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې په کور کې متن په غور سره ولولي او بیا دې د هوتکو د پاچاهۍ د وخت مهم ادبي کارونه په یو یا دوه مخونو کې ولیکي او په بله ورځ دې یې په پښتو درسي ساعت کې ولولي.

د ماین خطرونه

افغانستان د نړۍ له هغو هېوادونو څخه دی چې زیات ماینونه او ناچاودي توکي پکې موجود دي، په افغانستان کې اوږد مهاله جګړه تېره شوې او د جګړې په دوران کې له مختلفو ماینونو څخه کار اخیستل شوی دی. څومره چې ماینونه زیات کارول شوي، هماغومره د ماین د قربانیانو شمېره هم زیاته ده. اوس هم ډېر ماینونه تر خاورو لاندې دي او په هره میاشت کې له پنځوسو څخه زیات کسان د ماین قرباني کېږي.

ماینونه هغه چاودېدونکي توکي دي چې له لرګیو، اوسپنې او پلاستیک څخه جوړ او دننه یې ناچاودي توکي ځای پر ځای شوي وي. دا وسله هغه وخت چوي چې د انسان لاس یا پښه ورسره ولګي. دغه چاودېدنه د انسان د ټپي کېدو او یا مړینې سبب کېږي. مختلف ډولونه او شکلونه لري چې د انسانانو او لېږدېدونکو وسیلو د له منځه وړلو لپاره ترې کار اخیستل کېږي.

- که تاسې له ماین سره مخامخ شئ نو څه باید وکړئ؟
- که په یو ځای کې ځوک په ماین والوزي نو تاسې باید څه وکړئ؟

ماینونه او ناچاودي توکي په هر ځای کې پیدا کېدای شي. ماینونه د ځانګړو سیمو د ساتنې لپاره لکه نظامي پوستو ته د تلو د مخنیوي لپاره او یا د ډار او وحشت د رامنځته کولو لپاره کارول کېږي.

د جګړو په اوږدو کې زموږ په هېواد کې ډول، ډول وسلې استعمال شوي دي چې یو له دغو څخه ماین او ناچاودي توکي دي. د ماینونو پېژندل سخت کار دی، ځکه چې زیات ماینونه په ځمکه کې ښخ شوي دي.

د ناچاودو توکو پېژندنه دومره ستونزمنه نه ده، ځکه چې ناچاودي توکي د ځمکې پر سر پراته وي، په دې توګه امکان لري چې یو وخت تاسې د ماین پر سیمه وربرابر شئ. که چېرې داسې پېښه شوه، نو تاسې باید وارخطا نه شئ او یو خوا بلې خواته ونه تښتئ. په دغه وخت کې باید دا لاندې لارښوونې عملي کړئ او تل یې په نظر کې ولرئ:

- په خپل ځای ودرېږئ.
- نورو خلکو ته وواياست چې حرکت ونه کړي، ځکه چې دا سیمه خطرناکه ده.
- له هغه کس یا کسانو څخه چې په خوندي ساحه کې موقعیت لري، مرسته وغواړئ چې هغوی د ماین پاکۍ دفتر یا سیمه ییزو مقاماتو (پولیسو، سپین ږیرو، مشرانو...) ته خبر ورکړي.
- د مرستې تر رسېدو پورې باید صبر وکړئ، له خپل ځای نه ونه خوځېږئ. همدارنګه که چېرې په کوم ځای کې د ماین پېښه رامنځته کېږي او تاسې د ماین قرباني وینئ نو هڅه وکړئ چې قرباني ته نژدې نه شئ، ځکه د دې امکان شته چې د یو قرباني پر ځای دوه تنه قرباني شي.
- کله چې له داسې پېښې سره مخامخ کېږئ، نو لاندې لارښووونو ته پاملرنه وکړئ:
- هېڅکله د خطر سیمې ته د ننوتلو کوښښ مه کوئ، ځکه ستاسې ننوتل دې سیمې ته د نورو چاودنو سبب کېږي. تاسو او قرباني ته نور زیان رسېدلی شي. دا مو باید په یاد وي چې په کومه سیمه کې چې د یو ماین پیښه رامنځته کېږي هلته د نورو

ماینونو د شتون احتمال هم شته.

- قرباني یا د ماین ټپي ته ډاډ ورکړئ، له هغه سره خبرې وکړئ چې دده روحي حالت بیخي خراب نه شي.
- د مسلکي مرستو لپاره ماین پاکانو، پولیسو، کلنیکونو او روغتونونو ته خبر ورکړئ چې د ماین له ټپي سره لازمه مرسته وکړي.
- تر هغه چې مسلکي مرسته نه وي ترلاسه شوې د خطر سیمې ته مه داخلېږئ، له قرباني سره خبرې وکړئ او هغه ته ووایاست چې له خپل ځای څخه ونه ښورېږي. هېڅکله کوم شی د هغه پر لور مه غورځوئ.
- که چېرې یې له بدن څخه وینه بهېږي مشوره ورکړئ چې د وینې بهېدل د لاس، پټکي او یا دستمال په واسطه بند کړي.

په دې توګه لازمه ده چې زده کوونکي دغه معلومات له خپلو خپلوانو او دوستانو سره هم شریک کړي چې هغوی هم د ماین له خطرونو څخه په امن کې پاتې شي.

همدارنګه لازمه ده چې د ماین لرونکو او ناچاودو توکو سیمې چې د ماین پاکانو له خوا په سره رنګ نښه شوي دي هلته داخل نه شي، ځکه په سره رنګ نښه شوې تیږې دا معنا لري چې دلته ماینونه شته. که کوم ځای په سپین رنګه تیږو نښه شوي وي نو دا معنا لري چې دغه ځای د ماین پاکانو په واسطه له ماینونو څخه پاک شوی دی. همدارنګه په ابي رنګ نښه شوې تیږې د هغه ځای څرګندونه کوي چې دلته ناچاودي توکي شته. دلته هم باید د ننوتلو څخه مخنیوی وشي.

د سفر په وخت کې باید په شاړو لارو تګ ونه شي ځکه هغه لارې چې تګ راتګ پرې نه کېږي هم ددې معنا لري چې دلته ماینونه شته.

که چېرې د سفر په وخت کې یاست او نه پوهېږئ چې په کومه لاره لاړ شئ، نو د محل له خلکو نه پوښتنه وکړئ او کومه لاره چې هغوی درته ښایي په هغه لاره لاړ شئ. زړې کلاګانې او هم هغه سیمې چې جګړه پکې تېره شوي وي لکه پخوانی نظامي مورچې او یا هغه ځایونه چې په اغزي لرونکو سیمونو پوښل شوي، هلته مه داخلېږئ، ځکه چې

دلته د ماینونو خطر شته.

ماشومان پوه کړئ چې د اوسپنې ټوټې او د وسلو خولونه ټول نه کړي، ځکه چې په دې کې ناچاودې توکي وي او د ژوند په بیه یې تمامېږي.

ماینونه مختلف شکلونه لري، که تاسي له یو نا اشنا شي سره مخامخ کېږئ، لاس مه وروړئ خپل مشران یا چارواکي او یا د ماین پاکانو ډلې ته خبر ورکړئ.

ماین پټ دښمن دی دوست او دښمن نه پېژني، کوښښ وکړئ چې د ماین له خطرونو څخه ځانونه وژغورئ.

د متن لنډیز:

زموږ هېواد په تېرو دېرش کلنو جګړو کې له ماینونو څخه ډک شوی دی. د اړوندو موسسو له خوا دغه ماینونه ایستل شوي او څه یې شنډ شوي دي، خو اوس هم تر ځمکې لاندې ډېر ماینونه ښخ دي چې مرګ او ژوبلې رامنځته کوي. که چېرې تاسي د ماین پر سیمه وربرابر شئ، نو پر خپل ځای ودرېږئ او د سیمې له خلکو څخه مرسته وغواړئ چې ماین پاکانو ته خبر ورکړي.

د هغې سیمې پولیس راخبر کړئ، د مرستې تر رارسېدو پورې باید پر خپل ځای ولاړ واوسئ او مه ښورېږئ. کله چې د مرستې ټیم راورسېد، د هغو په لارښوونو باندې عمل وکړئ. داسې سیمې چې د ماین له کبله شکمنې وي، هلته مه داخلېږئ او یا د سیمې له اصلي اوسېدونکو څخه ددغه ځای په هکله پوښتنه وکړئ.

که چېرې د ماین یوه پېښه رامنځته کېږي او یو څوک د ماین په واسطه ټپي یا وژل کېږي، هلته مه ورځئ. په دغه وخت کې هم باید د ماین پاکانو ټیم ته خبر ورکړئ. که چېرې تاسي وغواړئ چې د ماین ټپي ته ورنژدې شئ، نو په حقیقت کې له هغه سره مرسته نه کوئ، بلکې د خپل ځان او د هغه ژوند له نور خطر سره مخامخ کوئ، ځکه چې په کوم ځای کې یو ماین انفجار کوي، هلته کېدای شي نور ماینونه هم وي او ستاسو په ورتګ سره نورې چاودنې رامنځته شي. غوره به دا وي چې له ټپي سره

خبرې وکړئ، هغه ته ډاډ ورکړئ او ژر تر ژره د ماین پاکانو ډله راخبره کړئ.
زده کوونکو ته لازمه ده چې هېڅ یو نا اشنا شي ته لاس ورنه وړي، ځکه کېدای شي هغه ماین وي او ستاسې ژوند له خطر سره مخامخ کړي. همدارنګه زده کوونکو ته لازمه ده چې د ماین په اړه معلومات له خپلو نورو دوستانو سره هم شریک کړي چې د ماین له خطر څخه وژغورل شي.

فعالیتونه

۱ــ زده کوونکي دې متن په وار سره په لوړ غږ ولولي او بیا دې لاندې پوښتنو ته ځوابونه ووایي:

- ماین څه ته وایي؟
- که چېرې ماین ووینئ نو څه باید وکړئ؟
- که چېرې په کوم ځای کې ماین انفجار وکړي، نو موږ ته څه کول په کار دي؟
- که په کومه نا اشنا سیمه وربرابر شئ نو هلته باید څه وکړئ؟

۲ــ که چېرې تاسې د ماین او یا ناچاودو توکو له قرباني سره مخامخ کېږئ نو څه ډول غبرګون ښکاره کوئ؟

- آیا تاسو د مرستې لپاره د ماین سیمې ته ننوځئ؟
- آیا تاسې د ماین قرباني همداسې پرېږدئ او خپله تښتئ؟
- آیا تاسې ښه ګڼئ چې قرباني ته د مرستې لپاره څه شی ورګوزار کړئ او که همداسې یې پرېږدئ او که د ماین پاکانو ټیم ته به خبر ورکوئ؟

۳ــ زده کوونکي دې د مسلکي مرستو او غیر مسلکي مرستو په هکله نیم مخ لیکنه وکړي او بیا دې یې په ټولګي کې واوروي. ښوونکی دې د زده کوونکو نیمګړتیاوې سمې کړي.

۴_ زده کوونکي دې د ماين د ډولونو او د ماين د ساحو په هکله په وار سره خبرې وکړي.

۵_ که چېرې له کوم نا اشنا شي سره مخامخ شئ نو باید څه وکړئ؟

الف: را اوچت یې کړئ؟

ب: په پښه یې ووهئ؟

ج: په تیږه یې وولئ؟

د: ماین پاکانو ته خبر ورکړئ؟

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې په خپله سیمه کې د ماين د هغه قرباني په هکله یوه کیسه ولیکي چې دوی یې پېژني او په بله ورځ دې په درسي ساعت کې ولولي.

اصطلاحات او محاورې

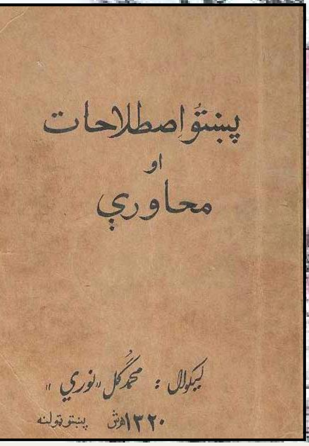

- محاوره څه ته وايي؟
- محاوره له متل سره څه توپير لري؟

محاوره هم لکه د متل په څېر د شفاهي ادبياتو يوه مهمه برخه ده چې د خبرو اترو په وخت کې يې ويونکي د خپل مقصد لپاره استعمالوي. اصطلاحات او متلونه که له يوه پلوه د يوې ژبې غنا څرګندوي، نو له بل پلوه ژبه ښکلې کوي.

تاسې په تېرو ټولګيو کې د متل په اړه معلومات ترلاسه کړي دي. په دې لوست کې به د محاورې يا اصطلاح په هکله معلومات ترلاسه کړئ.

اصطلاحات او محاورې هغه تعبیرونه دي چې هر ملت یې د خپل ژوند چاپېریال، عنعناتو، اخلاقو، دود دستور او روحیاتو مطابق پخپله ژبه کې خلق کوي او د خپلو مقاصدو د اظهار لپاره یې استعاره کوي. د محاورې په ویلو سره د اورېدونکي فکر ډېر ژر اصل مقصد ته رسېږي، پرته له دې چې ویونکی خپل مقصد په عبارت و وایي.

اصطلاحات او محاورې د ژبې او ادب او د ورځنیو خبرو اترو یوه قوي برخه ده چې د ژبې معنوي لطافت او خوند زیاتوي. محاوره د کلماتو داسې یوه مجموعه ده چې په خبرو اترو کې د حقیقي معنا پر ځای په مجازي معنا کې استعمالېږي لکه د سترګو تور یعنې ډېر خوږ او ګران.

محاوره په لغت کې خبرو اترو ته وایي او په اصطلاح کې د ویونکو د ورځنیو خبرو اترو یا د اسلوب د بیان نوم دی.

محاوره په دوو کلمو یا له دوو نه په زیاتو کلمو کې وي. محاورې د یو قام، مزاج، طبیعت، دود دستور، کړو وړو، ذهن او فکر عکاسي وي. که څوک د یو قوم مطالعه غواړي نو ضرور ده چې ددغه قام د ادب د مطالعې تر څنګه محاورې او متلونه هم مطالعه کړي.

متل هم لکه د محاورې په شان د حقیقي معنا پر ځای د مجازي معنا په توګه د استعارې او کنایې په ډول استعمالېږي، لکه: ځنګل د زمرو نه خالي نه دی.

متل یو بشپړ عبارت یا بشپړه جمله وي چې مطلب او مفهوم یې هم بشپړ او پوره وي. محاوره د متل برعکس بشپړ عبارت او بشپړه جمله نه وي، بلکې په خبره کې د استعمال په وجه ترې مطلب اخیستل کېږي، لکه په لاندې بېلګو کې:

د متل بېلګه: لمر په ګوته نه پټېږي. دا یوه بشپړه جمله ده او مطلب یې هم واضح دی.

د محاورې بېلګې: لور په لوټه تېره کول، له عقل سره ډزې کول، د زړه وینې څښل، د مرچو په څټه کېناستل، د بوسو لاندې اوبه تېرول. په دغو مثالونو کې وینو چې بشپړې جملې نه دي او مطلب یې هم په ښکاره توګه څرګند نه دی. که دغه محاورې په نورو

عبارتونو کې استعمال شي، نو مطلب یې هم واضح کېږي، لکه: زلمی لور په لوټه تېره کوي یعنې وخت ضایع کوي. نسیم له عقل سره ډزې کړې دي. یعنې له عقل څخه کار نه اخلي او هر کار په بې عقلۍ سره کوي. له عزیز سره بحث کول د زړه د وینو څښل دي. یعنې خبرې ته غوږ نه ږدي. خبره نه مني. اکبر نن د مرچو په څټه ناست دی، یعنې ډېر غوسه دی.

تورګل د بوسو لاندې اوبه بیایي، یعنې اصلي خبره نه کوي چل او فریب کوي.

د متل او محاورې ترمنځ توپیر همدادی چې په متل کې د کلماتو د یوې مجموعې مفهوم واضح وي او نورو کلماتو ته ضرورت نه لري.

متل په خپله جمله او عبارت کې واضح وي. په محاوره کې مفهوم واضح نه وي او د مفهوم د واضح کولو لپاره نورو کلماتو ته اړتیا لري. لکه په دې متل کې (څه چې کړې هغه به رېبې) مفهوم واضح دی او نورو کلماتو ته اړتیا نه لیدل کېږي، خو په دې محاوره کې (اوړه ورکول) واضح معنا نه لري، خو که نور کلمات ورسره یوځای شي نو معنا ورکوي، لکه: احمد خپل ورور ته اوړه ورکړه. یعنې مرسته یې ورسره وکړه. یا لکه: (له خوږې ګوتې نیول) دا محاوره ځانته معنا نه لري، خو کله چې ورسره نور کلمات یوځای شي نو معنا ورکوي، لکه: ستار وحید له خوږې ګوتې نیولی. یعنې مجبور کړی یې دی.

یا تر لمن لاندې کول چې ځانته معنا نه لري، خو که و وایو زلیخا ترور خپل لمسیان تر لمن لاندې کړل. نو دا معنا چې د لمسیانو ساتنه او پالنه یې په غاړه واخیستله.

محاوره په ژبه کې یو ځانګړی مقام لري او د ژبې او ادب یوه مهمه پانګه ګڼل کېږي. محاورې د سپین ږیرو له خولې وتلي دي او د ولس په تهذیب، تمدن او ثقافت باندې رڼا اچوي. محاوره هم لکه د متل په څېر ډېر خواږه لري. محاوره هم د متل په څېر لنډه وي. د متل غوندې د محاورو ویونکي هم معلوم نه دي او سینه په سینه له یو نسل څخه بل ته لېږدېدلي دي.

متل او محاوره په پښتو شاعرۍ کې د استعمال ځای لري او کلام ښکلی کوي. په

شعر کې فصاحت او بلاغت پیدا کوي او ورځني ژوند ته یې نژدې کوي. په لاندې بیتونو کې د محاورو بېلګې وینئ.

هسې شان مې تر دوه سترګو باران اوري
چې مې سپین شول په ژړا د کسو توري
(معز الله مومند)

وینې سپینې شوې د خلقو لکه اوښکې
خپل اجزا دي له جګره ګرېزان هم
(کاظم خان شیدا)

د اصطلاحاتو ځینې بېلګې:

- په خوله کې لویدل.
- په غوږ وهل.
- اوبه خړول.
- په سر ګرځېدل.
- سترګې درنول.
- سترګې سپینول.
- غاړه ایښودل.
- لاس تنګېدل.

د متن لنډیز:

محاوره په خبرو اترو کې د حقیقي معنا پر ځای په مجازي معنا استعمالیږي.
محاوره له دوه او یا له دوو څخه له زیاتو کلمو جوړه وي. محاوره بشپړ عبارت او بشپړه جمله نه وي، بلکې په خبره کې د استعمال په وجه تري مطلب اخیستل کیږي.

متل په خپله جمله او عبارت کې واضح وي، خو په محاوره او اصطلاح کې مفهوم واضح نه وي. محاوره د مفهوم د واضح کولو لپاره نورو کلماتو ته اړتیا پیدا کوي. متل بیا نورو کلماتو ته اړتیا نه لري.

محاوره هم لکه د متل په څېر د خپل مقصد لپاره په خبرو کې استعمالېږي. محاوره هم لکه د متل په څېر د یو ولس د ټولنیز ژوند عکاسي کوي. د محاورې ویونکي هم معلوم نه وي او له یو نسل څخه بل ته لېږدېدلي وي. محاوره هم د ژبې یوه پانګه ده چې ژبه خوندوره کوي. په پښتو شاعرۍ کې هم لکه د متل په څېر محاورې راغلي دي. شعر یې خوږ او روان کړی دی او ورځني ژوند ته یې نژدې کړی دی. محاوره هم لکه د متل په شان په ورځنیو خبرو کې ډېره کارول کېږي.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې د ښوونکي له لوستلو څخه وروسته د متن یو، یو پراګراف ولولي او مفهوم دې یې پخپلو خبرو کې ووایي.

۲ـ ښوونکی دې څو زده کوونکي په وار سره د تختې مخ ته راولي او په متن کې راغلي محاورې دې یوه، یوه په تخته ولیکي او بیا دې یې په وار سره معنا کړي.

۳ـ زده کوونکي دې له ځانه یوه، یوه محاوره ولیکي، د محاورې مقصد دې په ګوته کړي او ټولګیوالو ته دې یې په وار سره واوروي.

۴ـ زده کوونکي دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- متل څه ته وايي؟
- محاوره څه ته وايي؟
- د متل او محاورې توپير څه دی؟
- د متل او محاورې استعمال په ژبه کې څه ګټې لري؟

۵ـ زده کوونکي دې د لاندې محاورې په اړه خپل نظر په وار سره څرګند کړي.
(په پڼه ختل)

۶ـ زده کوونکي دې په وار سره يو يو متل له ځانه ووايي او د متل مقصد او د استعمال ځای دې څرګند کړي.

۷ـ زده کوونکي دې د لاندې اصطلاحاتو پر مفهوم او مقصد خبرې وکړي او د هرې اصطلاح د استعمال ځای دې څرګند کړي:

- لاس په سر کول
- وينه سپينېدل
- آسمان ته کتل

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې په کور کې د کورنۍ د غړو په مرسته پنځه، پنځه محاورې له معنا او مفهوم سره وليکي او په بله ورځ دې يې په پښتو درسي ساعت کې ولولي.

د روږديوالي لاملونه

روږديوالى (اعتياد) يو پرله پسې مسموميت دى چې د نشه يي توکو له استعمال څخه په بدن کې راپيدا کېږي. روږديوالى د ځاني او روحي زيانونو سبب کېږي او ټولنيزې ستونزې رامنځته کوي. په نشه يي توکو اخته کېدل او عادت يا د نشه يي توکو سره ځاني او روحي تړاو چې پرېښودل يې ستونزمن او ناشونى دى، روږديوالى بلل کېږي.

په نشه يي توکو عادت کېدل هغه وخت رامنځته کېږي، کله چې څوک په پرله پسې توګه نشه يي توکي استعمال کړي. هغه کسان چې نشه يي توکي کاروي او ورځنى عادت يې ګرځېدلى وي، دغه کسان د روږدو کسانو (معتادينو) په نامه يادېږي. له بده مرغه زموږ په ګران هېواد کې هم يو شمېر معتادان شته چې ځوانان دي او عمرونه يې د ۱۸ او ۳۰ کلونو ترمنځ وي. دغه کسان په کورنۍ او ټولنه کې هېڅ عزت نه لري. له ټولنې څخه جلا کړى شوي دي او د ټولنې د اوږو بار دي. په دې لوست کې به تاسې ولولئ چې روږديوالى څنګه پيدا کېږي او لاملونه يې څه دي؟

- تاسې کوم نشه يي پېژنئ، ووايئ چې هغه ولې په نشه اخته شوى دى؟
- څنګه وکړو چې له نشو څخه ځان وژغورو؟

روږدیوالی هغه متناوب او پرله پسې مسمومیت دی چې د ځینو مخدره توکو کیمیاوي او یا مصنوعي ترکیباتو د تدریجي مصرفولو له وجې په مصرف کوونکي شخص کې پیدا کېږي. د ځاني او روحي دواړو د زیانونو سبب کېږي. دا روږدیوالی په پایله کې ځانګړې او ټولنیزې ستونزې رامنځته کوي.

په بله وینا د یو شخص عادت کېدل او یا له نشه يي توکو سره دده ځاني او روحي تړاو چې ترک کول یې ورته ستونزمن او یا بیخي ناشونی کار وي روږدیوالی (اعتیاد) بلل کېږي.

په نشه يي توکو عادت کېدل هغه وخت منځ ته راځي کله چې روږدی شخص په پرله پسې توګه مخدره مواد لکه: اپین، چرس، هیرویین او یا مورفین استعمال کړي او د وخت په تېرېدو سره یې ورته علاقه زیاته شي. په تدریجي توګه د مخدره توکو په استعمال کې زیاتوالی راولي.

کله چې د مخدره توکو مصرف کوونکی داسې یو حالت ته ورسېږي چې په جبري توګه د نشه يي توکو مصرف ته اړوي، نو هغه ته معتاد ویل کېږي.

که څه هم په نشه يي توکو اخته کسان هېڅکله دا نه مني چې هغه دې ګواکې معتاد وي، خو دا یو حقیقت دی چې هغه روږدی دی. یو مشهور متل دی چې ((هېڅ معتاد خپل د اعتیاد لومړۍ ورځ په یاد نه لري)).

دا یو څرګند حقیقت دی چې هېڅوک دا نه غواړي چې د اعتیاد په لومو کې دې راګیر شي او هېڅکله دا اراده هم نه لري چې په مخدره توکو دې اخته شي او خلک دې د یو نشه يي په توګه یاد کړي.

هغه کسان چې معتاد کېږي په لومړي سر کې د یو ازمايښت په توګه نشه يي توکي استعمالوي او یا د ناوړه دوستانو او ملګرو له خوا نه ورته بلنه ورکول کېږي چې په دغسې کوچنۍ تېروتنې سره د نشه يي توکو په لومو کې راګیر شي چې بیا ورڅخه د ځان ژغورل مشکل او یا ناشونی وي.

په حقیقت کې همدغه حالت ته روږدیوالی یا اعتیاد ویل کېږي. روږدیوالی هغه یوه

لویه ټولنیزه، روغتیایي او اقتصادي ستونزه ده چې بشري ټولنه یې له یو جدي خطر او تهدید سره مخامخ کړې ده چې د ټولنې د وروسته والي، اخلاقي انحطاط او ټولنیز فساد سبب کېږي.

د نشه یي توکو استعمال او پر هغو باندې روږدېدل بېلابېل لاملونه لري، لکه ځانګړي لاملونه، ټولنیز، سیاسي، فرهنګي، اقتصادي، جګړې، مهاجرتونه او داسې نور... ددغو یاد شویو لاملونو په منځ کې دوه لاملونه د انسانانو په روږدېدنه کې خورا زیات اغېزمن دي، چې یوه ډله یې ځانګړي لاملونه دي او بله ډله یې ټولنیز.

ځانګړي لاملونه: ټول هغه اسباب او علتونه چې پخپله په شخص پورې اړه لري او د هغه د معتاد کېدو سبب کېږي، د ځانګړو لاملونو په نامه یادېږي، لکه:

ـ د ځلمیتوب دوره: د نوې ځوانۍ دوره هغه مرحله ده چې د روحي ناورین سره یوځای پیلېږي او د هر شخص په ژوندانه کې یوه ډېره مهمه دوره بلل کېږي. دغه د زلمیتوب دوره چې له ناورین سره پیلېږي یو عمده لامل دی چې ځوان په مخدره توکو باندې اخته شي. ځکه چې ځوانان په دغه دوره کې له سالمې روزنې څخه بې برخې وي. تل غواړي چې خپلواک واوسي. خپل احساسات بیان کړي، که ناکله د خپل پلار او مور په وړاندې هم په مخالف دریځ کې درېږي، د هغو د نظریو او خبرو مخالفت کوي.

ددې لپاره چې خپل شتون ثابت کړي، ځینې وختونه د کورنۍ ارزښتونه هم تر پوښتنې لاندې نیسي. همدارنګه د کنجکاوۍ حس چې ددغې دورې یوه ځانګړتیا ده، ددې سبب کېږي چې نوي ځوانان د نشه یي توکو په هکله فکر او کنجکاوي وکړي او دغه کنجکاوي او فکر کول یې د نشه یي توکو تر استعماله ورسوي.

په ځان باور نه درلودل: په ځان باور نه درلودل او ځینې نور شخصي لاملونه له روږدیوالي سره اړیکې لري. په هره کچه چې د یو شخص اراده کمزورې وي او په ژوند باندې د کنترول لرلو احساس یې غښتلی نه وي، یا په ځان هېڅ باور ونه لري یا پر ځان یې د باور احساس کمزوری وي، نو په هماغه اندازه یې په مخدره توکو باندې د اخته کېدلو خطر زیات وي.

ـ روحي پرېشانۍ (ژور خپګان): په نشه باندې د اخته کېدلو یو لامل روحي او

نفسياتي علتونه دي، لکه خپګان، ځاني کمزوري او روحي تشويشونه.

دا لامل په سلو کې (۷۰) دی، يا په بله وينا په سلو کې (۷۰) کسان د روحي پرېشانۍ له کبله په نشه يي توکو اخته کېږي.

ــ د سرپرست نه درلودل: ځينې ځوانان کله ناکله په داسې حالاتو او ځايونو کې ژوند کوي چې که خوښه يې وي او که نه په نشه يي توکو اخته کېږي. له بله پلوه د پالونکي نه درلودل او يا د بېلابېلو لاملونو له کبله کور پرېښودل، په هوټلونو او رستورانتونو کې شاګردي کول او داسې نور لاملونه سبب کېږي چې د نشه يي توکو په لومو کې ونښلي او ټول ژوند يې قرباني شي.

د مخدره توکو په هکله مثبت ليد:

د نشه يي توکو د اخته کېدو (اعتياد) په لاملونو کې يو ډېر مهم لامل دادی چې ځوان د نشه يي توکو په هکله مثبت ليد لري او خوشبينانه قضاوت کوي. ځينې روږدي کسان فکر کوي چې ګواکې د مخدره توکو استعمال د هغوی جسمي قوه پياوړې کوي او د ځاني ستړيا په لرې کولو کې اغېزمن دي، روحي سکون او ارامتيا رامنځته کوي. دغه ډول قضاوتونه ددې سبب کېږي چې ناپوهه او بې تجربې کسان نشه يي توکو ته وهڅوي او روږدي شي.

د نشه يي توکو موقت تاثيرات: ټول نشه يي توکي لکه هيروئين، الکول، کوکاين، چرس، اپين او داسې نور په لومړي سر کې يوه غولوونکې ارامتيا او خوشحالي رامنځته کوي چې د نشه يي توکو استعمالوونکی هڅوي چې بيا دغه توکي استعمال کړي او هماغه لومړنی خوند ترې واخلي، خو وروسته په سترو بدمرغيو اخته کېږي.

ټولنيز لاملونه: ټول هغه اسباب او علتونه چې په ټولنه او يا کورنۍ کې موجود وي او د روږدېدو سبب کېږي د ټولنيزو لاملونو په نامه يادېږي لکه:

- بې بندو باره کورنۍ.
- د ماشومانو په هکله د ميندو او پلرونو بې پروايي.
- د ناوړه او بدو دوستانو لرل.
- په ټولنه کې د قانون او مقرراتو نشتوالی او يا نه تطبيق کېدل.

- د مخدره توکو د خرڅلاو د بازارونو شتون.
- بې کاري او د يو سالم کار نه درلودل.
- د نشه يي توکو د ضررونو د خبرتيا د پروګرامونو نشتوالی.
- ټولنيز محروميتونه.
- اقتصادي بې وزلي او يا زياتې بډاينه.
- د اسلامي لارښوونو او احکامو څخه بې خبري.
- د مخدره موادو له ضررونو بې خبري په تېره بيا هغه ضررونه چې په اوږده وخت کې راڅرګندېږي.

د متن لنډيز:

په نشه يي توکو باندې اخته کېدل ډېر علتونه لري چې دوه يې خورا مهم دي، ټولنيز عوامل او ځانګړي عوامل. ځانګړي عوامل هغه دي چې پخپله په شخص پورې اړه لري لکه د زلميتوب دوره، په ځان باور نه لرل، روحي پرېشانی، د پالونکي نه لرل، نشه يي توکو ته په مثبت نظر کتل.

په ټولنيزو عواملو کې د کورنيو انظباط نه درلودل، د مور و پلار بې پروايي، له بدو دوستانو سره راشه درشه، په ټولنه او کورنۍ کې د قانون نشتوالی او يا نه تطبيق کېدل، د نشه يي توکو د خرڅلاو د بازارونو شتون، بې کاري، بې وزلي، د نشه يي توکو پر ضد د پروګرامونو نشتوالی، ټولنيز محروميتونه، د اسلامي لارښوونو څخه بې خبري، دا ټول هغه عوامل دي چې يو شخص نشه يي توکو ته مخه کوي.

په دې توګه موږ ټولو او په تېره ځوانانو ته لازمه ده چې له نشه يي توکو څخه ځانونه لرې وساتو او له نورو سره هم مرسته وکړو چې نشې ته مخه نه کړي، ځکه چې نشه په کورنۍ او ټولنه کې د انسان اعتبار ختموي او په ورو، ورو يې د ژوند له ښکلي نعمت څخه هم بې برخې کوي.

فعالیتونه

۱ـ یو زده کوونکی دې وروسته له ښوونکي څخه متن په لوړ غږ ولولي، نور زده کوونکي دې غوږ ونیسي او بیا دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- اعتیاد څه ته وايي؟
- ولې یو شخص په مخدره موادو اخته کېږي؟
- ټولنیز عوامل کوم دي؟
- ځانګړي عوامل کوم دي؟

۲ـ زده کوونکي دې د ښو دوستانو او بدو دوستانو په هکله څو کرښې په کتابچه کې ولیکي او بیا دې په وار سره په ټولګي کې واوروي.

۳ـ زده کوونکي دې په وار سره د نشې په ضررونو خبرې وکړي او د خپلې سیمې د یو نشه يي د ژوند حال دې بیان کړي.

۴ـ زده کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي. هره ډله دې پخپلو منځو کې بحث وکړي او د روږدېدنې نور عوامل دې لست کړي، بیا دې د هرې ډلې استازي په ټولګي کې خپل لست واوروي.

۵ـ زده کوونکي دې په وار سره پر دې موضوع (په ځان باور نه درلودل) خبرې وکړي او زیانونه دې څرګند کړي.

کورنۍ دنده

زده کوونکي دې د زلمیتوب د مرحلې په اړه دوه، دوه مخونه ولیکي چې ځوانان څه مسؤولیت لري، ځوان باید څنګه وي او د ټولنې د خدمت لپاره څه ډول وروزل شي؟

پښتو لهجې

موږ خبرې په ژبه کوو. ژبه د پوهولو او راپوهولو یوه وسیله ده چې په ټولنه کې اجتماعي مناسبات رامنځته کوي. لکه څنګه چې په نړۍ کې ژبې ډېرې دي، همدغسې ځینې ژبې د زیاتو لهجو لرونکې دي.

لهجه له ژبې څخه راوتلې او په یو ټاکلي ټبر او یا ځانګړي جغرافیایي چاپېریال پورې اړه لري. لهجې د ځینو کلماتو په تلفظ او ویلو کې له اصلي ژبې سره توپیر لري. پښتو ژبه هم یوه لرغونې تاریخي اریایي ژبه ده، چې ډېرې لهجې لري.

موږ په دې لوست کې د پښتو ژبې په ځینو لهجو بحث کړی دی چې یو له بل سره څه توپیرونه لري او په کومو ځایونو کې کومې لهجې ویل کېږي.

- لهجه څه ته وایي؟
- پښتو ژبې کومې لهجې لري؟

ژبه یوه ټولنیزه کسبي پدیده ده چې د هغې په واسطه ټولنیز مناسبات رامنځته کېږي.

ژبه د غړونو یو جوړ شوی سیستم دی چې د یوې ډلې له خوا د پوهولو او راپوهولو لپاره کارول کېږي.

په بله وینا ژبه هغه اوازونه دي چې انسانان یې د خپلو افکارو او خیالاتو د څرګندولو په غرض تر یو خاص سیستم لاندې د صوتي غړو په واسطه له خولې څخه راباسي.

کوم بریدونه چې د یوې ژبې لهجې سره بېلوي، هغه وییزګرني، صوتي، ګرامري او لکزیکي توپیرونه دي، ځکه ژبه د یو لړ وییزو او اوریزو سمبولونو سیستم دی او هر سمبول زموږ د یوه ذهني انځور ښکارندویي کوي او دا انځورونه په خپل وار د انساني چاپېریال او مهال څیزونه، پېښې او کړه وړه را اخلي، نو جوته ده چې دغه انساني چاپېریال، مهالي څیزونه، کړه وړه تل په بدلون کې دي او بیا پخپله د وګړو ترمنځ فزیکي کلتوري، ټولنیزې او وټه ییزې ځانګړتیاوې یوه جوته ښه نه شي درلودای.

نو همدغه او وښتنه د ژبني اوښتنې یا په بله وینا د ژبې د رنګارنګۍ لامل او سرچینه ده او په یوه ژبه کې دا رنګارنګي د بېلابېلو لهجو معنا لري.

سیمه ییز او قومي وېش، پوهه او ناپوهي، بډاینه، لږ عمر او ډېر عمر، نارینتوب او ښځینه توب او داسې نور لهجوي توپیرونه دي.

ژبه یو سیستم دی کوم ډله ییز توپیرونه چې په دغه سیستم کې لیدل کېږي، هغه لهجه ده. لهجوي اختلافات اجتماعي وي چې د صنف او طبقې په اساس راغلي وي یا ښایي محلي وي چې د جغرافیوي توپیرونو په اساس رامنځته کېږي. کوم ګروپي توپیر چې په ویلو او غږیز سیستم کې لیدل کېږي، لهجه بلل کېږي. لهجه له اصلي ژبې او سیستم څخه په ځینو کلمو او تلفظونو کې بېله شوي وي. دا بېلتون د قبیلو، سیمو، ښارونو، کلیو، بانډو، پوهو او ناپوهو، لوستو او نالوستو ترمنځ د خبرو اترو په وخت کې څرګندېږي او د ژبې عمومي جوړښت ساتي.

پښتو ژبه هم د نورو ژبو په څېر په بېلابېلو سیمو کې د ویونکو د شتون له کبله ډېرې لهجې لري چې د ټولو لهجو څېړل اوږده موضوع ده. دلته په لنډه توګه د پښتو لهجو په

يو عام وېش باندې خبرې کوو.

د غربي هېوادونو ختيځ پېژندونکو د پښتو لهجې په دوو لويو ډلو وېشلي دي چې يوه ډله يې لويديځې لهجې او بله ډله يې ختيځې لهجې دي. دا وېش د دوو تورو (ښ،ږ) د توپير پر بنسټ شوی دی چې په لويديځو لهجو کې (ش، ژ) ته نژدې دی او په ختيځو لهجو کې (خ، گ) تلفظ کېږي.

د وروستنيو څېړنو په پايله کې درېمه ډله د مرکزي لهجې په نوم هم ورزياته شوه. پښتو لهجې په لومړي سر کې په دوو سترو ډلو اصلي او فرعي وېشل کېږي چې هره ډله يې ځانته ډولونه لري.

اصلي لهجې په درې ډوله دي چې په لنديز سره ورته اشاره کېږي:

۱ـ لويديځه لهجه: دا لهجه د کندهارۍ لهجې په نوم هم يادېږي. د هېواد په لويديځو او جنوبي سيمو کې ويل کېږي. په دغه لهجه کې دوه ځانگړي توري (ښ،ږ) د (ش،ژ) اواز ته نژدې تلفظ کېږي او بله مهمه ځانگړتيا يې داده چې په کومکي فعلونو کې د (ش) اواز په (س) بدلېږي لکه د (وشو، شوي دي، شته، نشته) کلمې په (وسو، سوي دي، سته، نسته) ويل کېږي.

۲ـ مرکزي لهجه: دا لهجه د منځنۍ لهجې په نوم هم يادېږي او د افغانستان په مرکزي سيمو لکه غزني، وردگ، لوگر، پکتيا، پکتيکا او نورو کې ويل کېږي.

په دغه لهجه کې د پښتو ځانگړي توري (ښ،ږ) په خپل اصلي اواز تلفظ کېږي او د تلفظ په وخت کې د ژبې منځنۍ برخه له پورتني تالو سره نښلي.

۳ـ ختيځه لهجه: دا لهجه د ننگرهارۍ لهجې په نوم هم يادېږي. د ننگرهار، مومندو، باجوړ، هشنغر او يوسفزو په سيمو کې ويل کېږي. په دې لهجه کې د (ښ،ږ) توري د (خ،گ) په څېر ويل کېږي.

فرعي لهجې: فرعي لهجې په پښتو کې زيات ډولونه لري چې ځينې مهمې يې په لاندې ډول دي:

۱ـ وزيرۍ لهجه: وزيرۍ لهجه د (ښ،ږ) تلفظ د لويديځې لهجې په څېر کوي، خو په

ځینو کلماتو کې له مرکزي لهجې سره اړیکې او نژدېوالی لري. په وزیرۍ لهجه کې هغه (الف) چې د کلمې په منځ او پای کې راغلی وي په (و) بدلېږي لکه (کال، پلار، کابل) په (کول، پلور، کوبل) اړوي او همدارنګه کله چې (و) د کلمې په منځ کې راشي هغه په (ی) بدلوي لکه (مور، لوند، توت) په (میر، لیند، تیت) تلفظ کوي.

۲ـ د ختېکو لهجه: د ختېکو لهجه د (ښ،ږ) په تلفظ کې له لویدیځې لهجې سره سمون لري، خو په لغاتو او اصطلاحاتو کې له ختیځې لهجې سره اړیکې لري.

۳ـ کاکړۍ لهجه: دا لهجه په ځینو کلمو کې لویدیځې لهجې او په ځینو کې له مرکزي لهجې سره نژدېوالی لري. مثلاً (ژ) د مرکزي لهجې په څېر (ز) تلفظ کوي او ژوند، ژبه، ژمی د (زبه، زوند، زمی) په بڼه اړوي او تلفظ کوي.

۴ـ د احمدزو لهجه: په دې لهجه کې (ژ) په (ز) او په ځینو کلمو کې (ش) په (س) بدلوي لکه (ژوند، مشر، میاشت) په (زوند، مسر، میاست) تلفظ کوي.

۵ـ د وردګو لهجه: دا لهجه د اصلي مرکزي لهجې په ډله کې راځي.

۶ـ د پکتیا لهجه: دا لهجه هم د مرکزي لهجې په کتار کې راځي، خو ځینې ځانګړې نښې هم لري، مثلاً ځدران او ځاځي د (راځه، ځي) پر ځای (راڅه، څي) وایي.

۷ـ د اپریدو لهجه: دا لهجه په ځینو کلماتو کې له مرکزي لهجې سره او په ځینو کې له ختیځې لهجې سره اړیکې او نژدېوالی لري. په دې لهجه کې (ا،ی) په (و) بدلېږي او د (راشه، خورئ) پر ځای (روشه، خورو) وایي.

۸ـ د یوسفزو لهجه: دا لهجه په اصلي ختیځه لهجه کې راځي.

۹ـ د باجوړ لهجه: د ختیځو لهجو په ډله کې ده. په دې لهجه کې (غ،ت) په (ګ،ځ) بدلېږي. لکه (غوښه، غاښ، تښته) په (ګوښه، ګاښ، ځښته) تلفظ کوي.

۱۰ـ د مومندو لهجه: په ختیځه لهجه کې راځي. په دروند او ځېږ غږ سره ویل کېږي.

۱۱ـ د خوګیاڼو لهجه: په زیاتو کلمو کې له مرکزي لهجې سره اړیکې او نژدېوالی لري خو په ځینو کلماتو کې له ختیځې لهجې سره اړیکې پیدا کوي. (و) په (ی) بدلوي لکه

(غوړي) غیږي او (خولی) ته (خیله) وایي.

۱۲_ د شینوارو لهجه: دا هم یوه فرعي لهجه ده چې په ځینو کلمو کې زیر (کسره) په زور (فتحه) بدلوي لکه (ورمېږ) ته (ورمږ) وایي.

د متن لنډیز:

ژبه هغه اوازونه دي چې انسانان یې د خپلو افکارو د ښکاره کولو په غرض د یو خاص سیستم لاندې د صوتي غړو په واسطه له خولې څخه راباسي. یا ژبه یوه ټولنیزه پدیده ده چې اجتماعي مناسبات رامنځته کوي او د پوهولو راپوهولو لپاره کارول کېږي.

که ژبه یو سیستم وګڼو، نو په دغه سیستم کې ډله ییز توپیرونه د لهجې معنا لري. دا توپیرونه به یا د طبقې او یا یوې ټاکلې جغرافیاوي سیمې له کبله وي. لهجه د اصلي ژبې او سیستم څخه د ځینو کلمو په تلفظ کې بېله شوي وي. دا بېلتون د قبیلو، سیمو، ښارونو، کلیو، لوستو او نالوستو خلکو ترمنځ د خبرو په وخت کې څرګندېږي.

د پښتو ژبې لهجې په درې ډلو وېشل شوي دي، ختیځه، لویدیځه او منځنۍ لهجه چې دا هره ډله ځانته ویونکي او ټاکلی جغرافیایي چاپېريال لري. د پښتو لهجو وېش د (ږ،ښ) د تورو پر بنسټ شوی دی. سربېره پر دغه وېش په پښتو کې ډېرې فرعي لهجې هم شته چې یو څو بېلګې یې په لوست کې ولوستل شوې. همدارنګه معیاري ژبه هم له دغو لهجو څخه رامنځته کېږي او بیا د یو هېواد په مطبوعاتو، راډیو، تلویزیون او نورو خپرونو کې کارول کېږي. د معیاري ژبې د ځینو کلماتو په ټاکلو کې پوهان او د ژبې متخصصین سره په یو ګډ لیکدود فیصله کوي او هغه بیا په ټولو خپرونو کې کارول کېږي. معیاري ژبه د لیکدود سره ډېر تړاو لري چې ټولې علمي او ادبي لیکنې باید په واحد لیکدود وي او همدارنګه په رسمي ټولنو، کنفرانسونو کې په وینا کې هم مراعات کړي.

د یوې ژبې نورې لهجې د وخت په تېرېدو سره معیاري ژبه پیاوړې کوي او پخپله لهجې ورو، ورو خپله بڼه له لاسه ورکوي.

فعالیتونه

۱ـ زده کوونکي دې لوست په چوپه خوله ولولي او بیا دې لاندې پوښتنې ځواب کړي:

- ژبه څه ته وايي؟
- لهجه څه ته وايي؟
- د پښتو لهجې د کومو تورو په واسطه بېلېږي؟
- په پښتو کې کومې اصلي لهجې پېژنئ؟

۲ـ زده کوونکي دې په وار سره پخپله خوښه د پښتو په یوې لهجې خبرې وکړي.

۳ـ زده کوونکي دې د خپلې سیمې د لهجې پېژندنه په څو کرښو کې له مثالونو سره ولیکي او بیا دې خپله لیکنه په ټولګي کې واوروي.

۴ـ زده کوونکي دې په وار سره نظر ورکړي چې د ژبو زده کړه څه ګټه لري؟

۵ـ زده کوونکي دې په څو ډلو وویشل شي او په لاندې لهجو کې دې نور مثالونه پیدا کړي.

- په وزیرۍ لهجه کې (الف) په (و) بدلېږي، مثالونه وواياست؟
- د احمدزیو په لهجه کې (ږ) په (ز) او (ښ) په (س) بدلېږي مثالونه وواياست؟
- د ځدرانو او ځاځیو په لهجه کې (څ) په (څ) بدلېږي، مثالونه دې ووايي.
- د باجوړ په لهجه کې (غ) په (ګ) او (ت) په (ځ) بدلېږي، مثالونه يې کوم دي؟
- د اپریدو په لهجه کې (الف) او (ی) په (و) بدلېږي، مثالونه يې کوم دي؟

یادونه: دا بدلون په ځینو کلماتو کې راځي، نه په ټولو کلماتو کې.

کورنۍ دنده

هر زده کوونکی دې د مثالونو په څېر د خپلې سیمې لس کلمې ولیکي چې لهجوي توپیر پکې څرګند شي.

وییپانګه

((الف))

اتل: نابغه، قهرمان، پهلوان
اتلولي: قهرماني
اتغر: اته غرونه، د کلات په جنوب کې یو ځای دی چې د هوتکیانو حکومتي اداره په کې وه.
اتوم: د یو کیمیاوي عنصر ډېره وړه ذره چې د هستې پروتونونو او الکترونونو څخه جوړه وي او پخپله د هماغه عنصر خواص ولري.
اثر: اغېز
اجرونه: ثوابونه
احتمال: حدس او ګومان
اختناق: خپه کول، د تنفس بندول، د بیان او فکر د ازادۍ بندول
ارشاد: د سمي لارې ښودل
اژدها: ښامار
استعاره: مجازي بیان د تشبه پر بنسټ چې په هغه کې د تشبه له دوو خواو (مشبه یا مشبه به) حذف شوي وي
استغفار: توبه
اسلوب: لاره، طریقه
اشرف المخلوقات: د مخلوقاتو غوره
اطلس: یو ډول وریښمینه توټه
التماس: هیله، ارزو
الحاد: له دین نه ګرځېدل، له خدایﷻ نه انکار کول، بې دیني او کفر
انحطاط: ځوړتیا، تباهي، پستي
الم: درد
اوتر: وارخطا، پرېشان
اوجاړ: خراب، ویجاړ
اوزان: وزنونه، قالبونه (د شعر لپاره)
ایثار: قرباني
ایوادونه: هیوادونه

اټک: د اباسین سیند او هم ددې سیند پر غاړه د یو کلي نوم دی.
ابدا: تل، دایم، ښکاره کول
اروايي: روحي
اغراق: دیو چا په اړه ستاینه چې عقل یې منلی نشي.
اعتیاد: روږدي توب، عادت
اهل بیت: د پیغمبرﷺ کورنی
اودوم: چاره، علاج
الهام: هغه فکر چې ناڅاپه په ذهن کې پیدا کېږي

((ب))

باب: معمول، رایج، د کتاب یوه برخه، په باره کې
بادار: اقا، سود
بامم: پالم، روزنه
بدرقه (بدرګه): ملګرتیا، مشایعت، په میلمه پسې شاته تلل
بسیط: ساده او اسان
برهمن: د برهمايي دین لارښود
بری: فتحه، سوبه، کامیابي
بزم: د خوښۍ او مېلمستیا جشن
بصر: نظر، دید
بلاغت: سوچه وینا، روانه وینا، له معنا او مطلب نه ډکه وینا
بها: قیمت، ارزش
بوره: زوی مرې، هغه ښځه چې زوی یې مړ وي
بولي: یادوي
بیت المال: د اسلامي حکومتونو زیرمې لکه خزانه
باري: د خدایﷻ نوم، خالق، پیدا کوونکی
بدعت: په دین کې یو نوی شی راوړل.

((پ))

پاداش: د یو کار مزد، حقوق
پانګه: زیرمه، سرمایه
پاسوال: ساتونکی، پادشاه
پالل: ساتل، روزل
پاړکی: د شعر قطعه

پاړو: جادوګر، دم کوونکی
پلاټ: طرحه، خاکه
پنځولی: تخلیق کړی، ایجاد کړی
پیاوړی: غښتلی، قوي
پېژندوی: پېژندل شوی، د نوم او نښان خاوند
پلن: قدم، پل، پلی، پیاده
پیشوا: رهبر، مقتدا، رئیس

((ت))

تبلیغ: هغه کار چې بل ته یې رسول غواړي یا بل ورباندې خبروي
تاب: قدرت، برابري، مقاومت
تاړاک: چور، لوټول
تجهیز: د وسایلو اماده کول لکه مړی په کفن کول
تجاهل: ځان په ناداني وهل
تحریک: راپارېدل، د یو کار د سرته رسولو لپاره یا د یو حالت ښکاره کول، بهیر، غورځنګ، لمسون
تحول: بدلون
تحت الثري: د ځمکې تل
تخیل: خیال
تداوم: دوامداره، پرله پسې
تریله: تېښته
ترله: د تره لور
ترنم: زمزمه، د شعر ویل، اواز، نغمه
تروږمی: تیاره
تشبیه: یو شی د بل شي سره مخې کول چې ورته والی ولري
تعادل: برابري
تعبیر: معنا
تعبیرونه: معناګانې
تقوا: پرهېزګاري
تکامل: وده
تصدیق: تائیدول، شاهدي ورکول
تکذیب: دروغ یا ناسم ګڼل
تکفین: مړي ته کفن اغوستل
تلطف: مهرباني، خوش رفتاري
تم: درېدل
تمدن: پرمختګ، ترقي
تمنا: ارزو، هیله
تهذیب: پاکېدل او له عیبونو څخه اصلاح کېدل
توازن: برابري
توښه: د سفر خوراکه، اذوقه
تور: تور (رنګ) تهمت، ترېدل
تورن: تهمتي
تومن: د ایران غیر رسمي پولي واحد
تون: ځای
تیری: تجاوز
تیکی: د توري غلاف
تښتېدوني: تښتېدل، تښتېدونکي
تحصیل: حاصلول، زده کړه، درس ویل، لاسته راوړل
ترپلل: تښتېدل، ځغاستل
تسکین: ارامول، ارام کول
تقلید: پیروي، پېښې
تلفیق: د دوه یا څو څیزونو یو له بل سره ترتیب ورکول او منظم کول
تلمیح: اشاره کول، په شعر کې یوې مشهورې کیسې ته اشاره کول
تناسب: مناسب، د یو شي په اجزاوو کې هماهنګي
تمرد: مقاومت، د چا پر وړاندې درېدل

((ټ))

ټال: ځنډ، ځنډېدل
ټاټوبی: وطن، هېواد
ټبر: قوم
ټولنپوهنه: جامعه شناسي، هغه پوهنه چې د ټولنې او بشري ډلو په اړه معلومات ورکوي.

((ث))

ثنا: دعا، ستاینه، درود، حمد

((ج))

جاګیر: هغه ځمکه چې دیوه چا په ولقه کې وي

جبران: د یو تېر بد عمل د تلافۍ لپاره ښه کار کول

جامد: هغه جسم چې معین حجم او شکل ولري او د شکل د تغییر په وړاندې مقاومت څرګند کړي لکه اوسپنه، تیږه

جدل: جنګ، مشاجره

جذبات: احساسات، ولولې

جرس: ګینګړی، زنګوله

جروم: اوسنی ګرمسیر چې د قندهار په جنوب غرب کې واقع دی

جزم: محکم، استوار، نه تغییریدونکی

جګې جګې: هیله کول، کاشکې

جمال: ښکلا، ښایست

جور: ستم، ظلم کول

جمال: ښکلا، ازلي ښکلا چې د خدایﷻ ازلي صفت دی.

((ځ))

ځواک: توان، قوت

((چ))

چپاو: حمله، هجوم

چور: تالان، لوټل، غل، غلا

چشتیه: یوه تصوفي طریقه ده

چم: کلی، کوڅه، چل

((ح))

حبیب: دوست، ملګری

حسرتونه: ارمانونه

حصار: دیوال، قلعه

حکایت: قصه، نکل

حکمت: پیژندنه، هوښیاري، پند، خدایي علم

حنفي: د څلور ګونو مذهبونو نه یو مذهب دی، ابو حنیفه نعمان بن ثابت ته منسوب

حیرت: حیراني

((خ))

خدنګ: تیر، هغه کلک لرګی یا ونه ده چې له هغه نه نیزه، تیر او د اس زین جوړوي

خروش: چیغه، کریکه

خلق: ایجاد، پیدا کول، په وجود راوړل، د یو هنري اثر منځ ته راوړل

خلقت: پیدایښت

خودبینه: متکبر، مغرور

خودنمای: ځان ښودونکی، ریا

خول: تاج، افسر، خولۍ

((د))

د سالو وږمه: د ریګستان نسیم

دد: داړونکی حیوان

دُر: مرغلرې

دربیله: تیاره

درناوی: احترام

درهمونه: د اماراتو پولي واحد، درهم جمع درهمونه

دروه: دروغ، فریب

دریځ: منبر، موقف

دم ختلی: مړ (چې ساه یې وتلی وي)

دم: ساه

دمن: د غره لمن د دښتې پراخوالی

دون: پست، ټیټ، ناخیزه

دښن: دښمن

دښنه: د دښمن جمع یعنې دښمنان

دغه بازي: فریب کول، مکر کول

دانشمند: پوهه، عالم

((ذ))

ذلت: خواري، شرمنده ګي

((ر))

ربړې: ستونزې

رپي: رپېدل، لړزېدل

رحلت: کوچ، سفر، وفات

رزم: جنګ، جګړه

رکاب: فلزي حلقه ده چې د اس په زین پورې تړلې وي

رکیبی: غاب

رندي: زيرکي، ازادي، بې پروايي، هغه عمل يا چار چې د ټولنې له دود دستور څخه لرې وي.
رهبر: لارښود، مشر، رهنما
روحيات: هغه علم چې د روح او ژوند څېړنه کوي
روش: لاره، طريقه
رومان: يو ډول ناول چې پېښې او د مينې داستانونه پکې وي
رومانتيک: داستاني، تخيلي، افسانوي
رونړلی: رونړول
رويدار: مخور
ريا: تظاهر، خپل ځان خلکو ته په نيکۍ ظاهرول
رياضت: د نفس د پاکۍ او ښو اخلاقو لپاره د رنځونو زغمل
رجا: ويره، اميدواري
رديف: په يو شعر کې له قافيې وروسته د هم وزنه کلمو تکرار، چې معنا يې يو ډول وي، رديف ګڼل کېږي.
رغبت: ميل، ارزو
روحي: روح ته اړوند
روضه: مقبره، هديره، قبر

((ز))

زبون: بيچاره، ناتوان، عاجز، خوار
زعفران: ترکيبي رنګ لکه د زعفران رنګ، ژېړ نارنجي رنګ ته ورته
زل: له حق او ثواب څخه منحرف کېدل، ښوييدل
زنګاره: زنګ، د اوسپنې او فلزاتو زنګ
زنګي: زنګ وهلی، تور
زهد: عبادت کول، دنيا ترک کول
زهير: ناتوانه، کمزوری، غمجن، خوابدی
زيارنه: کوښښ، زحمت
زيب: زينت، ښکلا
زړن: زړور، شجاع، دلاور
زيب: هغه څه چې د ښکلا سبب کېږي، زېور، لياقت، مناسب

زميندار: په غور کې د يوه پخواني ځای نوم و

((ژ))

ژوبله: جګړه

((س))

ساد: سم، رښتيا ويونکي
سالو: ميده شګه
سانسور: په رسنيو کنټرول او سخت ګيري، په اخبارونو، کتابونو، مجلو او نورو کې د ځينو شيانو حذفول
سبحان: پاک
سروپای: شال، دستيار
سرور: رهنما، سرپرست، پيشوا، د کورنۍ مشر
سرښندنې: قربانۍ
سخاوت: عطاء، بخشش، کرم
سعادت: نېکمرغي
سمبال: اماده
سوبه: فتح، ظفر
سور: سوري کورنۍ، د پښتنو يو خيل
سمبول: نښه
سيرت: کړه وړه، خوی عادت، لاره

((ش))

شاکر: شکر کوونکی
شفاهي: د ژبې په وسيله ويل شوی، ژبنی
شفاعت: د عفې غوښتل، يا له يوه چا څخه د مرستې غوښتل
شواخون: غم، رنځ، تکليف

((ښ))

ښکلونکي: ښکلی کوونکی
ښندم: قربانوم

((ص))

صوبيدار: د مغلو د حکومت په اداري تشکيلاتو کې د والي څوکۍ

((ض))

ضيافت: مېلمستيا

((ط))

طاعت: بنده‌گي، فرمانبرداري

طامع: طمعه‌کوونکی، حریص

طیلسان: یو ډول جامه وه، چې لستوڼي یې نه لرل، لکه چپنه، چې قاضیانو او خطیبانو به پر اوږو اچوله.

((ظ))

ظلمت: تیاره، تورتم

ظلام: تیاره، تورتم

((ع))

عابد: عبادت‌کوونکی

عامل: سبب، وجه

عبور: تېرېدل

عدالت: برابري، نیاو، انصاف

عرفان: د خدای جل جلاله پېژندنه

عشور: لسمه

عطا: بخشش، بخښل

عقیق: تور بخن زينتي کاڼی چې یمني عقیق یې ډېر مشهور دی

عنا: رنځ ایستل، د سختیو لیدل، مشقت، سختي

عنایت: مهرباني، شفقت

عنعنات: دودونه، رواجونه

عواطف: مینه، علاقه، نژدېتوب

عارف: د معرفت خاوند، پېژندونکی

عصیان: نافرماني، سرغړونه، شورش

علی الدوام: پرله پسې، دوامداره

عقبا: اخرت، هغه دنیا

عیان: ښکاره، څرگند، ظاهر

((غ))

غاصب: غصب‌کوونکی، څوک چې د بل چا له رضا نه په غیر د هغه حق واخلي

غبرگون: ځواب، عکس العمل

غرج او غرجستان: هغه سیمې چې د غور او هرات له شماله پیل او تر امو پورې رسېږي، غرباً تر مرغاب او مروالرود او شرقاً د بلخ څنډو ته رسېږي

غشی: تیر

غفور: د گناهونو بخښونکی

غلیم: دښمن

غلبلې: چغې، نارې، سورې

غلو: مبالغه چې عقل یې نه مني

غمزه: کرشمه، د سترگو او وروځو حرکت د بل چا د پاملرنې لپاره

غنا: بډاینه، د مال زیاتېدنه

غوغا: چیغې، نارې، سورې

((ف))

فاضلان: عالمان، د فضل خاوندان

فتنه: عذاب، بیماري، د خلکو ترمنځ اختلاف

فدیه: هغه مال چې د چا د ازادۍ په غرض ورکول کېږي یا هغه مال چې د بلا د رفع لپاره ورکول کېږي

فراق: جدايي، بېلتون

فرقت: جدايي، فراق

فرهنگیالی: د فرهنگ خاوند، فرهنگپال

فصاحت: څرگنده او روانه وینا

فضله مواد: بېکاره مواد، خځلې

فضیلت: برتري، په علم کې لوړه درجه

فیض: بخشش، برکت، ډېرېدل

فیروزکوه: د سفیدکوه وروستۍ لړۍ، چې د هرات په شمال غزني برخه‌کې واقع ده. د فیروز کوه په نامه یادېږي.

فوشنج: په هرات‌کې د یو ځای نوم

فضول: بیهوده

فلک: آسمان

((ق))

قافله: کاروان، هغه ډله چې په سفر روانه وي او یا له سفره راځي

قاموس: د لغاتو کتاب

قبیله: طایفه، هغه ډله خلک چې د یو سړي اولاده وي

قضا: تقدير، سرنوشت، د قاضي عمل او شغل، قضاوت
قطر: د عربي اماراتو يو ملک
قلندر: درويش، هغه مجرد شخص چې دنيا ته يې شا کړې وي
قضاوت: د دوه کسانو ترمنځ عدالت کول
قادر: توانمند، د توان لرونکی، د خدای ﷻ له نومونو او صفتونو څخه يو دی.
قافيه: په لغت کې وروسته ته وايي او په يو بيت کې د دوه مسرعو د وروستيو کلماتو هم اهنگۍ ته وايي، چې په معنا کې توپير لري.
قايم: توان مند، محکم، ولاړ
«ک»
کان: پښت، نسل
کام: ارزو، اراده، قصد
کبريا: عظمت، لويي، بزرگي
کثافات: بېکاره شيان، خځلې
کرکټرونه: د کيسې، ناول او ډرامې شخصيتونه
کروړ: محکم، سخت، کلک
کرم: غوښ، ژوبل، زخمي
کنايه: هغه وينا يا کلمه چې د خپلې اصلي معنا نه په غير يعني مدلول باندې دلالت وکړي
کنعان: په عراق کې د يوې تاريخي سيمې نوم دی
کهاله: کهول، کورنۍ
کهول: خاندان، کورنۍ
کوډې: جادو
کول: کهول، کورنۍ
کونين: دواړه جهانونه (دنيا او اخرت)
کوټ: کلا
کوټوال: کلاوال، کلا لرونکی، کلا ساتونکی
کجل: رانجه
کوټه: ناچل
کيميا: د پخوانيو په اصطلاح هغه ماده چې د هغې پواسطه به يې مس په سرو زرو بدلول
کڅ: د سيند د غاړې کلی
کويله: د يو هندي مرغه نوم دی، لکه بلبل چې ښه اواز لري
کهسار: غريزه سيمه، غرنۍ سيمه
«گ»
گاهې: کله
گرداب: په سيند کې هغه ځای چې اوبه يې تاوېږي، د اوبو غولۍ
گروه: عقيده
گروهېدل: عقيده لرل
گلبدن: د گل په څېر نرم او نازک بدن
گلرنگ: د گل په رنگ
گلرخسار: گل مخی
گلرخ: گل مخی
گمراه: هغه څوک چې لاره يې غلطه کړې وي
گنج: خزانه
گوښې: يوازې، تنها
گروهېدل: دين، عقيده لرل
گوهر: قيمتي کاڼی لکه الماس، زمرد، ياقوت، مرغلره
«ل»
لتاړ: ويجاړ
لرغون: قديم، لومړنی، پخوانی
لطافت: نرمي، نازکي، ښکلا، نرمه او نيکه وينا
لمانځل: درناوی کول، لمونځ کول، عبادت، تجليلول
لور: لورېينه، پېرزوينه، مهرباني، شفقت، رواداري
لټير: حمله، د حملې يو بد حالت
لکزيکي: لغوي پانگه
لوني: شيندي، ورېږي، پاشي
«م»
ماتم: غم، مصيبت
ماتېدوني: شکست خوړونکي
مامن: وطن، ټاټوبی
ماهيت: حقيقت، د يو شي سرشت
مايع: اوبلن

مبالغه: د چا په ستیانه کې زیاتی چې له اعتدال نه لرې وي
مبتلا: روږدی، اخته
مجازي: غیر حقیقي
محتوا: منځپانګه، مضمون
محشر: د خلکو د راټولېدو ځای، د قیامت ورځ
محکوم: تر حکم لاندې، حکم پرې شوی
مخسور: سرخرویي، سرلوړي
مدبر: تدبیرکوونکی، باتدبیره، عاقبت اندېش
مدت: وخت، زمان
مدعا: مقصد، هغه څه چې ادعا شوي وي
مدفن: قبر
مرتبې: درجې، مقامونه، موقفونه
مرثیه: ویرینه، هغه شعر چې د چا د مړینې ویر پکې کېږي.
مرصع: په جواهرو تزین شوی
مرو: د ترکمنستان په جنوب کې د یو ښار نوم دی
مرکب: ترکیب شوی، هغه کلمه چې له دوو یا څو توکو څخه جوړه وي
مزاج: طبیعت
مساوات: برابري، یو له بل سره برابرېدل
مسمومیت: زهري کېدل
مشورت: مشوره، مفاهمه
مشابه: ورته، یو ډول
مصفی: تصفیه شوی، پاک شوی، خالص، بې عیبه
مظلوم: بېچاره، ځپلی، چې ظلم پرې شوی وي
معتاد: روږدی، اخته
معتزر: عذر غوښتونکی
معصیت: ګناه، نافرماني
مقبول: قبول شوی، خوښ شوی
مکر: حیله، فریب
مل: ملګری
مکلف: ګومارل شوی، متعهد کېدل

ملحد: هغه څوک چې په خدای عقیده نه لري او یا له دین نه اووښتی وي
ملونه: د مل جمع، ملګري
من: زړه، اراده
مناسبات: راشه درشه، اړیکې
منافقي: دوه مخي
منزه: پاک، سپېڅلی
منشاء: سرچینه
منظرکشي: د منظرونو ترسیمول
منګور: مار
منبنت: قبلول
مهجور: مبتلا په هجران، لرې، تبعید شوی
مهذب: پاک او سپېڅلی، له عیبونو نه پاک، د ښو اخلاقو خاوند
مواس: ساتونکی، محافظ
مورفولوژي: اواز پېژندنه
موعظه: پند او نصیحت
موفقیت: کامیابي، بریالیتوب، بری
مفروق: هغه عدد چې له بل عدد نه کمېږي
مؤرخین: تاریخ لیکونکي
میرخمن: دښمن
متعلق: تړلی، متصل، یو چا یا څه شي ته منسوب
متجانس: همجنس، هم شکل، یو ډول
متناظر: ورته، یو شان
متناوب: وار په وار، یو په بل پسې
مطایبه: شوخي، هغه وینا چې شوخي او طنز پکې وي.
معیار: د اندازه کولو وسیله، سرمشق
مغلوب: شکست خوړلی، ماتې خوړلی
مناهي: د منع جمعه، منع شوي کارونه
منثور: هغه کلام چې وزن او قافیه ونه لري
مندیش: د غوریانو پایتخت، یوه تېینګه مشهوره کلا
مُل: شراب

محرقه: یو ډول ناروغي ده، چې دوامداره تبه لري.
محاوره: خبرې اترې، اصطلاح
مجازي: غیر واقعي، غیر حقیقي.
مجهول: هغه څه چې نامعلوم او ناآشنا وي
منفور: د نفرت وړ
موضوعي: چې په یوه خاصه نقطه او یا یو ځای پورې تړلی وي
منصور: کامیاب، حسین بن منصور حلاج چې د وحدت الوجود د فلسفې لوی علمبردار و.
منظوم: هغه کلام چې وزن او قافیه ولري
منعکس: انعکاس شوی، څرګند
مورفیم: د ژبې تر ټولو کوچنی معنا لرونکی واحد چې که تجزیه شي خپله معنا له لاسه ورکوي.
میرخې: دښمن، دښمني، دښمنان
مهر: محبت، دوستي، مینه
((ن))
ناتار: تاراج، یلغار
نار: اور
نانغوتان: نااورېدونکي
ناورین: مصیبت، ماتم، غم
ناصبور: بې صبره
نتلی: زار، زبون، افسرده
نشاط: خوښي، ارزو، هیله
ندامت: پښېماني
نصرت: فتحه، سوبه
نغوره: اورېدل، اوره
نوا: اواز، نغمه
نیاو: عدالت، مساوات
نیرنګ: فریب، مکر، حیله
نصاب: ټاکلې اندازه چې زکات پرې واجبېږي، درجه، مقام
نفسي: هوا او هوس، روحي، روحاني

((و))
ورم: پند، نصیحت
وعظونه: نصیحتونه کول
ویاړ: افتخار
ویرنه: ویر، ماتم، سوګ
وبله: یو تر بله
ودنه: وده، نمو، غوړېدنه
وستاکار: د ټوپکو جوړوونکی
وکوراوه: باطل کول
وټه ییز: اقتصادي
وصف: ستاینه، توصیف
وصال: دیدن
((هـ))
هجوم: ناڅاپه حمله، یرغل
هدایت: لارښوونه
هذب: بې عیبه، صاف
هریوا: د هرات پخوانی نوم
هستونې: تخلیقات، ایجادات
هسک: آسمان، لوړ
هنریت: د هنر لرونکی
هورې: هلته
هوډ: عزم، اراده
هیجان: حیرانېدل، په احساساتو راتلل، جذباتي کېدل
هیرو: اتل، قهرمان
هزل: هر ډول غیر جدي وینا، شعر یا نثر چې غیر اخلاقي مضامین ولري او د اجتماعي ادب مخالف وي.
هوا: خواهش، نفس، هوس، میل، تمنا
((ی))
یرغ: هغه اس چې تېز رفتار کوي، اسلحه
یرغالم: یرغل کوم
یرغل: حمله، هجوم
یون: حرکت، تګ

اخځلیکونه

۱_ ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، د اریک ګرځنده کتابتونونو اداره، پېښور، ۱۳۸۱ هـ. ش. کال.
۲_ ادبي بحثونه، ګل پاچا الفت، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۱ هـ. ش. کال
۳_ بدیع او بیان، پوهندوی نور احمد شاکر، خپرونکی: د پوهنې وزارت د تالیف او ترجمې ریاست، ۱۳۵۵ هـ. ش. کال.
۴_ بدیع او د پښتو شعر، اورنګزېب ارشاد، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۶۹ هـ. ش. کال.
۵_ په پښتو ادب کې د سولې انعکاس، څېړنوال محمد عارف غروال، د علومو اکاډیمي، کابل، ۱۳۸۸ هـ. ش. کال.
۶_ پښتنې مېرمنې، عبدالرؤف بېنوا، دولتي مطبعه، ۱۳۲۳ هـ. ش. کال.
۷_ پښتو ادب کې متل، داور خان داود، یونیورستي بک ایجنسي خیبر بازار، پېښور، ۱۹۹۰م. کال
۸_ پښتو لنډۍ، عبدالرؤف بېنوا، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۷ هـ. ش. کال.
۹_ پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، د دارالتالیف ریاست، دویم جلد، کابل، دولتي مطبعه، ۱۳۳۹ هـ. ش. کال
۱۰_ په افغانستان کې چاپېريال ته ورپېښ خطرونه، پوهنمل شیر احمد ګردیوال، د افغانستان د مطالعاتو مرکز، دانش کتابتون، پېښور، ۱۳۷۸ هـ. ش. کال.
۱۱_ پښتو ګرامر، پوهاند صدیق الله رښتین، یونیورستي بک ایجنسي، پېښور، ۱۳۷۲ هـ. ش. کال.
۱۲_ پښتو لهجې، څېړنپوه علي محمد منګل، د علومو اکاډیمي، ۱۳۸۷ هـ. ش. کال.
۱۳_ پښتو نحوه، پوهندوی ډاکټره زرغونه رښتین زیور، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۸۲ هـ. ش. کال.
۱۴_ پښتو اصطلاحات او محاورې، محمد ګل نوري، پښتو ټولنه، ۱۳۲۰ هـ. ش. کال.
۱۵_ تاریخ ادبیات جهان، باکنر تراویک، ژباړونکی عربعلي رضایي، دویم جلد، تهران، ۱۳۸۳ هـ. ش. کال.
۱۶_ تاریخ مرصع، افضل خان خټک، د دوست محمد کامل مومند په مقابله او سریزه، پېښور، ۱۹۷۴م. کال
۱۷_ ځانځانی ښامار، سید بهاو الدین مجروح، خپرونکی دکلید دکتاب خپرولو اداره، دویم چاپ، ۱۳۸۵ هـ. ش. کال.
۱۸_ د استاد الفت نثري کلیات، د اسمعیل یون په زیار، خپرونکی د اطلاعاتو او کلتور وزارت، دولتي مطبعه، ۱۳۷۰ هـ. ش. کال.
۱۹_ د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې) سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ هـ. ش. کال.
۲۰_ د بدیع فن او پښتو شاعري، پوهنیار محمد ابراهیم همکار، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۸ هـ. ش. کال.
۲۱_ د مهدي داستاني کلیات، تدوین او سریزه د زرین انځور، د افغانستان د لیکوالو انجمن، کابل، ۱۳۶۷ هـ. ش. کال.
۲۲_ د اشرف خان هجري دیوان، تحقیق، ترتیب او سمونه، همېش خلیل، خپرونکی پښتو اکېډیمي پېښور یونیورستي، ۲۰۰۱م. کال
۲۳_ د لیکوالۍ فن، سید محی الدین هاشمي، میرویس کتاب پلورنځی، ۱۳۸۲ هـ. ش. کال.
۲۴_ دریای ګوهر، دکتر مهدي حمیدي، دویم جلد، تهران، ۱۳۶۹ هـ. ش. کال.
۲۵_ روهي سندرې، سلما شاهین، پښتو اکیډیمي پېښور یونیورستي، جدون پریس، ۱۹۸۴م. کال